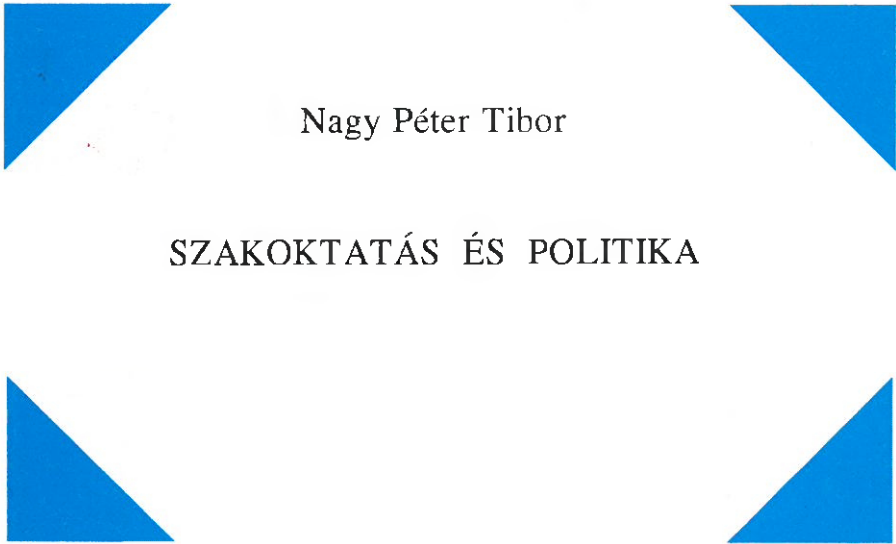

Kutatás közben
Oktatáskutató Intézet * Hungarian Institute for Educational Research
Research papers

Nagy Péter Tibor

SZAKOKTATÁS ÉS POLITIKA

SZAKOKTATÁS ÉS POLITIKA

Nagy Péter Tibor

Oktatóskutató Intézet
Budapest
1994

Kutatás közben 207
Az Oktatóskutató Intézet sorozata

Sorozatszerkesztő
Junghaus Ibolya

Oktatóskutató Intézet
ISSN 0865-4409
ISBN 963 404 310-0

Felelős kiadó: Kozma Tamás
Műszaki vezető: Orosz Józsefné
Műszaki szerkesztő: Híves Tamás
Terjedelem: 5 A/5 ív
Készült az Oktatóskutató Intézet sokszorosítójában

Tartalom

Bevezetés	5
A mezőgazdasági oktatás történetéhez	7
Iparpolitika és oktatás	35
A félélsőfokú szakoktatás történetéhez	74

BEVEZETÉS*

A magyar szakoktatás története a modern történettudomány, a modern oktatáskutatás eszközeivel gyakorlatilag feldolgozatlan.

Komplex feldolgozásra e sorok szerzője nemhogy jelen füzetben, de még középtávon sem vállalkozik. Jelen tanulmányban a mezőgazdasági, ipari és kereskedelmi szakoktatás egy-egy – eltérő absztrakciós szinten megragadott – jelenségét mutatjuk be.

Hogy az e füzetben található szórványinformációk mégiscsak elhelyezhetőek legyenek, át kell tekintenünk a magyar szakoktatás egészét.

A magyar szakoktatás – igen kevésbé institutionalizálódott előzmények után – a 19 század második felében épült ki. Struktúráját lényegében az általános iskola létrejöttéig megőrizte.

A négyéves elemire épült a kereskedelmi és ipari tanonciskola, mely zömében az iparostanoncnak, kereskedőtanoncnak állt gyerekek munkaidejéhez alkalmazkodó általános képzést nyújtó iskola volt. Az idő előrehaladtával meghatározott szakmákra, szakmacsoportokra szakirányú tanonciskolák jöttek létre, másfelől számos szakmában hat elemihez (néhol négy polgárihoz) kötötték a tanoncfelvételt, így a tanonciskolába is magasabb végzettségű tanulók kerültek. Az alsófokú mezőgazdasági iskola – tekintettel a magyar mezőgazdaság meglehetősen külterjes jellegére – sosem lett tömeges intézmény, a magyar parasztyerekek a népiskola ötödik-hatodik osztályba járva szerzetek alapvető mezőgazdasági ismereteket.

Az alsóközéposztálybeli (de a huszas-harmincas évekre a munkáscsaládokból származók is) diákok polgári iskolában folytatták tanulmányait, amit 14 éves korban befejezve az ott szerzett általános gazdasági ismeretekkel, állás után nézhettek. Számosan közülük azonban továbbtanultak a felső kereskedelmi iskolában, mely a legelterjedtebb – és közel sem csupán a kereskedelemre előkészítő – iskolatípus volt. Szintén a polgárit – esetleg négy középiskolát – végzeteket várta a felsőipari iskola, ill. a mezőgazdaság néhány középfokú intézménye.

* A kiadvány a Soros Alapítvány Central European University és az OTKA támogatásával készült.

A harmincas évek végén a középfokú szakképző intézményeket ipari, mezőgazdasági, kereskedelmi középiskola néven szervezte ujja a kormányzat. Valamennyi szakirányú középiskola érettségit adott, amely azonban nem jutatta be bármilyen felsőfokú intézménybe a végzeteket. Az 1938-as szakoktatási törvény célja ugyanis az volt, hogy a szakirányú középiskolák számára megadva az érettségiztetés jogát, gyakorlati pályákra tereljék az alsóközéposztály gyermekeit megvédve a – közben egységessé tett – nyolcosztályos gimnázium és az onnan továbbvivő egyetemi utak elitjellegét. E megoldás hivatott volt vonzóvá tenni a polgárit, bebetonozva az iskolatípusok közötti tízéves korban történő választást. A rendies jelleg megszilárdítását az 1940-es nyolcosztályos népiskolai törvény tetőzte be, mely immár a polgárit védte az alsó társadalmi csoportok "beözönlésétől", vonzóvá téve az "ötödik elemiben" folytatandó tanulmányokat is.

E szakiskolátípusok egyszerre próbálták kielégíteni a gazdasági igényeket és vettek részt a társadalompolitika szelekciós mechanizmusában. Mindezekről szólnak az alábbi tanulmányok

A MEZŐGAZDASÁGI OKTATÁS TÖRTÉNETÉHEZ

A közhivatalnoki expanzió a gazdaság másik nagy ágazatában is éreztette hatását. Ez a hatás azonban az iparétól lényegesen eltért. Az eltérésnek több alapvető oka volt.

1. Itt a közhivatalnoki kontrollal szemben álló birtokos és parasztrétegek nem állíthatók be olyan értelemben az uralkodó nemzeti ideológia ellenségeként, ahogyan a tőke és a munkásság;

2. A mezőgazdaságba való állami beavatkozás szervei már korábban kialakultak. Ezért a minisztériumi bürokrácia legalábbis megosztott abban a tekintetben, hogy új szerveket új módszereket kell kidolgoznia a nagybirtok ellenőrzésére vagy a régieket kell hatékonyabban alkalmazni;

3. Míg nagytőke és a harmincas években hatalomra kerülő köztisztviselői csoportok között nem található összefonódás, addig a birtokos családok fiainak jelentős része az államapparátusban dolgozik.

A továbbiakban a köztisztviselői érdekérvényesítés két alapvető útjáról az agrártermelésbe és értékesítésbe való normatív és nem normatív beavatkozásról, illetve a mezőgazdasági oktatásról esik szó.

A dualizmus korából örökölt liberális földbirtokpolitika lényege az volt, hogy a birtok felhasználását a helyi hatóságok semmilyen módon nem korlátozhatják (1894: 12 tc). A nyomásos gazdálkodás esetén elkerülhetetlen szabályozásokat sem a köztisztviselők kezébe helyezték, hanem mindenekelőtt az érdekeltek egyesüléseinek (birtokossági tanács, birtokossági közgyűlés), vagy ha ilyen nem volt, a községi képviselőtestületébe. A huszas évek törvényalkotása szerint az FM elrendelheti a vízzel borított területek lecsapolását.

A határvitákat elsőfokon a közigazgatás bírálta el, de mindenkinek lehetősége volt a kérdést bírói útra terelni, sőt ha elszántásról, foglalásról volt szó, e kérdések eleve a bírósághoz tartoztak.

Az FM-et vármegyei szinten a gazdasági felügyelők képviselték, akik a megyei szervekvél is előadói stb. szerepet láttak el. Az 1920/18 tc az érdekképviselőknek is széles jogokat adott a kamarákon kívül a megyei, járási és községi mezőgazdasági bizottságoknak. A kerületi kamarák választottjaiból épült fel az országos mezőgazdasági kamara.

A huszas évek agrárpolitikája e szervek egyensúlyán nyugodott, fokozott köztisztviselői érdekérvényesítésről nem beszélhetünk.

Az agrárpolitika magyarországi természetének legfontosabb jegye az 1930-as években az irányított gazdaság, az irányított kivitel megteremtése volt.

Az agrárbürokrácia érdekeit a beavatkozási formák közül legkevésbé a normatív beavatkozási formáknál tudta érvényesíteni. A kötött devizagazdálkodás bevezetése után az exportból befolyó valutákat normatív módon felárral látták el. 1935-ig azonban nem alakult ki egységes felárrendszer, a felárak árucikkek és valuták szerint mozogtak. Ez az agrárius bürokrácia számára egész termelési ágazatok, komplett birtokoscsoportok szelektív támogatására nyújtott ugyan lehetőséget, de egyéni mérlegelésre nem. A nagybirtokosszövetségek az egységes felár mellett lettek volna (Szuhay 1962: 105). A minőségi búzafajták támogatása szintén normatív volt. A vetésterület korlátozása, cukorrépaár garantálása egyaránt a nagybirtoknak kedvezett normatív és nem a köztisztviselőknek.

A búzakivitellel kapcsolatban létrejött kiviteli egyesülés a Mezőgazdasági Kiviteli Intézet ellenőrzése alatt állott.

A Burgonyakiviteli Ármegállapító Bizottság – tagjainak viszont az FM már óriási kedvezményt adott, ezzel szorítva a birtokosokat a belépésre. Az egyesülés végrehajtó bizottságában egyenlő számban voltak jelen a birtokosok és exportőrök, de a kereskedők képviselői közül mindig csak annyian szavazhattak, ahány gazdaképviselő jelen volt. Szavazategyenlőség esetén az elnök döntött, akit a gazdaképviselők delegáltak. A burgonyakereskedők egyesülését kormányzati támogatással igen erőszakosan szervezték. Ahogy ez a Budapesti Iparkamara 1934 januári ülésén elhangzott: azokat, akik ebbe a szindikátusba tömörülnek, nem vizsgálják felül, azokat pedig, akik nem tagjai a szindikátusnak, addig zaklatják, amíg meg nem szűnnek burgonyakereskedőnek lenni, vagy be nem lépnek a szindikátusba" (Szuhay 1962: 122).

A kormányzati bürokrácia érdekeltsége abban is megmutatkozik, hogy a Mezőgazdasági Kiviteli Intézet már 1930-ban megkezdte a kiviteli egyesülés szervezését. Fuvarlevelet és szállítási tanúsítványokat csak az egyesülés tagjainak szolgáltatott ki az intézet, annak fejében, hogy kötelesséiket az eladási árak ellenőrzése céljából az intézetnek bejelentik (Szuhay 1962: 127).

A kontingensek felosztását előbb ez a hivatal végezte, majd ezt megszerezte tőle a Külkereskedelmi Hivatal mellett működő bizottság, amely az Országos Magyar Gazdasági Egyesület (OMGE) és az Országos Mezőgazdasági Kamara képviselőiből állt. Az eredmény az lett, hogy a kontingens 50%-át kapták a birtokosok, 25%-át a Hangya Szövetkezet és 25%-át a kereskedők. Úgy tűnik, hogy az irányított gazdaság bevezetése az FM bürokratái vezetésével nem lehetett sikeres, az átsodródott a kétféle típusú érdekszervezet és a külkereskedelmi hivatal kezébe. A külkereskedelmi hivatalban – mely az irányított gazdaság jellegzetes intézménye volt – a miniszterelnökség bürokratái tömörültek. A kérdéssel foglalkozó osztály élén azonban olyan tisztviselő állt személyében Serbán Iván, aki korábban a mezőgazdasági kamara vezetésében töltött be magas tisztséget.

Hasonlóképpen a tejgazdasági bizottság, mely a kontingenselosztás, ármegállapítás kérdésében döntött, jelentős részben az egyesületek embereiből állt. A 24 tag közül számosan képviselték a különböző egyesületeket. A bizottság felét azonban különböző jogcímen az FM nevezte ki. A tejárusítás miatt természetesen az OMGE és kamara egyaránt a kötött forgalom mellett foglaltak állást, míg a tejfogyasztók természetesen a szabadkereskedelem mellett. 1933-ban kötelezővé tették a tejüzemekben keresztül történő szállítást a nagytermelőknek, a kistermelőket pedig kényszer-szövetkezetekbe tömörítették. E politika tehát – ha a feszültség túl nagy volt a kötött gazdaság ügyében – nem a piaci elemeknek engedett kicsivel több utat, hanem újabb érdekelteket vont be a kötött gazdaság rendszerébe. Ez azt jelzi, hogy ezen a ponton már nem a nagybirtok érdeke érvényesül, hanem magáé a kötött gazdaságé, az azt ellenőrző tisztviselőcsoporthoz.

1933 után a monopolszervezetekben az állam által támogatottak játszották a fő szerepet szemben a korábbi időszakokkal, amikor a létrejött szervezetek az exportőrök alapításai voltak.

A külkereskedelempolitika egyes szervezeteinél a nagytőkeellenesség mind jobban érvényesült. A német külkereskedelmi politikában a nagybirtok az export növelése érdekében a német készárúimportot szorgalmazta. Ezt nemcsak az FM javasolta, de a Külkereskedelmi Hivatal is. Jellemző módon ekkor – 1938-ban – már a kereskedelmi minisztérium is csak erőtlenül tiltakozik (Szuhay 1962: 154).

1934 májusában a magyar ipar összeköttetést keresett a megfelelő olasz és osztrák iparágakkal és azokat Magyarország területére érvényes

árkartellre akarta rábírní. Gömbös 1934 májusában rámutatott. "Ilyen megállapodások egyrészt veszélyeztetnék azt a célt, hogy az olasz, illetve osztrák iparcikkek a jövőben nagyobb mennyiségben kerüljenek Magyarországra behozatalra, másrészt paralizálnák azt az ármérséklő hatást, amit iparcikkekre nézve Magyarországon várok agrárérdekek szempontjából... ez az utasítás az ottan időző magyar gazdasági delegáció előtt titokban tartandó". A miniszterelnök tehát az agrárérdekek védelmében, illetve a tőke önálló külpolitizálási akcióinak letörésére saját gazdasági bürokráciájával is szembe fordult (Szuhay 1962: 161).

Ráadásul a gyakorlatban a kontingenst a magyar nagybirtok nem is tudta teljes egészében kihasználni – a kihasználtság 38 és 59 % között ingadozott, ellentételképpen viszont például Ausztria 76-82 %-ig használta ki a kontingenst. Azaz: az irányított gazdaság bevezetésén a mezőgazdaság kevesebbet keresett, mint amennyit az ipar veszített. Ezek az egyszerű összefüggések nem maradhattak titokban a kor gazdasági bürokráciája előtt sem: nem zavarta őket azonban, hogy a nemzetgazdaság egésze eképpen veszített a dolgon, hiszen a kontingensek magasan tartásában a gazdaság irányítotttsága és az ő gazdaság feletti hatalmuk biztosítékát látták.

Az idők folyamán a gabonakivitelben nőtt a Futura Szövetkezet érdekeltsége és csökkent a kereskedelemé. Eredetileg jelentős gabonakivittelt bonyolított a Gabonabevásárló RT (A pesti hazai első takarékpénztár érdekköréből) és a Magyar Gabonakereskedelmi Rt – utóbbi a Hitelbank és a leszámítoló bank gabonakereskedelmi osztályainak egyesüléséből jött létre 1934-ben. 1938-ban a teljes német kivitelre a Futura kap megbízást a kormánytól.

A kontingentálás és gabonamonopólium szándékolt hatásaiban nyilván a birtokosokat akarta segíteni. A hatás az ellenkezője lett, mert a Futura bizományosai a piacot eképpen hatósági segítséggel monopolizálva a "Futurától járó százalékon felül még hasznot húzott a megszorult termelőtől is" (Szuhay 1962: 186). E problémát – zalai kezdeményezésre – valamennyi magyar törvényhatósági bizottság egyhangúlag jelezte a kormánynak. Azt mondhatjuk, hogy noha az irányított gazdaság eredeti célja a birtokosok védelme, objektív hatása a köztisztviselők megerősödése és a birtokosság meggyengülése.

1935-ben az FM apparátusa az 1933-ban felállított burgonyakereskedői kiviteli egyesülettel szemben megerősödött, megszerezte tőlük a kiviteli kontingens elosztásának jogát. Az FM féle újraelosztás eredménye-

képpen jelentősen megnőtt a szövetkezetek kontingense és lecsökkent a szabadegyesüléseké (Miért igazságtalan... 1936: 38).

A legnagyobb részesedést a Mezőgazdasági Termelők Egyesülete kapta, egy olyan egyesület, ahol tiltott volt a budapesti tagok belépése és a vidékiek belépésének jóváhagyását az FM apparátusa végezhetette. Ugyanez a szervezet a belföldi forgalmat monopolizáló szervezet élén is állt. 1938-ra a szövetkezetek monopolizálhatták a kivitelt.

1937-ben az 1932-ben szabadon alakult Borkiviteli Egyesülés helyén szövetkezetet hoztak létre. Ezt ezután lényegében rendeleti úton monopóliumhoz juttatták. Ezt a nevezett gyakorlatilag a belkereskedelmet is monopolizálhatta (Hegedüs 1938: 35).

Fűszerpaprika termelési engedélyt a területkorlátozás 1934-es bevezetése után csak az kaphatott, akinek elődje 1926 és 1933 között legalább három évig már termelt paprikát. E szabályozás még normatív volt, de elrendelték a szövetkezetbe tömörítést is. A szövetkezetesítés apostola le is szögezte: "a paprikatermelő gazdák nagyrésze... nem tekintett teljes bizalommal az új szervezés felé" (Wünscher 1940: 138). E bizalmatlanságot nyilván csak fokozta, hogy a kényszerszövetkezet igazgatósági tagjának felét az FM apparátusa által kijelöltekből kellett választani.

A Hangya által létrehozott értékesítő szövetkezet vásárolta fel a paprikát és ők azt csak kereskedelem és földművelésügyi miniszter által kijelölt kereskedők révén adhatták tovább. Azaz a "normatív korlátozás" a "szövetkezetesítés" eszközei mellett az ágazati bürokráciák nem állják meg, hogy a meglévő kereskedők közötti mérlegelési jogokat ne építsék be a szisztémába a maguk számára.

A kiviteli célokból létrejött szabad egyesülést (a Hungaria Kft-t), melyben számos liberálisnak is tartható kereskedő cég is részt vett, a Hangya javaslatára az FM feloszlatta (Szuhay 1962: 197).

Hogy a monopólium megteremtése mennyire nem a termelők, a birtokosság érdeke, hanem az irányított gazdaság köztisztviselőié, mutatja, hogy például a hagymakivitel egykezesítése során a termelők kifejezett kéréssel fordultak az FM-hez, hogy kétéves működés után oszlassa fel az egykézszervezetet, amely 1935-ben megtörtént. 1937-ben azonban ismét monopolizálják az exportot és ezúttal a Mezőgazdasági Termelők Egyesült Szövetkezete kapja a megbízások 64%-át. Az 1938-as rendelet – a "paprikatörténethez" hasonlóan – még külön bizottságot is létrehoz az

egyébként is állami kontroll alatt lévő szövetkezet fölé, melynek tagjait az FM nevezheti ki.

Az ipari növények támogatása a textilkasszából történt, azaz a köztisztviselők birtokosokkal szembeni mérlegelési képességét a nagytőkével finanszíroztatták.

A német marhakivitelnél a kontingálásba először még a kereskedők is belevétettek, 1936 után már csak a birtokosok és a Hangya. Ettől kezdve azonban a folyamat más, mint az eddig megfigyeltek, mert 1938-ban nem a szövetkezetek, hanem a gazdakontingensek maradnak egyedül érvényben. A kontingens elosztásra az OMGE és Kamara képviselőkből Állatértékesítő Bizottság alakult, 1938 augusztusában azonban megindult a szövetkezetek ellentámadása és a külkereskedelmi hivataltól a szövetkezeti szektor megbízást kapott a nem-német piacokon való értékesítésre. Így 1938 második felében a nem-német marhaexport több mint 80%-át ellenőrizhették a szövetkezetek.

A széles és több lépcsős mérlegelés úgy történt, hogy bejelentés után az Állattenyésztési Egyesület tisztviselői döntöttek arról, kap-e az állat füljegyet, majd a külkereskedelmi hivatal szakközegei minősítették az állatot, végül az Állatértékesítő Bizottság azokat a kontingensbe beosztotta (Szuhay 1962: 210).

A szarvasmarhaértékesítés rendszerét nemcsak a kereskedők, de a földbérlok is ellenezték. A földbérlok 1938 májusában rámutattak "se szeri, se száma azoknak a szövetkezeteknek, melyek azért alakultak, hogy a most mutatkozó konjunkturát a szövetkezés elnevezés mögött meghúzó magánosok javára kihasználják... a szövetkezetek... nem tesznek mást, mint szorgalmaznak a kiviteli engedélyek megszerzését és minden kockázat nélkül, rendszerint magasabb bizományi díj ellenében bonyolítják le a kivitelt, mint amelyen bizományi díjat régebben a kereskedők felszámítottak" (Szuhay 1962: 212).

A harmincas évek elején még mind az FM, mind a külkereskedelmi hivatal a mezőgazdasági kamarákkal működött együtt a lóexport ügyében. 1937-ben a trend megfordult és német és cseh lóexportot már egy szövetkezetnél egykezesítették. A lóexport szakmai ellenőrzését ennek ellenére az FM egyik szakkbizottsága végezte amelyben az érdekelt tárcákon kívül az OMGE és a kamara képviselői is részt vettek (Hegedüs 1938: 100).

Sertéskérdésekben először a mindenkit bekapcsoló egyesülések domináltak, majd a Hangya és a gazdák kontingense nőtt, a kereskedőké és ipari hízlalóké csökkent. (A zsírexportban azzal segítették a szövetkezeteket, hogy magánosok csak akkor exportálhattak, ha már 5 éve ezt tették, új szövetkezetek viszont korlátozás nélkül kapcsolódhattak be. 1938-ban egy rövid időre csak gazdakontingens volt. 1938 májusától azonban ismét a szövetkezetek erősödtek meg és 1938 augusztusától kizárólagos jogot kapott egy szövetkezet és az OMGE az Állatértékesítő Bizottságban tartotta csak meg befolyását (Miért igazságtalan... 1936: 224).

A juh- és gyapjúértékesítésnél 1935-ig a kereskedők exportáltak, 1935-től a birtokosokkal kellett osztozniuk e tevékenységen. 1938-ban ez is szövetkezeti kézbe került. A belföldi gyapjuforgalmat a birtokosok érdekeinek kimélésével, de a szövetkezeti szektor javára szabályozták: a termelők és kereskedők szabadon adhatták el gyapjújukat. A Futura által megvásárolt gyapjút viszont az ipar köteles volt megvásárolni, csak azután rendelhetett külföldi árút (Hegedüs 1938: 71). Az 1938-as év teljes szövetkezeti fordulatot jelentett a baromfiértékesítésben is.

Érdemes külön is áttekintenünk az ezidőben különösen támogatott tulajdonformát, gazdálkodási formát, a szövetkezetet.

A vezető szövetkezetek 1934-től jelentős állami támogatást kaptak. Az államtól megkapták a legkockázatmentesebb és legjobb jövedelmező piacokat. A kereskedők ellenállása ellenére létrehozták egykézszervezeteiket. A három legnagyobb szövetkezet államilag támogatott megállapodása kimondta "egyik sem törekszik arra, hogy a másikat meggátolja abban, hogy az ún. liberális kereskedelem fokozatos kiszorításával annak helyét elfoglalja" (Szuhay 1962: 258.p.).

E megállapodás az FM kezdeményezésére és támogatásával jött létre.

A zsidótörvények után, melyek segítségével a már korábban kialakult monopóliumok tiszta legitimációt kaptak, a szövetkezetek számára új veszély jelent meg. Ahogy a Magyar Mezőgazdák Szövetkezetének elnöke fogalmaz 1941-ben: "Keresztény kereskedő egzisztenciák ezreit neveljük és foglalkoztatjuk és nem lehetünk tekintettek azokra, akik máról holnapra kereskedői pályára lépnek és éreznék hivatást és egy-két évi Aladárkodás után olyan jogokat formálnak a szövetkezetek rovására a kereskedelmi tevékenységi körben, melyekhez sem multjuk, sem felkészültségük révén semmiféle joguk nincs" (Szuhay 1962: 264).

Az állami részvétel a szövetkezetek irányításában részben a tulajdonos jogán történt. A Futura alaptőkéjének 72,4%-a állami érdekeltség volt. A Hangyánál ez az arány 70,2%. A Magyar Mezőgazdák Szövetkezeténél az arány 67,4% volt – az állami részesedésen a PM és az FM osztozott, de a PM önmagában is abszolút többségben volt. E szövetkezetnél érdemi birtokosrészvételről beszélhetünk.

A szövetkezetek kamatmentes hiteleket is kaptak. Az állami támogatás csak a vezető szövetkezeteknél volt jelentős.

Léteztek más szövetkezeti mozgalmak is, ezek: az 1924-ben alakult Falu melyben számos egyházi érdekeltség volt, az 1938-ban alakult nyilas szervezetek az Eke és a Bátorság (Erdei 1945: 31). A Turul is működött szövetkezetet. 1935-ben alakult meg a katolikus püspöki kar szövetkezte.

A nagy szövetkezetek vezető elitje a harmincas negyvenes években gyors gazdagodásnak indult. Vas megye törvényhatósági bizottsága az ellen is tiltakozott 1939-ben, hogy "szövetkezeti középontjaink vezető állásban lévő alkalmazottai hovatovább éppen olyan magas fizetéseket érveznek, mint a kartellek, részvénytársaságok s egyéb magánvállalkozások vezető tisztviselői" (Szuhay 1962: 275).

A szövetkezetek létét a szélsőjobboldal által elfogadható nyílt liberális-nagytőke-ellenesség mellett olyan célokkal is legitimálni kellett, melyek a többi erőcsoport számára is elfogadhatóak voltak. Ezek közé tartozott a kisemberek nevelése a "kapitalizmus értelmének felismerésére" és az "osztályharc" "kiküszöbölésére" (Magyar Szövetkezeti: 1934: 83-85). Antal István – a Sztójay kormány későbbi minisztere szerint – a szövetkezet ideális az agrárproletariátus aggasztó kérdésének megoldására (A szövetkezetek 1937: 72).

A mezőgazdasági irányított gazdálkodás más normatív és nem normatív lépéseket is magával vont. A helyiérdekű vasutak államosítása a szállítási díjak mérséklése a termelőkről a mezőgazdaságba érdekeltekről az adófizetőkre csoportosította át a terhek jórésztét. Az ipari árak szabályozását is a mezőgazdaságpolitika szükségletei szerint irányították.

* * *

A gazdaságtörénész szemével az egykezesítés a meghatározó folyamat a harmincas években. E szerint két egykézszervezet típusról beszélhetünk:

Az úgynevezett egykézszervezetek egyik típusában a kereskedelmet teljes egészében kizárták.

Ezek a szervezetek vagy teljes egészében kizárták a kereskedelmet és maguk végezték el a kereskedelmi tevékenységet (Futura, Lóértékesítő Szövetkezet, Hangya Szövetkezet) stb. vagy pedig a kereskedelemnek meghagyták az árú magyarországi begyűjtését és maguk exportálták azt. Magyar Állat és Állati-termék Kiviteli Szövetkezet.

Az egykezek másik csoportját maga a kereskedelem hívta életre, utóbbiak azonban csak a kivitel 35%-át bonyolították.

Az egykezesítést a harmincas évek elején a német kormány kívánságaival a kereskedelmi árres csökkentésével, a parasztság érdekeivel magyarázták, később már nyíltan is megneveztetik, hogy a zsidó kereskedők kiszorításáról van szó.

1934 és 1937 között a kiviteli egyesülésekben még a meghatározó szerep az exportőröknek jutott, de amint a szövetkezetek egy-egy területen megerősödtek a kiviteli kontingensek meghatározó részét megkapták.

Témánk szempontjából nem az egykezesítés a meghatározó folyamat, hanem a magyar fejlődés (ismételt) elkanyarodása a nyugat európai, amerikai fejlődéstől. Míg ugyanis a harmincas évek elejének mozgásai a polgári demokráciákkal azonos irányú fejlődést mutattak, azaz a gazdálkodó szervezetek: termelők, kereskedők stb. olyan jellegű megállapodásait, az állami beavatkozás olyan formáit, melyek normatív, ellenőrizhető, egy-egy ágazat egészével szemben protekcionista jegyeket mutattak, addig a harmincas évek közepétől azok az intézkedések szaporodtak meg, amelyek a normatív irányítás helyett a köztisztviselői típusú mérlegelő beavatkozást tették lehetővé.

A köztisztviselői típusú beavatkozás másik formája a szakoktatás.

Az agrároktatás központi forrásokból történő fejlesztését – vagy annak hiányát – éppen igen gyakran az agrárius-merkantil ellentétpár mentén szokták magyarázni, tudniillik, amikor egy kormányzat a birtokosság, esetleg a parasztság érdekeit kívánja szolgálni, vagy legalábbis támogatását megnyerni: ott az agrároktatásra nagy figyelmet, jelentős pénzüsségeket fordít.

Az agrárokztatás fejlesztésével kapcsolatban az agrárius érvelés – a 19. század utolsó harmadától kezdve szinte folyamatosan – azt hangsúlyozta, hogy Magyarország mezőgazdasági jellegével ellentétben az iparoktatásnak a kereskedelmi oktatásnak vannak intézményei a mezőgazdasági oktatásnak pedig nincsenek – a nagyszámú tanonciskolával illetve felső kereskedelmivel csak néhány mezőgazdasági tanintézet áll szemben.

Ez az érvelés első perctől kezdve egy protekcionista logikát takar, azt a törekvést, hogy a nagybirtok, középbirtok speciális igényeinek megfelelő szakképesítést köz költségvetésből oldják meg. Ugyanis a látszat ellenére sem a tanonciskolák sem a felső kereskedelmik nem szorosan vett – specializációt átvállaló – szakoktatási intézmények. A tanonciskolában nem ipari szaktárgyakat tanítanak – a szakma tanulása az iparban magában, a mester-tanonc viszonyban történik – hanem közismereteket: a tanonciskola valójában olyan, az általános népoktatás részét jelentő iskola, melynek tanulmányi ideje és időbeosztása a dolgozó fiatalemberek időbeosztásához igazodik, és mellékes számára, hogy ezek a fiatalemberek közben szakmát IS tanulnak.

A felső kereskedelmi iskola viszont abban az értelemben nem szakiskola, hogy az ott szerzett ismeretek bárhol alkalmazhatók, ahol modern értelemben vett gazdálkodás, bérszámfejtés, könyvelés, mérlegkészítés, vezetői értekezletek jegyzőkönyveinek gyorsírása, a gazdasági iratok közhivatali iratokkal megegyező tárolása és kezelése folyik, azaz a kereskedelem, a bankéletben, a közlekedésben, az iparban, a mezőgazdaságban és a közszolgáltató üzemekben egyaránt.

A magyar középbirtokon kétségtelenül csak ritkán folyt ilyen üzemszerű termelés: s ezáltal a középbirtok képviselői természetesen úgy értékelték, hogy a felső kereskedelmi oktatás csak az ipar, a bányászat, a kereskedelem, a közlekedés és a hitel szférája számára termel tisztviselőket.

A szorosabban vett szakoktatási funkciók szempontjából az ipar még kevésbé ellátott, mint a mezőgazdaság – még a századforduló után is tömegesen "importálják" pl. a mérnököket a Lajtán túlról és Németországból. A Gyáriparosok Országos Szövetsége (GYOSZ) még a huszas években is eredménytelenül szorgalmazza a Műegyetem vezetőségénél, hogy a gyáripár és ne saját elméleti normáik szerint képezzék a mérnököket. Klebelsberg éppen ezért hozhatja létre a Széchenyi-Társaságot: ha a tőke olyan kutatásokat olyan képzettségű szakembereket kíván, amelyek az ő szükségleteiknek kellenek: áldoznia kell rá (GYOSZ).

A nagybirtok ezt a fajta áldozatot szeretné elkerülni. Mégis: mivel a legnagyobb birtokok urait kielégíti a gazdatiszteket képző gazdasági akadémiai rendszer a középfokú mezőgazdasági szakoktatásért nem indul jelentős küzdelem a 19. század folyamán. A nagy uradalmak széteszlása és aprózódása a századfordulón – amely a 40 és 500 hold közötti területtel rendelkezők számának megnövekedését jelentette – teremtette meg a nyomáscsoportot a mezőgazdasági középiskoláknak. Olyan iskola kellett ennek a társadalmi csoportnak, mely

1. gazdaságilag képzi a gyermekeiket
2. hivatalviselésre jogosít
3. egyéves önkéntességi jogot ad (Köztelek 1911 3117.p.).

Az OMGE irodalmi és tanügyi szakosztálya 1911-ben olyan reformot javasolt, mely a 4 éves polgári fölé 3 éves szakoktatási intézményt helyez. E terv nem volt vonzó a polgári iskolai érdekcsoport számára, hiszen egy független iskola létrejötte (akárcsak a felső kereskedelmi iskola léte) egyértelműen a négyosztályos létet stabilizálta volna számukra. A tanterv kidolgozói így a hétosztályos szakirányú polgári iskolát javasolták. Ez az iskola már első évtől kezdve agrárszakismereteket adott volna, melynek anyagát az FM állapíthatta meg. Gazdasági tanárokat is osztottak be ezekhez az iskolákhoz. Ugyanakkor az új tananyag nem tudott szervesen integrálódni a többi tárgy közé, nem vette figyelembe, hogy milyen előismeretek szükségesek stb. a polgári iskolai érdekcsoport valójában nem kívánt az iskola általános irányáról lemondani (Loczka 1944: 12-15).

Az OMGE egyértelműen elégedetlen volt ezzel a megoldással. Mivel azonban nem tudta megtalálni a maga szövetségeseit az államigazgatásban – az FM funkcionáriusgárdáját a tananyagírás jogának átengedésével kifizették – egyelőre nem tudta érvényesíteni befolyását.

1920-ban a Polgári Iskolai Egyesület akciót indított iskolája nyolcosztályossá fejlesztéséért, tervét az értelmiségi túltermelés csökkentésével is legitimálva. A középiskola kitüntetett szerepét fenntartani kívánó körök azonban nem tűrhatték, hogy a klasszikus nyelvek tanulása nélkül valaki teljes értékű minősítést és önkéntességi jogot kapjon. Az OKT – melynek élén Kornis Gyula állt – teljesen új tervvel lépett fel – ami szöges ellentétben állt a polgáris koncepciót elismerő eredeti miniszteri intencióval: a négyosztályos gimnáziumra, illetve polgárra épülő mezőgazdasági szakiskolát nem ismerte el középiskolának. Az OMGE is

ugyanilyen jellegű iskolatípusért szállt harcba – ők azonban ezt az iskolát az FM kezében kívánták látni (Loczka 1944: 25).

Így 1921-ben önálló felső mezőgazdasági iskola jött létre. Valamennyi magyar iskolatípus közül itt fogalmazódik meg a legleplezetlenebbül az iskola "rétegtartalma", illetve a városi – kispolgári rétegek, az értelmiség nagyrésztének kirekesztése. Az iskolába csak gazdálkodással foglalkozók és olyanok vehetők fel, akik földbirtok várományosai – mondja ki a rendelet.

Magánúton az iskola nem végezhető el. A cél az volt, hogy a módosabb kisgazda társadalomnak iskolatípust biztosítsanak megakadályozandó, hogy lateiner pályára menjen a paraszt- és birtokos gyerek. Egy évvel később ezt a formális kritériumot többirányú nyomásra megszüntették (Szakoktatási Évkönyv 1937/112).

Ténylegesen megvizsgálva a tanulók származását kiderül, hogy a célzott rétegből a hallgatók bő egyharmada származott az évtizedfordulón s arányuk attól kezdve csökkent 30% alá. Jelentősen visszaszorult 18% körülről 9% körülire a nagybirtokosgyermek aránya is. Kettőről négy százalékra emelkedett viszont a gazdasági tisztviselők gyerekeinek száma, tehát a réteg újratermelődése megkezdődik. Hatról nyolc százalékra nőtt az iparosok aránya, négy körül stabilizálódott a kereskedőké. Az ipari magánértelmiség szemmel láthatóan nem érdeklődött ebben az irányban; a kereskedelmi tisztviselők aránya viszont két százalékról indulva megduplázódott. A mezőgazdasági és ipari munkásság részvétele – óriási tömegükhöz képest – szerénynek mondható, arányuk 1,5%-ról is csak 3,4-re nő. A kereskedelmi munkások aránya a kereskedelmi tisztviselőkhöz hasonlóan alakul. A köztisztviselők gyermekei 1928-ban még a hallgatók tizedét alkotják, 38-ban már csak huszadát, a tanárok, tanítók gyerekei viszont 3-4%-os arányban töltik meg a padsorokat.

Összefoglalva megállapíthatjuk: az agrárius uralkodó köröket illetve "kapcsolt részeit" újratermelő funkciója csökkent az iskolának, az iparból érkezettek száma viszont 7-ről 13%-ra nőtt, 11-ről 13%-ra emelkedett a kereskedelemből érkezettek aránya is, a közszolgálatúak aránya 18%-on állt stabilan.

Ezzel egyidejűleg azonban az izraelita tanulók aránya 5,3-ról 3,6%-ra csökkent. Ez a makroadat és néhány iskola részletes elemzése azt mutatja, hogy nem a hagyományos kereskedőrétegek illetve kvalifikált ipari szakemberréteg tesz lépéseket a mezőgazdaság felé, hanem a keresztény

iparos és kereskedőréteg küldi (a nagyapák perspektívájából: vissza) kevésbé tehetséges fiait az agrárágazatba. Ez a "vissza" effektus a közalkalmazottaknál is lényeges. A budapesti iskola megfogalmazása szerint: "A budapesti tisztviselő és hivatalnok osztály és a közszolgálatban álló altisztek, akik valaha Budapestre jöttek állást keresni, ma vissza akarják vezetni gyermekeiket az elhagyott földhöz és ezért nagy számban küldik őket iskolánkba." Ez azonban nem célja a harmincas évek kormányzatának. Szakértői felismerik – vagy csak így fogalmaznak? – hogy az iskolatípus a középiskola hajótöröttjeinek menedékévé válik. Ennek megakadályozására az új rendtartásba beépítik, hogy túlkoros tanulók nem vehetők fel és a különbözeti vizsgálatnál nem lehet átlépni az iskola magasabb évfolyamaiba (Szakoktatási Évkönyv 1937/112, 124, Magyar Statisztikai Évkönyv).

Az 1920-as 30-as évtized fordulóján az iskolákban 233 tanuló végzett, akikből 153 gazdálkodott, 69 továbbtanult a többiek hivatalnokok lettek. A későbbi fejlődésről tudjuk, hogy 1938-ban negyedük tanult tovább. De a békéscsabai iskola hallgatóinak 50%-a gazdálkodott otthon, 10%-a ment főiskolára, 10% lett gazdasági tisztviselő, 15% köztisztviselő (állástalan 5%, ismeretlen 10%). A huszas évek folyamán átlag évente egy iskola jött létre, gyakorlatilag valamennyi egy-egy polgári folytatásaként, közös épületben. A Polgári Iskolai Egyesület sérelmére azonban ezeknek egyértelműen saját igazgatójuk, saját tanári karuk, saját szakfelügyeletük alakult ki. (A felső mezőgazdasági iskola kérdésében is végig folyamatos feszültség volt a polgárik és az agrárkörök között.)

A felső mezőgazdasági iskolák presztízse érdekében a szakoktatási körök szorgalmazták, hogy a közgazdasági egyetemen kívül a gazdasági akadémia és az erdőmérnöki főiskola és állatorvosi főiskola is álljon nyitva az ezen iskolatípusban végzettek előtt. A felső mezőgazdasági iskolák teljes egyenjogúsítását követelték a felső kereskedelemmel, azaz végzettjei felvételének mindazokra a tanfolyamokra, képesíttessenek ugyanazon tisztviselői állásokra, melyekre a felső kereskedelmet végzettek bekerülhettek. Az 1923-as tanterv módosítása már ennek a harcnak eredménye volt, az érettségi, amit a felső mezőgazdasági adott, jeles eredmény esetén a közgazdasági karra való belépést biztosította, s ami hasonlóképpen fontos volt, karpaszomány viselésére jogosított (ezt még 1927-ben vívta ki a polgári iskolai tanáregyesület).

A szakoktatási körök szorgalmazták különösen a döntő jelentőségű jegyzői pozíciók meghódítását. (Erre is 1927-től nyílt lehetőség.) Ezzel

kívántak egyrészt az iskolának rangot adni, hiszen a közigazgatás mindeképpen úribb pálya, mint a középszintű mezőgazdasági funkciók, másrészt a helyi agrárköröknek, s így a mezőgazdasági iskolának is érdekében állt, hogy a jegyző mezőgazdaságilag képzett legyen. E törekvés ugyanakkor ellentétben állt a legszervezettebb köztisztviselői szakegyesület a jegyzőegyesület törekvéseivel, illetve a közigazgatás racionalizálásának programjával, mely a jegyzőt közigazgatásilag képzett szaktisztviselőnek szeretne volna látni, aki az erre a célra rendelt szakszervektől kap véleményt, ha mezőgazdasági kérdésekben döntenie kell (Országos Levéltár K 505 140.cs).

Szorgalmazták hogy, a többi Vallásügyi és Közoktatási Minisztérium (VKM)iskolatípus igazgatásának mintájára neveztessék ki a felső mezőgazdasági iskolák kormánybiztosa illetve főigazgatója. Ekkoriban tudniillik a felügyeletet a polgári iskolák gazdasági oktatási szakfelügyelője látta el (Loczka 1944: 19).

A felső mezőgazdasági iskola tehát a huszas években megindult azon a jellegzetes úton, mely az iskolatípusok önállósodásához és önálló érdekcsoportjának kialakulásához szokott vezetni. Az erősödés és önállósodás "objektíve" a magyar mezőgazdasági termelés érdeke volt. Ez az objektiváció azonban nem értelmes: a mezőgazdasági érdekcsoportoknak ugyanis nem állt ez érdekében.

Az agrártárcának nemcsak érdekeit, de konkrét terveit is keresztezte a mezőgazdasági iskola fejlődése: "A kultuszminiszter a középfokú szakoktatás területét meglepetésszerűen kisajátította. Miközben a földművelésügyi miniszter a felső kereskedelmi iskolákhoz hasonló középfokú gazdasági iskolák szervezésének tervével foglalkozott, a kultuszminiszter rendeletileg mezőgazdasági felső iskolává emelte az orosházi és békéscsabai mezőgazdasági irányzatú polgári iskolát és azt mondta, én már megcsináltam a mezőgazdasági középiskolákat, ne fáradjatok tovább vele". (Köztelek 1926 január 24. 90.p.)

Minden kétséget kizáróan a markánsan szakirányú, de nem FM kézen lévő iskolától az agrárakadémiai körök is tartottak (Loczka 1944: 26).

Az OMGE ismételt sürgetésére az FM létrehozta a szarvasi középfokú gazdasági tanintézetet. A cél, hogy az itt végzetek saját középbirtokaikat vezessék, s a falusi intelligenciát itt képezzék (Loczka 1944: 27).

Az új iskola a gazdasági akadémia kicsinyített mása volt, s az általános tárgyak teljesen háttérbe szorultak.

Az Földművelési Minisztérium (FM) és a Vallásügyi és Közoktatási Minisztérium (VKM) tehát a huszas években párhuzamos intézményrendszert épített ki, mely állandó feszültségekhez vezetett és az elosztható forrásokat – az OMGE és a gazdasági szakkörök szempontjából – irracionálisan emésztette fel. Mivel a VKM iskolák felett a mezőgazdasági szakkörök és érdekképviselők semmiféle kontrollt nem tudtak gyakorolni egy jó ideig szélmalomharcot folytattak azért, hogy az agrárokutatás teljes egészében FM hatáskör legyen.

Az OMGE-nál idővel nyilván belátták: túl erős ahhoz a VKM, hogy egyszerre el lehessen venni tőle mindent. A megoldás: a közös felügyelet (Köztelek 1925 márc. 1. 242.p.). Azonban erre akkor még nem kerülhetett sor.

A harmincas évek előtti törekvéseket ugyanis azok a köztisztviselői érdekcsoportok határozzák meg, melyek az egyes iskolatípusok monopóliumainak védelmét ellátják – a hagyományos középiskolai illetve polgári iskolai érdekcsoport. Hogy egyáltalán létrejön az iskola talán annak köszönhető leginkább, hogy a munkanélküli gazdatisztek számára ez az iskolatípus kínált elhelyezkedési lehetőséget, s hogy az FM bürokrácia – a Nagyatádi-földreform kihívása kapcsán – olyan csoportokkal egészült ki, melyek kiskisgazdaérdekekkel legitimálták magukat.

Az igazi áttörést a Gömbös kormány hozza meg. Míg ugyanis a bonyolult egyensúlyokra törekvő és jól elkülöníthető politikai érdekű, sőt talán világnézeti csoportok koalícióján alapuló Bethlen-korszak immánens része lehetett, hogy az egyes csoportok egy-egy tárcában találják meg képviselőjüket és ezáltal "partikuláris" érdekeikhez ragaszkodva fenyegethessék az egész kormány hatékonyságát, addig a Gömbös-korszakban – ahol a hatékonyság, az igazi politikai, társadalmi, politikai ellenfelekkel való leszámolás a politikai centrum számára immár fontosabbá vált, mint az eltérő részérdekek megalkuvásmentes hangoztatása – meg kellett kötni a kompromisszumot a VKM és az FM között. Ez a két bürokrácia között a kérdésben állítólag érintett társadalmi csoportok, önszerveződések helyi mozgások figyelmen kívül hagyásával történt.

A társadalompolitikai tét megnőtt: a VKM oldaláról olyan iskolatípust kellett teremteni, mely az értelmiségi túltermelés veszélye nélkül, a hagyományos középiskola inflálása nélkül fel képes szívni az iskolázási

ambíciókkal rendelkező rétegeket. Az FM oldaláról a többtermelés vált – a huszas évekkel szemben – értelmessé, hiszen a kettészakadó világban a szövetséges Németország a – tengerentúlról diktált – világpiaci ár fölött is kész volt megvenni a mezőgazdasági termékeket és a közelgő háború is jótékony ármozgásokkal kecsegtetett. Mindez erősen megnövelhette az FM relatív súlyát a rendszerben, s ráadásul úgy, hogy a súlynövekedés hasznát – története során először – nem kellett megosztania a nagybirtokkal.

A tárcaérdekeken átnyúló politikai centrum számára a tét nem volt kevesebb, mint hogy az irányított gazdaság bevezetése sikeres lesz-e, hogy vissza lehet-e szorítani a zsidó – vagy a városi liberális közszellemmel már megfertőződött nemzsidó – terménykereskedelmet, hogy a szövetkezeteket fel lehet-e tölteni a keresztény úri családok fiaival. Magyarán be lehet-e vezetni a totalitárius irányítást, "a piactalanítást" a mezőgazdasági termelésben is.

Hóman – még 1934-ben – kijelentette ő elvileg minden oktatási intézményt a kultuszminiszteri keretben kíván látni, s csak átmenetileg tudja elfogadni, hogy az FM-nek is vannak iskolái. Az FM keretében azokat az iskolákat látta természetesnek működni, melyeknek a nevelés egyáltalán nem kötelessége: a felnőtteket oktató téli iskolákat (Hóman 1938 343.).

Az erdészeti és a állatorvosi főiskolát már 1934-ben az FM hatáskörből VKM hatáskörbe vonták, noha ez ellen az agrárkörök egyrésze tiltakozott (Hóman 1938 344.) A Műegyetem létrehozásával az Erdészeti illetve Állatorvosi Főiskola önállósága megszűnt, Schandl Károly, mint az agrárlobbi képviselője mégis hajlandó volt ezt a felsőházban referálni. Ennek magyarázata, hogy a két agrárfőiskola tanári kara ezzel vált egyetemi tanári karrá, és így az egyetemi autonómia – igen restriktált – jogával is élhettek (Hóman 1938 340). A két tárca abban is megállapodott, hogy a magyaróvári, keszthelyi és debreceni gazdasági akadémiák – melyek FM kézben maradtak – együttműködjenek az új egyetemmel: egyrészt az egyetemisták bizonyos időt töltöttek az akadémián, másrészt az akadémistáknak lehetőségük nyílt az egyetemen továbbtanulni. Hóman leszögezte: "én magam részéről sosem kívánnék mezőgazdasági doktort intézőnek" ez tehát az akadémiák feladata maradt (Hóman 1938 347).

A szaktanárképzéssel sem volt megelégedve a kultuszminisztérium tudniillik azzal a gyakorlattal, hogy a semmiféle tanári képzettséggel nem

rendelkező kiváló gazdákat berendelték a mezőgazdasági iskolákba hogy ott tanítsanak. Az ez ellen való védekezést – a Műegyetem mellett – az általános szaktanárképző felállítása jelentette (Hóman 1938 333).

A műegyetemi lobbí mindenképpen jól járt, új karokat és az egyetemi jogok teljességét kapták. Nem csoda, hogy Hómanból 1935-ben díszdoktor lett (Hóman 1938 352).

1936-ban sikerült az FM-nek és VKM-nek megegyeznie, a kölcsönös felügyelet gyakorlását tűzve ki célul. Attól sem riadtak vissza, hogy egy épületben közös vezetés alatt működjön a VKM által kontrollált önálló gazdasági népiskola és az FM által kontrollált téli iskola (Hóman 1938 148). A megállapodás kiterjedt a tanítóképző intézeti mezőgazdasági szakoktatásra, a gazdasági szaktanító képzésre és a tanítók továbbképző tanfolyamaira (Hóman 1938 273).

A VKM iskolalátogatói ettől kezdve bármikor jelentkezhettek a kijelölt intézetekben, résztvettek az illető tárgyak tanítási óráin, a gyakorlatokon és a vizsgálatokon, megtekinthették a helyiségeket, a szertárakat, a könyvtárakat, sőt a tangazdaságot, átnézték nemcsak a tanmeneteket, de az osztálynaplókat és a tanulók írásbeli munkáit is. Az FM által kiküldött szaktanulmányi felügyelő feladatait csak ebből az alkalomból írták körül. Természetesen csak a mezőgazdasági tárgyakkal kapcsolatos helyzetet, a tangazdaság helyzetét stb. vizsgálta felül, s a többi tantárgyakra való kitekintésre csak az a paragrafus adott halvány és gyakorlatilag nem érvényesülő lehetőségét, hogy "kellően érvényesülnek-e a mezőgazdasági szempontok a szaktárgyakkal kapcsolatban álló többi tárgyakban is." A gyakorlatban nem volt mód arra, hogy az FM ellenőrizze, hogy a maga ideológiája – az úgynevezett agrárgondolat, a telepítés, a földbirtokpolitika – a hivatalossá ugyan nem vált, de szívesen látott jelszavak, mint a "Kertmagyarország" koncepciója stb. mennyire érvényesülnek a tantárgyakban, az oktatás egészében, a biológián és a kémián át a történelemileg és a magyar irodalmi olvasmányokig vagy éppen mindenféle egyébre is hivatott osztályfőnöki órákig. Az iskolalátogatások után jegyzőkönyv készült, amit nemcsak az intézmény fenntartójának továbbítanak, hanem az iskolalátogatót küldő szervhez is (Országos Levéltár K 507 61.cs).

Ezáltal gyakorlatilag a VKM ugyanolyan informáltsággal rendelkezik az FM fennhatósága alatt álló iskolákról, mint a sajátjairól, tehát gyakorlatilag az egész ország valamennyi iskolája fölött egységes ellenőrzéssel rendelkezik. Az "üzletlen" tehát a VKM nyert, hiszen az FM-nek nem sikerült az ellenőrzését kiterjesztenie a mezőgazdasági szakoktatás olyan

fontos területeire, mint a VKM rendelkezése alatt álló népművelési szféra, vagy a "normál" népiskola. Külön kérdés, hogy az FM nem rendelkezett olyan törvényes ellenőrzési lehetőségekkel a mezőgazdasági gazda- és birtokos körökben, magánbirtokokon, kamarai felügyelet alatt folyó továbbképzés fölött, amilyenekkel a VKM az ország mindenféle oktatási intézménye fölött. A VKM tárgyalási és intézkedési pozícióit az is erősítette, hogy 1935 óta külön gazdasági-szakoktatási osztálya volt, amely egyenrangú partnerként állhatta az FM szakoktatási osztályával a vitát (Hivatalos Közlöny 1938 1-3.p.).

Amikor parlamenti képviselők a mezőgazdasági oktatás lebecsülésével vádolják Hómant, egészen másra gondolnak: arra, hogy a tanügyigazgatás kiterjeszti befolyását a mezőgazdasági intézményekre, s a tanügyigazgatás iskolai lehetőségétől teszi függővé – elismeri-e egyenrangú középiskolának az adott iskolatípust (Országos Levéltár K 592 62.cs és a VKM költségvetései).

A három tantervmódosítás nyomán egyre inkább kidomborodott a VKM kézben lévő iskola szakiskola jellege. Míg az 1923-as tantervben a tantárgyak heti óraszámának 64,5%-a közismereti tárgy volt, 1930-ban ez már csak 55% lett. Még így sem sikerült azonban elismertetni az iskola szakiskola jellegét. A kritikusok így elsősorban a szabadkézi rajzot és a német nyelvet, ami eleve fakultatív volt, vették tűz alá, mondván, a kisgazdaréteg gyerekei úgyszólván gyakran a nyelvtanulás nehézségei miatt hagyják abba a középiskolát. Az ellentábor – persze elsősorban a nyelvtanárok – számos érvet sorakoztattak fel: a gazdaosztály iskolája nem maradhat el a középosztályé mögött, egyre több gazda exportál külföldre, hallgatják a németnyelvű közgazdasági és természetjelentéseket, külföldről maga kíván importálni gépeket, nemcsak a felsőoktatásba nem lehet belépni idegen nyelv nélkül, de a posta és vasút is megköveteli. Ezeknél az érveknél, amelyek egyrésze még negatívan is hatott, hiszen ellentétben állt az irányított gazdaság célkitűzéseivel, erősebbnek bizonyult a két tárca megállapodása illetve az érelmiségi túltermelés veszélyére hivatkozó érdekcsoportok szava: 1938-ban a gazdasági tárgyak órászáma 63%-ra emelkedett (Loczka 1944: 35-36). Közben azonban – tekintettel a nemzetnevelés fokozódó céljaira – a nemzeti tárgyak órászáma nem csökkent. A természettudományi tantárgyak viszont sokkal inkább szakmai színezetet öltöttek. Ez a hagyományos akadémikusság, a szaktanári csoportok érdekeit igen erősen sértette, hiszen a fizika gazdasági géptan előkészítőjévé degradálódott – és minden akadémikus logikát felrugva – a matematika előtt került a gyerekek elé. Ez azonban nem volt elég: a

szakkörök azt is felvetették, hogy a szaktárggyá átalakuló tárgyakat szaktanároknak kellene oktatniuk. Az 1938-as rendtartás a gyakorlatiasságot azzal is fokozta, hogy lényegesen több foglalkozást írt elő a tangazdaságokban.

A könyvvitel és levelezés kiegészült kereskedelmi ismeretekkel, hiszen kormányzati cél volt, hogy a kereskedelmet, terménykereskedelmet ismert okokból kiszorítsák (Loczka 1944: 37). Az elsősorban a nagybirtokot érdeklő külön tantárgyat a rét, legelő és erdőművelést megszüntették.

A VKM kívánságára az FM kézben maradó iskoláknál is kiszélesült a nemzeti tárgyak köre és az egyórás tárgyakból, egy pedagógiai racionalitás szellemében összevont többórások lettek. Sikertült elérni, hogy a két iskolafajtában a nemzeti tárgyak óraszámja azonos legyen. Ez ugyanazt a tendenciát jelzi, ami a 20-as évektől érvényesül a nem szakoktatási intézetekben: a választhatóság az iskolatípusok között semmiképpen ne azok szellemiségére terjedjen ki. (Pl. az 1924-es többágú középiskoláknál is a nemzeti tárgyak azonosak). Hasonlóképpen a képesítővizsgát is megváltozott: a korábbiakkal ellentétben a törénelem is képesítővizsgálati tárggyá lett.

Az 1938-as rendezés mely a mezőgazdasági középiskolát – azaz új néven a régi intézetet – betagolta az iskolák sorába, a szakoktatási körök jelentős követeléseit alapvetően kielégítette. Az így megszerzett érettségi ugyanis mindarra jogosított, amire az 1883. I. tc. értelmében a gimnáziumi érettségi, s továbbtanulási lehetőséget adott az akadémiákon, a Műegyetem agrár karának mezőgazdasági osztályán, viszont e csoport szorgalmazása ellenére elzárta a magasabb presztizst biztosító állatorvosi osztályt. Tanulhattak a közgazdasági és kereskedelmi osztályon, a szaktanárképzőben, a testnevelési főiskolán, sőt a polgári iskolai tanárképzőben és a gazdasági szaktanítóképzőben is. A közszolgálati tanfolyamok éppúgy nyitva álltak előttük, mint a kereskedelmit végzettek előtt (Országos Levéltár K 505 178.).

Az 1938-as szakoktatási törvény kifejezett változásokat hozott az iskola életében is: a magántanulás lehetőségét kizárta, a nyári gyakorlatokat, a gyakorlati vizsgát, a társelnöki tisztséget rendszeresítette, a két tárgyból megbukottakat is vizsgázni engedte, sőt a javító érettségi vizsgát megismétlését is lehetővé tette, azaz olyan intézkedéseket hozott, melyek egyfelől a szakkörök, másfelől a tanügyigazgatás érdekeit kielégí-

tette, és végső soron mindenkit ösztönzött, hogy ezt az iskolatípust és ne a gimnáziumot válassza (Loczka 1944: 44).

Mindennek következtében ismét lehetővé kellett tenni egy idegen nyelv tanítását, elmélyítették a nemzeti oktatást, a szaktárgyakat viszont még gyakorlatiasabb irányba terelték.

A VKM-beli szakoktatáspolitikusok igen határozottan fogalmazták meg célkitűzéseiket: "Eddig az élet alakította szakoktatásunk fejlődését, a jövőben – úgy hisszük – elérkezett az ideje, hogy az iskolapolitika a szakoktatáson keresztül belenyúljon az élet folyásába. Gazdasági lehetőségeink fokozottabb kiaknázását egyénileg művelt, a nagybirtokosok és a kisgazdák közé ékelődő gazdasági középosztály kialakulásától kell remélnünk. Ennek az osztálynak kell megfognia a magyar földműves kezét, hogy a nemzeti élet közösségébe bevezesse és eloszlassa a múltban gyökerező bizalmatlanságát az úri osztállyal szemben" (Loczka 1944 49).

* * *

A korban természetesen a mezőgazdasági népoktatás is a köztisztviselői érdekérvényesítés tereként szolgált.

Az Országos mezőgazdasági népiskolai tanítóegyesület igen fontosnak tartotta az iskola pontos helyének kijelölését a magyar közoktatás struktúrájában.

Úgy vélték, hogy a mezőgazdasági népiskola mindazok iskolája, akik nem óhajtják igénybe venni a polgári iskolát sem. Az országos mezőgazdasági népiskolai tanítóegyesület tehát nem tartotta sem lehetségesnek, sem szükségesnek, hogy a polgári iskola különböző fajtái népiskolásodjanak, azaz maguk is célul tűzzék ki olyan ismeretanyag komplex közvetítését, amely a legszélesebb néprétegek számára továbbtanulás nélkül is alkalmassá tesz a polgárit végzettet a szakosodott mezőgazdasági munkamegosztásba való bekapcsolódásra (Országos Levéltár K 501 827.cs.).

Egyetlen kivételtől – azaz a továbbtanulás jogától eltekintve – a mezőgazdasági népiskola követelte egyenjogúsítását a polgári iskolával, tudniillik hogy mindazok a jogok, amelyek nincsenek középiskola elvégzéséhez kötve, illessék meg a mezőgazdasági népiskolát végzeteket is. Kétségtelen tény ugyanis, hogy a gyakorlatban a mezőgazdasági népiskola azért volt népszerűtlen, mert nem jogosított az altiszti stb. állásokra.

A mezőgazdasági népiskola iskolai tanítóegyesület felkészülvén a nyolcosztályos általános népiskola híveinek offenzívájára a huszas években a négyosztályos mezőgazdasági iskolák fennmaradását továbbra is szorgalmazta.

A mezőgazdasági népiskolai csoportok azt is szorgalmazták, hogy önálló, elkölünült legyen a mezőgazdasági népiskola tanfelügyelete. Hosszú évtizedekig ugyanis a megyei népiskolai tanfelügyelőségek irányították a mezőgazdasági népiskolákat, s ez egyrészt akadályozta azt a törekvésüket, hogy a közvélemény valóban ne alap-, hanem középfokú iskolának tekintse a mezőgazdasági népiskolát, másrészt pedig rendkívül megnehezítette a mezőgazdasági népiskolai tanítók érdekérvényesítését a népiskolák óriási tömegével és hihetetlen gondjaival elfoglalt tanügyigazgatási gépezetben (Országos Levéltár K 501 967.cs.).

A mezőgazdasági népiskolára szakosodott tanügyi vezetővel kevesebb csatát kell vívni szakmai reformgondolataik érvényesítéséért. S a személyes ok: a tanfelügyelőségek vegyesen foglalkoznak az iskolatípusokkal, s ez nyilvánvalóan a hivatalnoki-jogászai képzettségű rétegeknek kedvez az alkalmazásnál. A szakmai képviselőt eleve elég szűkös ezekben a hivatalokban, s ezeket a pozíciókat a társadalmilag tekintélyesebb, egyházi patrónusokkal is rendelkező tanítóegyesületek jelöltjei töltik be. Egy önálló főigazgatóság viszont elkerülhetetlenül a mezőgazdasági népiskolai tanítóság elitjéből rekrutálná kádereit (Országos Levéltár K 507 70.cs.).

Még súlyosabb panaszuk volt, hogy az elemi felügyelő hatóságainak a – gondnokságoknak és iskolaszékeknek – is alá voltak vetve, s így a mezőgazdasági népiskolai tanítóknál sokkal alacsonyabb képzettségű helyi személyeknek (köztük tanítványaik szüleinek) voltak kiszolgáltatva (Országos Levéltár K 507 26.cs.).

Az egyesület a mezőgazdasági leányiskolának a fiúiskolával mindenben azonos kifejlesztését tűzte ki célul. Ennek nyilvánvaló oka az volt, hogy sokkal több parasztcsalád tekintette szükségesnek a lánya mezőgazdasági népiskolai, háztartási iskolai taníttatását, mint ahány a polgári iskolai taníttatást választotta.

A mezőgazdasági népiskola társadalmi feladatáról az egyesület úgy vélekedett, hogy az iskolatípus feladata – és legitimációja – abban rejlik, hogy a "magyar népet" a gazdasági feladatokra előkészítse, a feltörekvő rétegek számára mobilitási csatornát biztosítson... Ehhez

azonban nem csupán iskolai, hanem iskolán kívüli aktivitásra is szükség van, elsősorban faluhelyen (Országos Levéltár K 636 964.cs.).

Ilyen aktivitás volt a tehetségkutatás és tehetségmentés (E tevékenységükkel a népiekhez és más mozgalmakhoz csatlakoztak.) (Országos Levéltár K 636 909. cs.).

A kikerülő növendék elhelyezkedésének támogatása is ilyen cél volt. Ezzel ösztönözték az ingadozókat arra, hogy irassák ide gyermekeiket. Céljuk: "a végzett növendékeket szövetségbe tömöríteni, hogy a tanult elem társadalmi súlya ezuton is biztosíttassék", vallották, miközben világosan érzékelhető volt, hogy egyes polgári és kereskedelmi iskolák már régen megalakították volt tanítványaik baráti köreit. A tanítványoknak egy része többé-kevésbé jelentős helyi pozíciót szerzett időközben, a baráti társaságok így módon az iskola "kijáró", illetve érdekkijárást közvetítő intézményeivé váltak.

Az iskola kertjét mintagazdasággá átalakítani – ez elsősorban a földművelési minisztérium koncepciója volt – a tanítóegyesület remélte, hogy a mezőgazdasági igazgatás helyi szerveitől cserébe mindenféle szívessegét, anyagi juttatást lehet kérni. A fogyasztási szövetkezetek szorgalmazása szintén politikai indíttatású: a jelentős százaléokban zsidó kiskereskedelem háttérbe szorítására irányul (Országos Levéltár K 507 26.cs.).

Ugyanakkor a tanítók közvetlen hasznát is remélhettek ezekből a szervezetekből.

Ezeknek a szervezeteknek helyi "természetes vezetői" ugyanis nem a "szabadforgalomban" elhelyezkedő tanult emberek voltak, hanem a köztisztviselők, azaz elsősorban a tanítók, közigazgatási tisztviselők. A felügyelőbizottsági tagság pedig a helyi kistermelők és általában az értékesítési viszonyok fölötti ellenőrzési lehetőséggel járt együtt (Országos Levéltár K 636 964.cs.).

A tanítóegyesület szorgalmazta, hogy vegyenek részt a tanítók a helyi népművelésben s létesítsenek könyvtárakat, olvasóköroket, azaz tartsák befolyásuk alatt a helyi kulturális és ideológiai viszonyokat (Országos Levéltár K 636 909.cs.).

A tanítóegyesület a tanítók számára ajánlotta, hogy létesítsenek helyi múzeumokat, kultúrházakat, mutassanak rá a település környékének gazdasági, műszaki, tudományos érdekeire. Ennek a regionalitás szempontjából volt nagy jelentősége, ettől remélték, hogy a mezőgazdasági népis-

kola a mezőgazdasági községeknek éppen olyan szellemi centruma lesz, mint a polgári iskola a nagyobb településeknek, s ettől hosszú távon csökken azok elszívó ereje, erősödnek a gyökerek, s az ebben a folyamatban való részvétel arányában nő a mezőgazdasági népiskolai tanítók becsülete a helyi vezető körök előtt (Országos Levéltár K 507 70.cs.).

A tanítóegyesület nyíltan bízta arra tagjait, hogy kapcsolódjanak be a község képviselőtestületének munkásságába, s ott az iskolatípus és tanítótársaik érdekeit megfelelően védelmezzék (Országos Levéltár K 501 968.cs.).

A mezőgazdasági népiskola környékén állandóan két csoport küzdött: azok akik a vitákban a szaktárcára kívántak támaszkodni és azok, akik a VKM-re. Az első csoport leginkább arra törekedett, hogy a középszintű mezőgazdasági igazgatásban szerezzon szövetségeseket, hogy az FM mezőgazdasági oktatási osztályán érje el, hogy rendszeresen kikérjék az egyesület véleményét, hogy a szakoktatási tanácsba automatikusan meghívják az egyesület képviselőjét (Országos Levéltár K 504 223 cs.).

Ennek a csoportnak az volt a célja, hogy az egész tanügyigazgatást távol tartsák a mezőgazdasági népiskolától. Legfontosabb érvük az volt, hogy a zömében klasszicista-humán műveltségű tanügyigazgatás szemében munkájuk mindenképpen alacsonyabb rangú, mint a polgári iskolai tanároké (Országos Levéltár K 504 221 cs.). Sőt, világosan érzékelték, hogy a kettős kötöttségű (egyháznak és államnak alárendelt, de épp ezért felekezeti védettséget élvező) felekezeti iskolai tanítónak nagyobb a presztízse a tanfelügyelő előtt, mint a szintén kettős kötöttségű mezőgazdasági tanítónak. Ennek oka igen egyszerű volt: a felekezeti tanító, ha akarta, vitáját autonómia-védőnek, felekezeti elkötelezettségűnek tüntethette fel, s így a tanfelügyelő azonnal egy-egy tekintélyes egyházi tisztviselővel is szembe került. A mezőgazdasági népiskolai tanító viszont nem hívhatott érdekelt gazdákat egy oktatási-szakmai vita eldöntéséhez. Vagy ha hívhatott is, azok – alacsony végzettséggel s legfeljebb községi-kerületi nagyságrendű tekintéllyel – nem lehettek a tanfelügyelő ellenpontjai.

A másik csoport éppen az ellenkező gondolatmenetet követte. Szerintük a szakoktatás alapkonfliktusa a közismereti és szakmai képzés aránya, az e két pólus köré csoportosítható erők pozícionyereségei, illetve veszteségei, az egyik vagy másik fél jogai. Konceptiójuk szerint a mezőgazdasági hatóságok, a mezőgazdaságért felelős tárca, a birtokosok és szervezeteik, a községi képviselőtestület állnak az egyik oldalon, a másik oldalon viszont a szélesebb látókörű oktatásügyi tárca s annak helyi

képviselői állnak: a tanfelügyelőtől az igazgatón át a tanítókig. E csoport szorgalmazta a legintenzívebben, hogy – a szociálpolitikai, ill. népi ideológiával operáló körök megnyeréséért s természetesen önlegitimációs okokból – a tanítóegyesület védelmezze a tanulók érdekeit is a pusztán önző gazdasági érdekeket szem előtt tartó gazdátársadalommal szemben. A harmincas évek végére ez a koncepció szerzett egyértelmű többséget az egyesületben.

Hamarosan kitűnt, hogy a mezőgazdasági népiskolák önálló felügyeletének hiánya a képviselet hiányát is jelenti, világosan bizonyítva, hogy az igazgatás is érdekszervezet.

A későbbiekben tehát mind az mezőgazdasági középfokúoktatási csoportok, mind a mezőgazdasági népiskolai tanítóság véleménye az volt, hogy a mezőgazdasági oktatási szakfelügyelőség hiánya miatt a szakoktatás hanyatlásnak indult.

A mezőgazdasági hatóság látogatót küldött az iskolákba. Ebben a kérdésben volt ambivalens az egyesület. A tanítók egyik csoportja – azok akik a VKM tanügyigazgatással is összefonódtak – általában a látogatások ellen küzdöttek, kizárólagos hatáskört követelve a tanügyi apparátusnak. A másik csoport viszont úgy gondolta, hogy a mezőgazdasági hatóság jelenléte megfelelő ellensúlyt képezhet a gazdáknak és érdekképviseleti szerveiknek.

Az oktatásügyi érdekharcolok legszemléletesebbike a gazdákhöz fűződő viszony. A gazdák és az iskola közötti valamennyi konfliktus abból az alapvetően eltérő érdekből táplálkozott, hogy a gazda számára a tanuló mindenekelőtt munkaerő volt, míg az iskola számára mindenekelőtt tanuló.

A mezőgazdasági népiskola presztizsét, jelentőségét – mivel a szakoktatási hierarchia legalján helyezkedett el – növelni igen nehéz volt. Mivel ez az iskola végzettjeit teljes egészében a szabad piacra dobta, a többi iskola rangját garantáló úgynevezett minősítési törvény – mely az egyes állami pozíciók betöltéséhez szükséges minimális végzettséget (középiskola 4 osztálya, négy polgári, stb) határozta meg –, ennek az iskolának nem jelentett megoldást.

Általában megállapíthatjuk, hogy a földtől elszakadó réteg nem iparossá, kereskedővé válik, hanem alsóbb közszolgálati pályákra lép.

Ha mégsem, akkor a parasztszülők nyilvánvaló célja, hogy a gyerekek hentesként, kőművesként térjen vissza a szülőfaluba, s ezzel növelje a család presztizsét, gondoskodhassék az előregedő családtagok természetbeni ellátásáról. (Falusi társadalombiztosítás hiányában, s az átlagéletkor növekedésével, a munkaképtelen életszakasz meghosszabodásával nyilván a migráció és ezzel a mobilitás természetes korlátja is ez a szempont.)

Az mezőgazdasági testületek beleszólást követeltek a tanítói képesítésbe, kétségbevonták, hogy a VKM bizottság – néha kizárólag tudományos képzettségű emberek – ítélete egyenértékű lenne a szakiskolákéval. A tanítóegyesület viszont követelte, hogy külön erre a célra szolgáló tanárképzőt szervezzenek.

A mezőgazdasági népiskolai tanító feladata több volt, mint más egyszerű tanítóké, hiszen tájékozódnia kellett a helyi konkrét mezőgazdasági szükségletek felől, a más iskolákban szokásos óráközi szünet nélkül kellett tanítani. Feladata volt a tanulók ellenőrzőkönyveinek adminisztrációja, és taneszközöknek is – amely sokban különbözött a népiskoláétól – gondját kellett viselnie. A tanítóegyesület mindezt pótlékokat szorgalmazott.

A mezőgazdasági népiskolai igazgató tanító is volt egyben, ezért az egyesület állandóan követelte önálló státusz létesítését.

A tanítók kifogásoltak, hogy túl nagy a tananyag, kevés az idő, és az ismétlésekre – ami az eredmény felmutatásának garanciája lenne – is kevés idő marad.

A végső cél itt is az lett volna, hogy bekerüljenek a községi képviselőtestületbe.

A mezőgazdaságpolitikában az 1930-as évek során kialakult ellenőrzött gazdaság rendszere az igazgatás szerepét növeli a piaccal szemben, az igazgatási beosztás fokmérőjének pedig a szakképzettséget tekinti. Ezt az FM által szervezett téli gazdasági tanfolyamokon (ezüstkalászos) szerzik, ahol az előadók egy része tanító volt. Ezek a gazdák azután bejutottak a község képviselőtestületébe, ami fokozta a többi tanító elkeseredettségét, akik még mindig nem vehettek részt abban.

Kezdetben az iparos tanonciskolai tanítók lapjában lehetett olvasni arról, hogy fontos lenne a tanítók hivatalos delegálása a községi képviselőtestületbe, később más lapok is átvették ezt a gondolatot, végül Szinnyei

kultuszminiszter is kijelentette a parlamentben, hogy a tanítói pálya vonzerejének fokozására jogos és megfontolandó dolog (Magyar Iparosnevelés, 1942: 111.p.).

Megállapíthatjuk tehát, hogy az agrárius körök érdeke, az élet szükségletére hivatkozás érvrendszere, a mezőgazdasági termelés növekedés, esetleg az intenzívebb termelés országosnak és általánosnak kikiáltott érdeke sosem elegendőek ahhoz, hogy a szakoktatáspolitikában áttörést hozzanak.

Az áttörést – azaz a különféle mezőgazdasági iskolatípusok létrejöttét, a szférába áramló pénz megtöbbszöröződését, mindig is a köztisztviselői típusú érvelések, a bürokratikus és totalitarizációs érdekek kényszerítik ki.

Irodalom

- A felső mezőgazdasági iskolák szervezete és rendtartása. OKT javaslat, 1924.
- A földművelésügyi igazgatás fejlődése jelentősége és mai állása. Szerk. Máté Imre. Bp., 1936.
- A m(agyar) kir(ályi) földművelésügyi miniszter fennhatósága alá tartozó közép- és alsófokú gazdasági szakoktatási intézmények igazgatóinak... országos tanulmányi értekezletének jegyzőkönyve. Szombathely, 1935, Kereskedelmi és Hirlap ny.
- A mai magyar földművelésügyi igazgatás. A Korszerű Közszolgálat Útja 17 Bp., 1944.
- A mezőgazdaság története. (Szerk. Gunst Péter, Lökös László) Mezőgazdasági Kiadó, Bp., 1982.
- A szövetkezetek és a gazdasági élet. Bp., 1937.
- Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület emlékirata melyben a kiskgazdaképző iskolák és a gazdasági tanárok szaporítását, továbbá a gazdasági szakiskolák egységes vezetés alá helyezését sürgeti. Bp., 1933.

- Az Országos Mezőgazdasági Középiskolai Tanáregyesület értesítője. Békéscsaba, 1943.
- Az országos mezőgazdasági szakoktatási értekezlet jegyzőkönyve. Bp., 1927.
- Becker Vendel: A mezőgazdasági tudás szükségessége a nemzet társadalmi és közgazdasági életében. In: Magyar Tanítók Albuma, 1938.
- Becker Vendel: Mezőgazdasági szaktantervek képzése a lyceumi gazdasági oktatás alapján. In: Magyar Tanítók Albuma, 1938.
- Csiki László: Mezőgazdasági Szakoktatásunk kialakulása fejlődése és mai helyzete. Bp., 1941. (FM gazdasági szakkönyvei)
- Csorba József: Értékesítési Szövetkezetek a mezőgazdaságban. Sárospatak, 1941.
- Cvetkovits Ferenc: Magyarország mezőgazdasági szakoktatása. Bp., 1930. Pátria
- Gábris Lajos. Gondolatok a mezőgazdasági középiskolák fejlődéséhez. In: Az Országos Mezőgazdasági...
- Ghyczy Béla: Szövetkezetek a magyar mezőgazdaságban. Bp., 1938.
- Erdei Ferenc: Szövetkezetek. Bp., 1945.
- Hegedüs István: Az egykéz. Bp., 1938.
- Hóman Bálint: Művelődéspolitikai. Bp., 1938. Egyetemi nyomda.
- Kiss Kálmán: Jubilál a mezőgazdasági szakoktatás. Szakoktatás, 1989. 5-6.
- Kornis Gyula: A felső mezőgazdasági iskola. Néptanítók Lapja, 1925. 8.p.
- Kosinsky Viktor: Az alsófokú magyar mezőgazdasági szakoktatás. Bp., 1932. Pátria ny.
- Köztelek (Az OMGE folyóirata)
- Loczka Alajos: Szakiskola és nemzetépítés. Bp., 1944.
- Magyar statisztikai évkönyvek. 1900-1942.
- Magyarország mezőgazdasági szakoktatása, 1930.

- Miért igazságtalan a szövetkezetek állami támogatása. Kiadta OMKE, Magyar Kereskedelmi Csarnok, Nagykereskedők országos szövetsége, Bp., 1936.
- Milhoffer Sándor: A mezőgazdaság a gazdasági válságban. Bp., 1936.
- Oberhammer Géza: A mezőgazdaság irányítása és a mezőgazdasági szakoktatás. Gyöngyös, 1936.
- Orel Géza: Az ipari és mezőgazdasági szakoktatás köréből. Bp., 1937.
- Országos Mezőgazdasági Szakoktatási Értekezlet Jegyzőkönyve. Bp., 1926.
- Pataky Ernő: A földművelésügyi közigazgatás 1920-tól 1945-ig. In: A földművelésügyi szakigazgatás története. Szerk. Pataky Ernő Bp., 1970.
- Szakács Kálmán: Mezőgazdasági munkás-érdekképviselő 1896-1944. Táncsis Könyvkiadó, Bp., 1981.
- Szakoktatási Évkönyv 1937. 1940. 1942.
- Szuhay Miklós: Az állami beavatkozás és a magyar mezőgazdaság az 1930-as években. Akadémiai Kiadó, Bp., 1962.

Iparpolitika és oktatás

A valaha nem igazgatási, nem közalkalmazotti kontroll alatt lévő élet-szférák közül, melyek "gyarmatosítása" a harmincas évek köztisztviselői expanziójának célja volt, kitüntetett helyet foglal el az ipar.

Az ipar szférájába való beavatkozásnak több alapvető módját különíthetjük el:

- A. A tulajdonformák egyenlőtlenségének kimondása, általános kedvezmények a kis és középtőke számára. E módszer ugyan normatív, tehát a köztisztviselői mérlegelésnek nem nyújt széles teret, de társadalmi hatása több értelemben köztisztviselőbarát:
 1. A köztisztviselők oldalági kapcsolataiban nagy számban fordulnak elő középipari vállalkozók, viszont a dolgok természeténél fogva alig fordulnak elő nagyiparosok.
 2. A nagyipar önmagában is hatalmi tényező. Erejének növekedése növeli a bürokrácia ellensúlyát a kormányzati rendszerben, erejének csökkenése viszont növeli a bürokrácia relatív súlyát.
 3. Nagyobb tőkekoncentráció esetén bármiféle közvetlen állami beavatkozás – viszonylag nagy valószínűséggel – a személytelen nagyvállalat és a személytelen kormányzat interakciója. Ebből legfeljebb a politikusok húznak hasznot, a köztisztviselők nem. Ha mégis megteszik, az köztörvényes ügy, világos korrupció. A kisvállalatok tömeges kedvezménykérelmeit azonban köztisztviselők tömegeinek kell mérlegelnie. Tehát: minden olyan lépés, mely normatív a tőkekoncentráció csökkentése irányába hat, hosszú távon a köztisztviselői mérlegelési lehetőségek számát emeli meg.
 4. A fenti összefüggések nemcsak a kisipar – nagyipar ellentétpár mentén igazak – ahol a kisipar megsegítését a köztisztviselői érdekérvényesítés mellett ideológiai, vagy társadalompolitikai okokkal is magyarázhatjuk, hanem a gyáriparon belül is éreztetik hatásukat az óriásüzemek ellenében. A század elején még a gyári munkások 27%-a dolgozott a 100 munkásnál kevesebbet foglalkoztató üzemekben, ez a harmincas évekre 29%-ra nőtt – a 100 és 500 munkás közötti kategóriában ez az arány 36%-ról 38%-ra nőtt, viszont az 500-nál többet foglalkoztató vállalatoknál 38%-ról

32%-ra csökkent a munkások aránya. Ezt véleményünk szerint nem pusztán gazdasági okokkal lehet magyarázni, hanem a fenti hatással is (Berend 1973: 291).

Értelemszerűen az egy gyáripari üzemre jutó termelési érték csökkenés is hasonló előnyökkel jár a köztisztviselők szempontjából: e szempontból figyelemre méltó, hogy amikor a gazdasági válság után a termelés összértéke meredeken emelkedni kezd, az egy gyártelepre eső termelési érték növekedése lényegesen szerényebb. (Budapesten 1933 és 1936 között a termelés összértéke 750 millióról majdnem 1,1 milliárdig emelkedett, az átlagos termelési érték 657 ezerről mindössze 784 ezerre nőtt. Vidéken a rés még nagyobb.) (Illyefalvi 1940: 64.).

- B. A konkrét ipartámogatások rendszere, amikor nyílt lehetőség mutatkozik arra, hogy bizonyos vállalkozók kérelmeit egyes tisztviselők nem, vagy csak alig normatív alapon bírálják el. (Ide tartoznak a közszállítások).
- C. Szociálpolitikai indoklású beavatkozás, mely az iparfelügyelet ellenőrzési-mérlegelési lehetőségeit terjeszti ki, illetve a normatív meghatározásoknál az Ipari Minisztérium bürokráciájának biztosít hatalmat.
- D. A legszélesebb köztisztviselői réteg és a legszélesebb iparos réteg találkozási pontjánál, azaz a tanoncképzésnél a tanító illetve a tanügyigazgatás hatalmának megnövelése az iparosokkal, illetve szervezeteikkel szemben.

A. Normatív és nem normatív szabályozások az ipartámogatásban

E kérdés közvetlen összefüggésben van azzal a kérdéssel, hogy mely társadalmi rétegeket, s hogyan kívánnak preferálni a huszas-harmincas években.

Mindenekelőtt a magyar iparpolitika egyik olyan alapvető jelenségére kell felhívni a figyelmet, amely a hagyományos gazdaság és politikatörténetírás horizontjából eddig kimaradt, s mely összefüggésben áll azokkal a kutatásokkal melyek mostanában a harmincas évek irányított gazdaságára hívják fel a figyelmet.

E kutatások mindenképpen azt mutatják, hogy az irányított gazdaság bevezetése sértette a nagytőke érdekeit. Az alábbiakban ennél többet állí-

tunk, azt, hogy a Bethlen utáni korszakban a magyar kormányzat kifejezetten nagytőke ellenes politikát folytat.

A háború után – a fentiek miatt – a kisiparosságot mindenféle előnyökhöz igyekeztek juttatni: pl. a közszállításoknál a pályázat mellőzésével is a kisiparosoknak voltak juttathatók a munkák. A kőművesszövetkezetek jelentős állami épületmunkálatokat végeztek. Ezen a módon fonódott össze a megyei közigazgatás, az Államépítészeti Hivatalok hálózata (s az iskolaépítkezésekért felelős tanügyigazgatás is) a kisiparosok szervezeteivel.

Az 1924-es XVIII. tc. hozta létre az Iparosok Országos Központi Szövetkezetét (IOKSZ), mely azután az ipari szövetkezeteket forgótőkével látta el. Az IOKSZ az általa kiválasztott iparosoknak gépeket vásárolt. E szövetségben a pozíciókat a szélsőjobboldaliak kaparintották meg. Az IOKSZ megalapozásában az állami részjegyeknek meghatározó szerep jutott.

A kisiparosságnak adott 50 milliárd koronás állami hitel felosztása és elosztási módja is tükrözte a közalkalmazotti kontroll igényét.

A kölcsön 20%-át a Budapesti Központi Hitelszövetkezet, (melyet a fővárosi – keresztény községi párti – tisztviselők ellenőriztek), 30% át a már említett Iparosok Országos Központi Szövetkezete, 50% át pedig a Pénzügyi Központ osztotta el. Ez az intézmény a kormányzat, s nem a nagytőke közvetlen ellenőrzése alatt állott.

Az állami kölcsön feltétele ingatlanfedezet vagy két kezes (megbízhatóságuk mérlegelése ismételt igazgatási feladatot jelentett) jótállása volt.

A szaktárca tisztviselői mérlegelhették, hogy mely ipari érdekeltségek által rendezett ipari tárlatokat, segéd- és tanoncmunka kiállításokat részesítenek állami támogatásban. Az egyes "kiváló kisiparosoknak" nyújtott elismerő oklevél, a számukra biztosított külföldi tanulmányút mind a nem normatív, tehát érdekérvényesítő köztisztviselői tevékenység jele.

A kisiparosok védelme tehát már a huszas években megkezdődött, de ekkor még nem a nagyipar rovására. A harmincas évek iparpolitikai koncepciója viszont az volt, hogy "új egyensúlyi helyzetet kell teremteni" a termelésben a nagyipar, kisipar és középipar között, s fokozatos "szociális haladást" kell magvalósítani.

Az 1872-es korlátlan iparszabadsággal szemben – amely a "minőségi munkát" a harmincas évek antiliberális interpretációja szerint visszaveti, az 1884-es törvény ismét képesítéshez köt egyes iparágakat.

Az iparpolitika eleve két részre osztotta a kisipart, a hosszú távon menthetetlenekre, melyek helyét fokozatosan az olcsóbb nagyipari termelés foglalja el, s a helyhez kötöttekre, minőségi munkát igénylőkre stb. Nem nyugszik tehát bele abba a történelmi szerkezetváltásba, hogy a termelés elsősorban többségben a nagyipar, vagy legalábbis az üzemszerűen szervezett ipar dolga, s a kisipar legfeljebb a szolgáltatásokban marad meg, s még ott is szűkülő térrel.

Az 1934-es közszállítási szabályzat előnyben részesítette a kisiparost, még akkor is, ha kínálata a legjobb kínálatnál legfeljebb hat százalékkal drágább volt.

Az 5000 Pengő alatti közszállítások és a 20.000-nél nem nagyobb építkezések teljesen a kisiparnak tartattak fenn. Ezek igen jelentős összegek, hiszen a VKM megrendelések köréből hozva a példát, egy iskolai zuhanyozót már 500 Pengőből fel lehetett építeni, vagy egy világmárkás 3+1 csöves Európa vevő rádiókészüléket már 75 Pengőért meg lehetett vásárolni. A húszeszes keret pedig olyan nagy volt, hogy községi szintű építkezések nem is igen haladhatták meg ezt a keretet. A konfekciós munkák 50-75%-a, a lábbelikészítés 40%-a, a sapkaszükséglet 100%-a, tehát az állami egyenruhamegrendelések zöme a kisiparé lett.

A szabályzat kimondta, hogy alaki hiba miatt nem lehet elvetni a kisiparos ajánlatát. Ezzel garantálták, hogy a szakértő, felső kereskedelmi végzett magántisztviselőket foglalkoztató nagyobb gyárakkal szemben a kisiparosnak mindenképpen előnye legyen, s egyben kihúzták a talajt a gazdasági ügyvédeskedés, ügyiratfogalmazás, leíróiroda fenntartás alól, szűkítve ezzel a szélsőjobbaldali aspektusból nem kívánatos szabadfoglalkozású rétegek mozgásterét.

Az új szabályzat már nem a legolcsóbb, hanem a "legmegfelelőbb", és ezen belül a legolcsóbb cikk választását írta elő. A megrendelő hatóság elbírálhatta az egységárakat, ezzel a gyáripár és a nagykereskedelem legfontosabb esélyeit zúzta tönkre.

1935-ben a Gyáripárosok Országos Szövetsége és az Országos Magyar Kereskedelmi Egyesület hangos ellenállása ellenére a hagyományosan liberálisabb színezetű kereskedelmi tárcát kettévágták, s önálló Ipari Minisztériumot hoztak létre. Ennek élére Gömbös Gyula megszűkebb

környezetéhez tartozó Bornemissza került, gárdája pedig a jobboldali középtőkés szervezet – a Baross Szövetség, valamint a kisiparosszervezetek érdekkörével összefonódott köztisztviselők köréből került ki.

Az Ipari Minisztérium (IpM) létrehozását nemcsak a nagytőke, de a szociáldemokrácia is rosszalotta. A szociáldemokrácia elméleti blokkjának egyik vezetője Rónai Zoltán fejti ki: "Nemcsak a hitlerizmus szuggesztív példája, az elhelyezkedni nem tudó új elemek éhessége is erősíti a magyar reformfasizmus szelét... egyik első lépése az Iparügyi Minisztérium, voltaképpen új, fölösleges bürokratikus szerv teremtése olyan országban, amely nyakig van a bürokráciában. Egyik alapvető gondolata: a munkaviszonyok elintézése állami és nem társadalmi feladat, az állami hatalom kibővítését és a társadalmi önkormányzat megszükitését jelenti.. Ott ahol a reformkorszak beköszöntője a munkásönkormányzat elleni fenyegetés, ott nem várható szabad paraszti önkormányzat" (Rónai 1935: 341). (1939 márciusában ismét felmerült, hogy az önálló Ipari Minisztériumot megszüntetik, ez esetben az új Népjóléti Minisztérium kapta volna meg a szociális ügyeket. De ekkorra már túl erős volt az itteni bürokrácia, hogy a tárcaszám-csökkentő lépések fogtak volna rajta (Csépanyi 1972: 208).)

1936-ban rendszeresítették a mestervizsgát, amely az önállósodás előtt a segédi időszak után iktatódott be, s ebbe nemcsak szakmai, hanem kereskedelmi ismeretek is bekerültek. Az oktatás egészében arra irányult, hogy megteremtődjenek a feltételek a közvetítő szféra, a zsidóság visszaszorítására.

A rendelkezés felemelte a tanoncidőt, a segédi gyakorlati időt és szabályozta a tanoncszerződés megkötési idejét is. Az engedélyhez kötött iparoknál (az összes jelentősebb iparág idetartozott) a kiadható iparengedélyek számát rendelettel állapították meg, kizárva újabb konkurrens megjelenését – ez (a szó eredeti értelmében numerus clausus, zárt szám megállapítása) IpM hatáskör lett.

Az IpM az "árrombolás" ellen is föllépett, azaz megakadályozta, hogy az olcsó gyáripari termékek tönkretegyék a veszteséges kisipart. A háziipari tanfolyamok rendezését IpM engedélyhez kötötték a kisiparosság érdekének védelmében. Magántanfolyamok indítását már 1928-tól tiltották. (Itt eléggé ütközik a népművelési szféra és a "népfelemelő" ideológusok érdeke a kisiparosokéval, akik számára komoly veszély volt, hogy a téli tétlenségre ítélt parasztgazdaságok ellátják majd magukat a ház körül szükséges teendőkkal, ha ezt a népművelők tanfolyamai ingyen

megtanítják nekik, s talán még a nagykereskedelmet és a félkésztermék piacot is elárasztják olcsó áruikkal.)

A decentralizáció is cél volt, állami kedvezmények nyújtása a vidéki ipartelepítéshez, az IpM ezen kívül a kartellpolitika kemény ellenőrzésért lépett föl.

Az IpM az iparos érdekszervezetek újraformálását is célul tűzte ki.

Az 1884-es klasszikusan liberális ipartestületi szabályozás, az ipar (és az iparoktatás) legfontosabb érdekszervezetének nem rendészeti szerepet szánt.

A törvény kimondotta, hogy mindazon iparosok, akik képesítéshez kötött mesterséget űznek, s azok is, akik telepükön tanoncokat alkalmaznak, köteleztetnek, hogy a helyi ipartestületbe lépjenek be. Ha kétséges lenne, hogy be kell-e lépniök, akkor az iparhatóság a kamara meghallgatásával dönt erről. A kereskedők, gyárosok és részvénytársaságok nem voltak kötelezhetők a belépésre. Ez ellen a kisiparosság állandóan tiltakozott.

A nem képesített iparosok számára a törvény lehetővé tette, hogy társulatokba tömörüljenek, de ez a harmincas évekre jelentőségét veszítette.

A budapesti kereskedelmi és iparkamara a hatáskör bővítését szorgalmazta (Szávay 1925: 36).

Az ipartestületi jegyzők igen gyakran négy gimnáziumot vagy csupán elemi iskolát végzett emberek voltak, az előljáróság tagjai pedig gyakorló iparosok.

Az IPOSZ követelése az volt, hogy az 1922. XII. tc. 41. paragrafusát mely csak véleményező jogot adott a testületnek, úgy módosítsák, hogy ha a testület nem tartja az iparjogosítványt kérelmező egyén képesítését megfelelőnek, akkor az iparhatóság ne is adhassa ki az iparigazolványt vagy iparendélyt (A magyar ipar 1932: 50).

Az 1932. VIII. tc. Az ipartestületi jegyző számára előírta a kétéves hivatali gyakorlatot olyan intézményeknél – kamarák, bíróságok – ahol bizonyos előképzettséget (négy-hat gimnáziumi osztályt) mindenféleképpen megköveteltek. Az 500 főnél kevesebb taggal rendelkező testületek jegyzőinek 4 gimnáziumot, az 500-1000 fősekben dolgozóknak érettségit vagy tanítóképzőt, ezer fölöttieknél pedig főiskolai oklevelet kívántak

meg. (A követelményt a már alkalmazottakra visszamenőleg nem alkalmazták.)

A sok törpe ipartestület helyett hozta létre az IpM a nagyobb ipartestületeket, melyekhez mindenütt hivatásos jegyző kell, aki az iparosok nevében mindenütt fellép (ezzel kihúzza a talajt a magán – zsidó – ügyvédség alól). Az ipartestületek ellenőrző feladatköre tanonc és segédügyben bővült.

Az ipartestület és kamara egy korporatív állam alapsejtjeként kezdett működni.

Az a tény, hogy a nagytőke zsidó volt, s a kormányzat antiszemita, a dolgoknak csak az egyik oldala. A kisiparosok társadalmi megbízhatósága és a keresztény középtőke, újbурzsoázia összefonódása az államhatalommal épp úgy részeleme a nagyiparellenességnek, mint az, hogy egy irányított gazdaság totalitárius koncepciójába a kisüzemek jobban beleférnek, mint a vállalatbirodalmak, valamint az, hogy a legfőbb szövetséges Németország érdekeinek is inkább az élelmiszeripar felelt meg, s az hogy a fegyvereket Magyarország minél inkább importálja.

Az ipari miniszter azt is leszögezte "a gyáripari termelés előnyeivel szemben nem szabad lekicsinyelnünk azokat az erkölcsi erőket, amelyek a kis- és különösen középipari vállalatokban a munkaadó és munkás közötti közvetlen kapcsolat révén jelentkeznek" (Bornemissza 1935: 606).

A győri program is a nagyipar függőségét fokozta, a vagyonváltság mindenekelőtt is az utóbbit sújtotta. A nemzeti jövedelem fokozott koncentrálása és újraelosztása a kormányzattal egybeépülteknek kedvezett, s a kiépülő hadigazdaság, az üzemek katonai ellenőrzése is a tőkés szabad mozgását gátolta (Magyar Gyáripár 1928-1944).

B. Közszállítási szabályok az ipartámogatásban

A közszállítással, nemzeti beruházásokkal kapcsolatos politikát az iskolai beruházások kapcsán is kitűnően tanulmányozhatjuk:

A – minden eddiginél részletesebb – közszállítási szabályzat kiadása, állami szabványok felállítása jellemzi a 30-as éveket. A helyi gazdasági, gazdaságossági mérlegelést felváltotta a szigorú állami standardok követése. A különféle munkálatokra kiírt versenytárgyalások megtartása előtt az ipari miniszter által kijelölt érkekképviselőket meg kellett hall-

gatni. Tehát az iparpolitikailag preferált ipartestület döntötte el, hogy megfelel-e a kiírás "a követelményeknek" – a gyakorlatban azoknak a követelményeknek amelyeket az ő tagjai teljesíteni tudtak. Az ipartestület jelentette be, hogy az igényelt munkához mekkora munkabér szükséges. Amennyiben ennél lényegesen olcsóbb ajánlat érkezett a versenytárgyaláson, akkor az ipartestületet újból meghallgatták.

A szabad versenyt gyakorlatilag lebénító szolgáltatást az iskolák és egyéb intézmények igazgatói pedig saját, jól felfogott érdekükben – hiszen kevesebb pénzből végezhetnék el ugyanazt a munkát – a harmincas évek eleje óta egyszerűen nem vették figyelembe az említett paragrafust – a VKM-nek kellett külön jogszabályt hozni az egyébként is érvényes kormányrendelet iskolai végrehajtására.

A VKM egyértelműen állást foglalt a különböző ipari egyesülési formák kérdésében. Egyes iskolai hatóságok ugyanis nyomtatvány beszerzés esetén csak azokat az ajánlatokat tekintették valószerűnek – tehát egyáltalán figyelembeveendőnek – amelyekben az ajánlattevő a Magyarországi Grafikai és Rokoniparosok Főnökegyesülete által megállapított munkabérek fizetésére vállalt kötelezettséget. Ez a századforduló óta fennálló szervezet azonban – többé kevésbé liberális vezetés alatt – már évtizedek óta egyenrangú és hatékony kapcsolatban állt a munkásszervezetekkel, nem tartott tehát igényt az állam korporációt szervező gyámkodására, ezért a legkevésbé sem számított az iparpolitika kedvencei közé.

Amikor tehát az egyesületen kívül maradt újbuzszoá és jobboldali hajlandóságú nyomdák panaszt tettek az ipari miniszternél az iskolák és tanügyi hivatalok viselkedése ellen, az nyilván habozás nélküli intézkedésre kérte fel a VKM-et.

A VKM pedig elrendelte, hogy nem az egyesület által kidolgozott, hanem az iparügyi miniszter által elrendelt minimális munkabért kell valószerűnek elfogadni, tehát az iskolai megrendelésekkel az egyesületen kívül álló, de az iparpolitika által támogatott nyomdákat kell preferálni.

A versenytárgyalásokra az érdekeiket követő iskoláknak a hadirokkantak meghívását is lehetőleg mellőzniük volt célszerű, hisz azok törvényben biztosított előnyei a jobb ajánlatot tevő – vagy az iskola helyi szempontrendszere miatt előnyben részesítendő – mesterember foglalkoztatásában akadályozhatták meg az iskolát. A Hadirokkant Szövetség iparos és kereskedő szakosztály az iparügyi miniszteren keresztül azt kérte a VKM-től, hogy a szabadkézből kiadható közszállítások teljesítésé-

vel – ha az a kincstár érdekeinek sérelme nélkül történhetik – elsősorban lehetőleg vitéz vagy hadirokkant helybeli kisiparost, vagy kereskedőt bízzanak meg. A VKM ezzel a rendelkezésével a szabadverseny további csökkentését, illetve prefelált és társadalmilag megbízható iparos és kereskedő csoportok segítését biztosította.

Az iskolai iparpolitika mindenekelőtt tanügyigazgatási kérdés volt, az iskolalátogatók számára jelentett újabb ellenőrzendő szférákat.

Az iskolalátogatónak ellenőriznie kellett, hogy az iskola megrendeléseivel a hazai ipart támogatta-e, vagy hozzájárult az ország devizamérlegének romlásához. Ellenőriznie kellett, hogy a hazai megrendeléseknél betartották-e az állami iparpolitikai normáit és követelményeit, a közszállítási szabályzat megfelelő utasításait. Ellenőriznie kellett, hogy az iskola az állami preferencia rendszernek megfelelő iparos és kereskedőrétegeket támogatta-e megrendeléseivel. Ellenőriznie kellett, hogy az iskola vezetője nem áll-e helyi gazdasági érdekeltségek, gazdasági körök befolyása alatt. Szorgalmaznia kellett, hogy ne az iskola és vállalkozók hagyományos kapcsolatai szabják meg az iskola megrendeléseit, hanem az állami iparpolitika irányelvei. Ellenőriznie kellett, hogy az iskola gazdasági ügyleteiről alapos és a tényeknek megfelelő jelentéseket készítenek-e.

C. Az ipari bürokrácia és a szociálpolitika

Az állam klasszikus feladata az iparban a munkafeltétek ellenőrzése. Az 1884-es ipartörvény a nagyobb üzemekre már gyárfelügyelői intézményt írt elő, az 1893. évi 28. tc. pedig általános balesetvédelemre kötelezte az ipari munkáltatót. Ezen a vonalon azonban nem volt célszerű az ellenőrzést elnévelni.

A nagyítókeelletes érvelés alól azonban kissé kihúzta az érvet az a kellemetlen tény, hogy a munkások 41%-át foglalkoztató ipartelepek – amelyek az összes ipartelepek 3%-át tették ki – rendelkeztek étkezővel, s a munkások 31%-át tömörítő két százaléknyi ipartelep pedig fürdővel. Csupa olyan dologgal, amelyet a keresztény középipar és kisipar védelmében nem lehetett kötelezővé tenni (Ferge 1986: 38.).

A szociálpolitikai tisztviselőcsoport szorosan együttműködhetett az iparpolitikaival, hiszen e tevékenység közös hozamaképpen a nagyipar versenyhelyzetét rontják csak le a munkaidő korlátozásával, a kisiparét nem. (A magyarországi nagyipar jelentős részében már korábban, kor-

mányzati beavatkozás nélkül megvalósult a nyolcórás munkaidő. Ahol viszont nem, ott – Chorin Ferenc véleménye szerint legalábbis – a "magyarországi relatíve alacsony munkabérek európai viszonylatban egyik motorját alkotják a magyar ipar életképességének és munkalehetőségének" (Chorin 1935). A legkisebb munkabérek meghatározásának módja pedig az ipari minisztérium körül tömörült bürokratikus csoportoknak kedvez, mert a bérmegállapító bizottságok elnöki és alelnöki posztjait ők töltik be, ők hívhatnak be a bizottságba a munkavállalók és munkaadók közül tagokat. A miniszter a nyilvánosság előtt is felhívta a figyelmet arra a tényre, hogy a tagokat nem a szervezetek delegálják, hanem a minisztérium hívta meg őket (Csépanyi 1972: 197). 1937 elejéig már a munkásság 15%-ára vonatkozóan elkészült a megállapodás, 25%-nál pedig folyamatban volt. 1938 végéig 123 munkabérmegállapító bizottság állt fel, és döntéseik révén az ipari munkásság 60%-ának a béréit szabályozták be (Magasházy 1939: 121). A 123 bizottságban kialakult az új iparpolitika erős, az egyes ágazatokat ismerő és befolyásolni képes elitje. Ekkorra az ipari bürokrácia megelégtelte az érdekeltségek részvétele miatt még így is lassú tárgyalásokat: ezért ipari főcsoportok szerinti bizottságokat hoztak létre, melyekben értelemszerűen az egyes ágazatokban tekintélyes munkáltatói és munkavállalói szervezetek már bizonytalanabban mozogtak, az ipari minisztérium felhalmozódott bürokratikus tapasztalata viszont koncentráltan jelentkezett (Magasházy 1939: 110 Minimális 1937).

Ráadásul a kivételezések lehetősége tovább növelte az iparirányító bürokrácia lehetőségeit: a munkáltató kérésére az iparhatóság 30 napra, a miniszter további 90 napra engedélyezhette a felemelt munkaidőt. Ennek a jogosítványnak hihetetlen jelentősége volt, a szakigazgatásban dolgozó tisztviselő ezzel gyakorlatilag uralmat kapott az iparigazgatási körzetébe tartozó minden olyan vállalat előnyös, vagy hátrányos helyzetbe hozására, mely nem egyenletes, hanem bizonyos évszakokban, időszakokban felfutó megrendelésekkel kalkulált.

A rendeletek végre nem hajtása esetében kiróható büntetések széles skálán mozogva biztosították a tisztviselők mérlegelési lehetőségét. 1935 késő nyarán és őszén ugyanabban az iparágban ugyanazért a vétségért – munkaidő túllépésért – 30 – 70 – 100 – 200 pengős büntetést szabott ki az iparhatóság (Csépanyi 1972: 136).

A Honi Ipar reprezentatív vezércikke az állami intervencionalizmus útján tett hatalmas lépésről beszél, és reményét fejezi ki, hogy egy kon-

junktúra révén "a gazdasági élet politikátlanítása végre valósággá válik" (Munkabérminimum 1935).

Ehhez képest azonban a gazdaság politizálása csak fokozódott. Az ipari szociálpolitika újabb alkotásának, az 1937. évi 2. törvénycikknek a végrehajtásáról szóló 3000/1938-as IpM rendelet ismét szociálpolitikai szempontokra hivatkozva nyúlt bele igen mélyen a gazdaság ügyeibe. A munkaidő-szabadság kérdéskör ellenőrzésére a GYOSZ leghatározottabb tiltakozása ellenére ("ezek az ellenőrző bizottságok panaszbizottságokká válnának és az ipart alaptalan zaklatásoknak teszik ki") kettős ellenőrzési rendszert teremtettek: egyrészt a törvényhatóság első tisztviselője vezetésével, a munkáltatók és munkavállalók közül kinevezett (!) ellenőrző bizottság adott lehetőséget a hagyományosabb tisztviselőelitnek, ill. a főispánoknak, hogy akaratukat érvényesítsék, másfelől viszont olyan miniszteri biztosok működtek, akik kizárólag a minisztérium alá tartoztak. Az ipari bürokrácia e biztosok állásán keresztül jeleníthette meg csoportérdekeit a vállalatokkal szemben. Gyakorlatilag 1938 őszétől ültek össze a bizottságok, amelyek hatáskör hiányában a mulasztásokról a miniszteri biztosnak tettek jelentést (Csépanyi 1972: 151).

A munkahéremelkedés szoros összefüggést feltételez a szociálpolitikával, csökken a szegényellátásra szorulóknak száma sőt a lakbért nem fizetők aránya is. (A lakásügyi végrehajtások miniszteri biztosa jelentése szerint a lakásügyi végrehajtások száma több, mint 10%-kal csökkent.) Ez a visszacsatoló hatás magyarázatot nyújt arra, hogy miért nem képesek az önkormányzatok ellenállni az irányított gazdaság kiépítésének: a kereskedelmi és nagyipari érdekeltségű képviselőcsoportok és osztályok manővereit semlegesíti a lakásosztályok és pénzügyi osztályok reménysége a feszült-ségek csökkenésére (Kádár 1936: 444).

A gyermekkorúak alkalmazásának megítélésében talán még szemérmetlenebbül domborodik ki a köztisztviselők (azaz a helyi iparfelügyelők és tanonctanítók) érdekérvényesítési lehetősége. Mérlegelési jogkörük tárgya ugyanis, hogy a gyermek munkája egy-egy iparosnál hátrányosan befolyásolja-e őket tanulmányaik elvégzésében vagy sem! És hogy ez mennyire nemcsak a tanonckorúakra igaz, bizonyítja, hogy a szociálpolitikáért felelős miniszteri osztályfőnök egy közigazgatási tanfolyamon mondja: "pl. egy hét éves gyermeket is lehet libapásztornak vagy ostorosnak alkalmazni, csak nem az elemi iskola látogatásának rovására" (Kádár 1936: 444).

A munkásszabadidő köztisztviselői kontrolljának gondolata természetesen Németországból származik, onnan hozzák azt elsősorban politikusok, országgyűlési képviselők. A kezdeti tervekben olyan csúcshintézmény szerepelt, mely a megalakuló nemzeti propagandahivatal irányítása alatt fejtené ki működését. Az ágazati szakszervezetek azonban a maga érdekeinek megfelelően faragta át a politikusok hagyományos terveit. Így a minisztertanács elé már az Országos Szabadidő Intézet terve kerülhetett. A terv szerint a 21 jelentősebb városban 30 Központ szerveznének, melyek tagságát önkéntesre tervezték, viszont mérlegeléses módon az erkölcsileg és nemzetileg megbízható munkásokból kívánták azt összeállítani. Élükre e célra képzett tisztviselőket kívánták állítani. A városokban munkaadókból és munkásokból alakuló felügyelő bizottságok kontrollálnák a helyi szervezeteket. Az egész Intézet viszont nem a propaganda, hanem az Ipari Minisztérium felügyelete alatt állt volna. Úgy tűnik tehát, hogy az ipari bürokrácia megrettent attól, hogy a frissen megszerzett szociálpolitikai jogosítványait, munkáspolitikai monopóliumát kicsavarják a kezéből, ezért megkísérelt egy mérsékeltebb, a társadalom több érdekcsoportjára támaszkodó javaslatot előterjeszteni (Kunder 1939).

Ez a próbálkozásuk azonban nem jár sikerrel. Az Ipari Minisztérium a nagytőke szemében már a jogait korlátozó irányított gazdaság megtestesítője volt, segítséget tehát nem nyújtott neki. A propagandaügyekben, népművelésben érdekelt csoportok viszont nem akarták ezt az óriási szférát átengedni a tőlük mégiscsak eltérő körökből származó – ipari középburzoázia, mérnökök, államépítészeti hivatalvezetők, iparfelügyelők – ipari minisztériumi csoportnak.

A Minisztertanács tehát határozatban mondotta ki, hogy a szabadidő intézmény három osztályra tagozódik: ipari osztályra, melynek élén az ipari miniszter által kinevezett alelnök áll, mezőgazdasági osztályra, melyet az FM képviselője vezet alelnökként, valamint művelődési és propagandaosztályra, amelynek vezetésére a VKM és a miniszterelnökség propagandaosztálya tették javaslatot. Az intézmény élén alelnök állt, s a Minisztertanács megbízta a honvédelmi minisztert, hogy Farkas Ferenc vezérkari ezredeset kérje fel erre. Az intézmény a miniszterelnök felügyelete alatt állt.

A szabadidőmozgalmat tehát nem sikerült ugyan a keresztény középosztállyal is már szemben álló nemzetiszocialista értelemben is propagandista társaságnak monopolizálni, de a monopólium megszerzése az ipari csoportnak sem sikerült. Más kérdés, hogy egy 1939 áprilisi nyilatkoza-

tában Kunder Antal ipari miniszter már úgy interpretálhatta a javaslatot, hogy a Minisztertanács két intézményt hozzon létre: az Országos Ipari Szabadidő Intézetet és az Országos Mezőgazdasági Szabadidő Intézetet, mindegyiket a saját minisztere felügyelete alatt és a miniszterelnök feladata csak az összhang biztosítása (Kunder 1939).

A szabadidőmozgalom eképpeni szervezése minden *ideológiától függetlenül* jelentett veszélyt a szakszervezeti bürokrácia érdekeire, így mind a szociáldemokarata, mind a keresztényszocialista szervezetek felléptek ellene: mindkét szervezet számára veszélyes konkurenciát jelentett (Csépanyi 1972: 173).

D. Köztisztviselői érdekérvényesítés és tanoncoktatás

1936-ban rendszeresítették a mestervizsgát, amely az önállósodás előtt a segédi időszak után iktatódott be s ebbe nemcsak szakmai, hanem kereskedelmi ismeretek is bekerültek. Az oktatás egészében arra irányult, hogy megteremtődjenek a feltételek a közvetítő szféra, a zsidóság visszaszorítására.

A rendelkezés felemelte a tanoncidőt, a segédi gyakorlati időt és szabályozta a tanoncszerződés megkötési idejét is. Az engedélyhez kötött iparoknál (az összes jelentősebb iparág idetartozott) a kiadható iparengedélyek számát rendelettel állapították meg, kizárva újabb konkurrenszek megjelenését. Ez, a szó eredeti értelmében numerus clausus, zárt szám megállapítása IpM hatáskör lett és az itteni köztisztviselők kezébe adott hatalmat.

A sok törpe ipartestület helyett hozta létre az IpM a nagyobb ipartestületeket, amelyek feltételezték hivatásos jegyzők alkalmazását, akik az iparosok nevében léptek fel. Az ipartestületek ellenőrző feladatköre a tanoncokra és segédekre bővült.

A tanonciskola körül zajló vitákban két csoport küzdött: azok, akik a vitákban a szaktárcára kívántak támaszkodni és azok akik a VKM-re. Az első csoport leginkább arra törekedett, hogy a középszintű iparigazgatásban szerezzen szövetségeseket, hogy a Kereskedelmi Minisztérium (KM) iparoktatási osztályán érje el, hogy rendszeresen kikérjék az egyesület véleményét, és a szakoktatási tanácsba automatikusan meghívják az egyesület képviselőjét (Országos Levéltár K 504 223 cs.).

Ez a csoport, hogy az egész tanügyigazgatást távol akarta tartani a tanonciskolától. Legfontosabb érvük az volt, hogy a zömében klasszicista-humán műveltségű tanügyigazgatás szemében munkájuk mindenképpen alacsonyabb rangú, mint a polgári iskolai tanároké, illetve a felső népiskolai tanítóké (Országos Levéltár K 504 221cs.). Sőt, világosan érzékelték, hogy a kettős kötöttségű (egyháznak és államnak alárendelt, de épp ezért felekezeti védettséget élvező) felekezeti iskolai tanítónak nagyobb a presztízse a tanfelügyelő előtt, mint a szintén kettős kötöttségű tanonctanítónak. Ennek oka igen egyszerű: a felekezeti tanító, ha akarta, vitáját autonómia-védőnek, felekezeti elkötelezettségének tüntethette fel, s így a tanfelügyelő azonnal egy-egy tekintélyes egyházi tisztviselővel is szembe került. A tanonciskolai tanító viszont nem hívhat mestereket egy oktatási-szakmai vita eldöntéséhez (Országos Levéltár K 504 213 cs.). Vagy ha hívhatott is, azok – alacsony végzettséggel s legfeljebb községi-kerületi nagyságrendű tekintéllyel – nem lehettek a tanfelügyelő ellenpontjai.

A másik csoport éppen az ellenkező gondolatmenetet követte. Szerintük a szakoktatás alapkonfliktusa a közismereti és szakmai képzés aránya, az e két pólus köré csoportosítható erők pozícionyereségei illetve veszteségei, az egyik vagy másik fél jogai (Országos Levéltár K 504 213 cs.). Konceptiójuk szerint az iparhatóság, az iparért felelős tárca, az iparosok és szervezeteik, a községi képviselőtestület állnak az egyik oldalon, az egyoldalú szakképzést (a mesterek érdekeit képviselve), a másik oldalon viszont a szélesebb látókörű oktatásügyi tárca s annak helyi képviselői, a tanfelügyelőtől az igazgatón át a tanítókig. E csoport szorgalmazta a legintenzívebben, hogy a szociálpolitikai körök megnyeréséért – természetesen önlegitimációs okokból – a tanítóegyesület védelmezze a tanoncok érdekeit is a pusztán "önző gazdasági érdekeket" szem előtt tartó iparostársadalommal szemben is. A harmincas évek végére ez a koncepció szerzett egyértelmű többséget az egyesületben, melynek élére a tanoncszociális lobby vezéralakja Áfra Nagy János került (Országos Levéltár K 504 245 cs.). Így az egyesület az ipari minisztérium megalakulása után – szemben a középfokú szakoktatás egyesületeivel nem foglalt állást a gazdasági tárcák szakkontrollja mellett (Országos Levéltár K 504 70 cs.).

Hamarosan kitűnt, hogy az iparos tanonciskolák önálló felügyeletének hiánya a képviselet hiányát is jelenti, világosan bizonyítva azt a kiinduló tételünket, hogy az igazgatás is érdekszervezet.

A későbbiekben tehát mind az ipari középfokú csoportok, mind a tanonciskolai tanítóság véleménye az volt, hogy az iparoktatási főigazgatóság megszűnése és a miatt, hogy az oktatás a VKM felügyeletébe tartozik a szakoktatás hanyatlásnak indult (Magyar Iparosnevelés 1942/134.).

Az iparhatóság látogatót küldött az iskolákba. Ehhez a tényhez ambivalensen alakult az egyesület viszonya. A tanítók egyik csoportja – azok akik a VKM tanügyigazgatással is összefonódtak – általában a látogatások ellen küzdöttek, kizárólagos hatáskört követelve a tanügyi apparátusnak. A másik csoport viszont úgy gondolta az iparhatóság jelenléte megfelelő ellensúlyt képezhet a mestereknek és az ipartestületnek (Országos Levéltár K 504 246 cs.). Az iparhatóság tartotta számon a tanviszonyban lévő tanoncokat, aanyag mestereket az iparhatóság fegyelmezte meg. Az iparhatóság maga döntött arról, hogy a tanonc mesterét vagy gyámját teszi-e felelőssé a mulasztásért. Ha az utóbbit választotta, akkor az ügyet átadta a községnek. Az egyesületben vita folyt arról, hogy vajon az iparhatóság vagy a község kezében van-e jobb helyen az iskola-látogatási kötelezettség (Országos Levéltár K 504 221 cs.).

A századforduló óta a legfegyelmesezlenebb tanoncokkal szemben a tanonciskola közigazgatásilag nem léphetett fel, az iskolának az iparhatósághoz kellett fordulnia, mert az léphetett azután fel hatóságként. A tanítóegyesületben erről is eltértek a vélemények, az egyik csoport meg volt elégedve azzal, hogy legalább ez a kérdés nem a mesterek uralta szervezetekben dől el, mások viszont a tanítótestületnek, a tanonciskolaigazgatónak hatóságmegkeresési jogokat követeltek volna. A tervezet szerint az iskola vezetői a helyi végrehajtó hatalomhoz fordulhattak volna, hogy a tanoncot az iskolába vezettethessék.

Az igazgatónak havonta jelentést kellett tennie az iparhatóságnak, sőt ha annak határozataival elégedetlen volt, maga mehetett följebb, elvileg akár a minisztériumig. Ez a többlépcsős fellebbezési lehetőség 1935 után megszűnt (Országos Levéltár K 507 222 cs.).

A szakfelügyelet elérte, hogy a kifejezetten e célra képzett, kiválóan minősített tanítói elitet a VKM kiemelhesse, s őket csak a VKM jóváhagyásával lehessen elbocsájtani, kiemelve a helyi szakfelügyelő, illetve a bizottság alól is. Ez azon ritka kivételek egyike, amikor a nem szakoktatás orientált tanügyigazgatással szemben a VKM-hez fordulnak a szakoktatás vezetői (Országos Levéltár K 504 288 cs.).

Az oktatásügyi érdekharcolok legszemléletesebbike a mesterekhez fűződő viszony. Az iparosok és az iskola közötti valamennyi konfliktus abból az alapvetően eltérő érdekből táplálkozott, hogy a mester számára a tanonc mindenekelőtt munkaerő volt, míg az iskola számára mindenekelőtt tanuló.

Az 1922-es törvény az ipari képesítés elvére helyezte a fő súlyt. Az ipari képesítés elve nem az iskolai képzettség előírását jelentette, hanem, hogy aki valamely képesítéshez kötött ipari vagy kereskedelmi foglalkozást akar űzni, köteles megelőzőleg az illető foglalkozás körében tanoncként működni.

A gyakorlati képzés a műhelyben folyt, az elméleti pedig a tanoncis-kolában.

A tanoncszerződés lejártá után a segédvizsgát az ipartestületek kebelében szervezett bizottság előtt kellett letenni (Országos Levéltár K 504 222 cs.).

Gyermekeket és fiatalokat ezekben a szakmában csak tanoncként lehetett foglalkoztatni.

A gazdasági nehézségek késztették arra a munkaadókat, hogy minél kevesebb segéd mellett minél több tanoncot foglalkoztassanak. A fővárosban például az első világháború előtt tizezres nagyságrendű a tanoncok száma a háború utáni évtizedben ennek háromszorosa körül mozog (Magyar Statisztikai Évkönyv).

A Munkaközvetítő Hivatal ezekben az években többször rámutat arra, hogy a munkaadók nagy része nem utánpótlást, hanem olcsó munkaerőt keres (m. kir. áll. Munkaközvetítő Hivatal évi jelentése 1927. 17-18.p, 1929. 24.p).

A fizetés a háború előtt egyáltalán nem volt jellemző, a háború után viszont elterjedt (Országos Levéltár K 504 221 cs.). A tanítóegyesület tiltakozott az ellen, hogy a leányiparostanulók tömege még 10 filléres órabért sem kap. Rámutattak, hogy a túlórában való foglalkoztatásnak semmi köze a tanuláshoz, az csupán munkáltatói érdekeket szolgál. Túlóráért – ennek ellenére – alig egyhuzaduk kapott külön díjazást!

A női szabó iparban foglalkoztatott lányok majd hetven százaléka semmiféle bért nem kapott. Egészségügyi és erkölcsrendészeti körök egyaránt a tanítóegyesület szövetségesei voltak, hiszen ezek a lányok fokozottan ki voltak téve a "nagyváros veszélyes csábításainak", az üzletszerű

kéjelgés enyhébb vagy súlyosabb formáinak (Országos Levéltár K 504 222 cs.).

A nagyüzemekben dolgozókat viszont tisztességesen megfizették, a cipészlányok vagy szűcsipari tanoncok bére a napi egy pengőt meghaladta, a fényképészlányok ennek kétszeresét is megkeresték. A tanítóegyesület a minimális órabér (10 fillér) garantálását szorgalmazta, akár törvényhozási úton is (Országos Levéltár K 504 221 cs.).

A nyomdásztanoncok voltak a legjobban fizetve, gyakran elérve a másfél pengős napibért is. A tanítók keserűen állapíthatták meg: a "nemzetietlen" szervezett munkásság bérharca többet ér, mint az ő kérésük a réteg helyzetének javításáért (Országos Levéltár K 504 245 cs.).

A tanítóegyesület egyik fontos követelése, hogy minél több tanoncnál az órabér legyen a fizetés alapja. Olyan törvényt követelnek, mely ami a minimális napi egy pengős bérért 10 (esetleg 12) órás munkára kötelezne, úgy hogy ebbe beszámítana be az egy-másfél órás ebédszünet, viszont le vonásra kerülne az utiköltségtérítés és a természetbeni juttatások értéke.

A tanítóegyesületek látszatzmegoldásnak minősítették azt, hogy a nemzetközi egyezmények végrehajtásaként az állam az iparegeszségügyi felügyeletet a kisüzemekre is kiterjeszti, és magának a munkaviszonynak az állami kontrollját követeli (Országos Levéltár K 504 245 cs.).

Az egyesület követelte, hogy egy évnél rövidebb időre ne lehessen tanoncszerződést kötni. Ez egyes iparágakban terjedt el, egészen leplezetlenül az idénymunkaerő minimális bérezésére vonatkozó megállapodások figyelmen kívül hagyása céljából. Egyes mesterek ezt támogatták, hiszen az annyire olcsó konkurrenciával nem mindenki vehette fel a versenyt (aki ugyanis integrálódott a község társadalmába, vagy mondjuk a presbitérumba, nem vállalhatta a társadalmi rosszallást vagy botrányt.)

Az egyesület szorgalmazta, hogy a mesterek ténylegesen feleljenek az iskoláztatásért, úgy, hogy minden tanonc szerződéskötéskor iratkozzon be az iskolába s utána automatikusan tanoncideje lejártáig maradjon az iskola tagja.

Az iparos tanonciskolai csoport egy másik része sérelmezte, hogy az ipartörvény a munkaadót sok mindenre kötelezi és nem engedik az iskola-köteles korú tanonccalkalmazását. A mesterek így nem vállalják a tanítatási költségeket, s így a szegényebb néprétegek nem adhatják tanoncnak gyermekeiket (Magyar Iparosnevelés 1928/3).

Az egyesület vívta ki, hogy az iskolaigazgató joga legyen, hogy kivételes méltányosságból engedélyt adjon a tanoncok szerződtesére. Ez jelentősen javította a tanonciskola vezetőjének pozícióját a helyi iparostársadalomban (Magyar Iparosnevelés 1942/3).

Több csoport úgy vélte, a feltételeket szigorítani kell, a mestereket viszont más-más módon kell motiválni. Így indult el az a mozgalom, amelynek célja, hogy a több tanoncot tartó mesterek kedvezményeket kapjanak a gépsegélyek kiosztásánál és a közszállításoknál (Magyar Iparosnevelés 1942/49). A végső megoldás persze az lett volna, ha tanítók a felügyeleti szerv fölé, a mesterek fölé is kerülhettek volna. Ezért az iparos tanonciskolai tanítók szorgalmazták, hogy a tanonciskolák az ipartestületnek tagjai legyenek és mindazokban a kérdésekben, amelyekben a tanoncok ügyeiről esik szó, a tanonciskola képviselői teljes jogú tárgyaló félként résztvehessenek (Országos Levéltár K 504 213cs.).

Szorgalmazták a munkaadói értekezletek fejlesztését, hogy ezután a műhelyekben folyó tevékenységbe is bepillantást szerezhessenek.

A kompromisszumkeresés azonban csak rövid időre szólt, hiszen az iskolatípus egyenjogúsítása időbeni terjeszkedést, azaz több, a termeléstől elvont időt követelt.

Az egyesület részt kívánt vállalni az új, korszerű tanterv kialakításában (Magyar Iparosnevelés 1942/2). Egy országgyűlési képviselő tagjuk az egésznapos oktatással kapcsolatos követelések bölcs mérséklését javasolta. Az egyesület ügyvezető elnöke Tóth Árpád azonban rámutatott, hogy ha a jövőben 10-12 órára emelkedik a tanonciskolai oktatás óraszama az ügysem oldható meg egy nap alatt. Felmerült a két fél napos oktatás is (Magyar Iparosnevelés 1942/4).

A mindennapokat az apróbb iskolai konfliktusok határozták meg.

A tanítók szorgalmazták, hogy az iskola szerezz be a tanszereket és utólag hajtsa be árukat a mestereken (Országos Levéltár K 504 230 cs.). Ez azért volt jelentős, mert így a tanító elkerülhette azokat a kínos és részben eredménytelen alkudozásokat, amelyeket a mesterekkel kellett folytatni a felszerelésért. Számos iskolaigazgató ugyanakkor abban reménykedett: a nagytömegű megrendeléselosztással újabb befolyást szerezhetsen a helyi iparostársadalomban. Hiszen ahogy szűkült az iskola költségvetése, úgy lett mind kevesebb a helyi iparostársadalomnak adható megrendelés is. Kézenfekvőnek látszott az ötlet, hogy a mesterek pénze fölött kellene megszerezni a rendelkezést. A tanítók ebben az ügyben

segítséget remélhettek a tanügyigazgatástól, hiszen az egységesítés csak úgy volt garantálható ebben a közegben, ha az iskola maga végzi a beszerzéseket (Országos Levéltár K 507 5 cs.).

A tanügyigazgatás és a szaktanítóegyesület érdekközösségének felismerését segítette, hogy előfordult: az ipartestületek hallgatólagos bojkottban részesítették az iskolát, mint egy tagjuk mondta: a az ipartestületek addig nem fognak adni a tanonciskolás gyerek számára könyveket rajzeszközöket, amíg a képzés akkori rendszere fennáll, amíg a délutáni munkaidőben kell elengedni a tanoncokat. Azt akarják, hogy visszatérjen az esti 7-9-ig tartó és vasárnap délelőtti tanítás (Magyar Iparosnevelés 1928. 1. 11.p.).

A századforduló óta az államsegélyeknek általában húsz százalékát, de legalább tíz százalékát mindaddig taneszközbeszerzésre kellett fordítani, míg a készlet nem volt előírászerű. E rendelkezés az "oktatás érdekét" a tanügyigazgatás szempontjai szerint védte a mesterekkel és a tanítókkal szemben is. Mindkét csoport ugyanis abból indult ki, hogy a szükséges minimumot, a személyi költségeket kell először teljesíteni, tanító nélkül ugyanis nincs iskola, szemléltető tábla nélkül viszont van. A Gömbös-korszak közszállítási szabályzatát megelőzően egyébként a kisiparosok abban sem lehettek biztosak, hogy az iskolaiköltségvetések megrendelésesei őket fogják-e gazdagítani, vagy a nagy budapesti tanszergyárakat (Országos Levéltár K 504 226 cs.).

A tanórákon való megjelenést az osztályfőnök – azaz a tanító – igazolta, a mestereknek is ezen aláírások segítségével kellett igazolniuk a tanonc iskolába járását. Ez a mindenkori osztályfőnöknek elég jelentős pozíciót – szívessépozíciót – biztosított a helyi iparostársadalomban (Országos Levéltár K 504 230 cs.).

A századfordulón a mesterek elérték, hogy igazolt mulasztásnak számított, ha a tanonc vidéken dolgozott vagy országos vásárra ment. Az egyesület szorgalmazta ennek a szabálynak a feloldását, s a tanító, illetve az osztályfőnök számára követelt jogot az igazoltság vagy igazolatlanság megállapítására.

Az iparos tanonciskolai bizottság jogköre volt a rendszeres mulasztást az iparhatóságnak bejelenteni. Ezzel a tanítóság nem értett egyet, ehelyett azt szorgalmazták, hogy az igazgató készítsen összefoglaló jelentést a tanfelügyelőnek, és az lépjen fel – mintegy oldalirányból – az iparhatóság felé (Országos Levéltár K 504 222 cs.).

Az ipartestület kiállítást szervezett a tanoncok jobb munkáiból, ami az ösztönzés egyik legfontosabb formája volt. A tanítóegyesület szorgalmazta, hogy csak a jó tanulmányi előmenetelű tanoncot érhesse ez a kitüntetés. Ha újra boldogulni fognak, kitüntetést kaphatnak az alacsony műveltségű iparosrétegek – érvelt az egyesület – semmi garanciája nincs annak, hogy az iparosok színvonala emelkedni fog. Egyébként a tanoncmunka-kiállításért a tanítók jutalmakat, kedvezményeket kértek az illető mesterek részére, hiszen a versenymunkát végzett tanonc nyilván nem pusztán olcsó munkaerőként dolgozik, hanem tanulja a mesterséget. A tanonciskolai vezetők elővásárlási jogot kértek a kiállított tárgyakra, hogy ezzel javíthassák az iskola felszerelését (ez nem jelentéktelen pedagógiai ösztönzőnek is számított) (Országos Levéltár K 504 229 cs.).

Az iparosok és tanítók konfliktusába a negyvenes évek elejére a kialakuló korporatív állam erőteljesen beavatkozott. A tanoncvizsgákat – ahogy azt a kamara vezetői már régen szorgalmazták (Magyar Iparosnevelés 1928. 1. 11.p.) – az ő kezükbe kívánták koncentrálni.

A Nemzeti Munkaközpont koncepciója szerint a műhelyképzés nemcsak reformálandó, hanem az államnak kell kijelölnie, mely műhelyekben lehet tanoncot tanítani és melyeket kell ettől eltiltani (Magyar Iparosnevelés 1942/24). Az egyesület elnöke szerint viszont a hatékony műhelyeknek kell megadni a jogot a tanoncképzésre (Magyar Iparosnevelés 1942/25). A hatékonyság kritériumait természetesen az iparigazgatás határozza meg.

Az iparkamara kifogásolta, hogy nincs megfelelő kapcsolat az iparos tanonciskolák tanítói kara és a mesterek között (Magyar Iparosnevelés 1942/115) s a "tanoncifjú az iskolában olyan elméleti alapelemekkel telítődik meg, mely szakmai képzését még gátolja is, nemhogy elősegítené".

A mesterek és a tanítók helyi küzdelmeinek legfontosabb színhelye az iparos tanonciskolai bizottság volt.

A századforduló óta tagjait a községi képviselőtestület választotta, a szabály szerint tanítással foglalkozó, vagy ahhoz értő egyének, művelt iparosok köréből. (Persze a saját iskola tanítója nem lehetett választott. Mivel az iskolák jelentős része nem saját tanítóval működött, a helység kevés tanítással foglalkozó személyéből a beosztott a népiskolai tanító eleve elesett). Maradtak a "művelt iparosok".

Tagja volt még az igazgatótanító, a tanonctanító testület (ha egyáltalán volt ilyen) választottja, s az ipartestület által kiküldött két tag.

Az iparhatóság úgy szólhatott bele e szerv összetételébe, hogy meghatározta – a községgel egyetértésben, – hány tagja legyen a bizottságnak. Az egyesület kétségbeesetten konstataulta, hogy a bizottság taglétszáma ilyen módon kiszolgáltatottá válik a község és az ipartestület, illetve az ipartestület és iparhatóság mindenkori viszonyának. Az ipartestület és a község alkuján múlt, hogy a két ipartestületi tag meghatározó (akár 40%-os) erőt alkosson a bizottságban, vagy eltörpülő (akár tíz százalékos) kisebbséget. A tanítóság és a tanügyigazgatás azt is érzékelte, hogy az iparosság nemcsak az ipartestületen, de a községi képviselőtestületen keresztül is érvényesítheti a befolyását, hisz a testület agrárérdekeltségű tagjai csak abban voltak érdekelték, hogy a község ne költsön túl sokat a tanonciskolára, tartalmi kérdésekben már nem. A községi érdek helyett a községi képviselőtestület választottjai tehát saját foglalkozásuk (iparuk) érdekét képviselték (Országos Levéltár K 504 220 cs.).

Ha több tanonciskola tartozott a bizottság alá, akkor minden iskola saját igazgatótanítóját s a tanítótestület egy-egy választottját delegálta.

A keletkező konfliktusokat két jelentős csoportra oszthatjuk.

A nagyobb helységekből, ahol polgári iskola (vagy valamilyen szakiskola) működött a képviselőtestület tanárt, vagy tanárokat, tekintélyesebb tanítókat választott a bizottságba. Ezek iskolalátogatásaik alkalmával saját iskolatípusuk normáit kérték számon az egészen más tanítási idővel és gyerekanyaggal dolgozó kollégán. Elméleti ismereteket vagy pedagógiai módszereket kértek számon akkor, amikor az iskolabajlás illetve a tanóra pusztá működtetése is nehéz feladat volt.

Másrészt elkerülhetetlen volt a konfrontáció a bizottság termelés-érdekeltségű tagjai és a tanügyi szférából érkezett bizottsági tag között. Ezek a mérközések elkerülhetetlenül a tanonciskolai tanítóval szemben megfogalmazott eltérő elvárásokban jelentek meg, így ezek az emberek váltak ütköző felületté (Országos Levéltár K 507 228 cs.).

A másik típusú konfliktus abból eredt, hogy a községben nem volt elég művelt ember, így a bizottságba alacsonyan kvalifikált, néhány elemi végzettségű emberek kerültek, s ők lettek hamarosan egy-egy látogatás alkalmával a tanító ellenőrzői és irányítói. Ezek az iparosemberek nem ritkán maguk is tanoncfoglalkoztatók voltak, s a nyilvánvaló összeférhetlenséggel nem törődve kihasználták ezt. A tanító bármikor szembekerülhetett azzal, hogy munkáját az ítéli meg, akit a közelmúltban büntetett

meg, tanonca iskolamulasztása miatt... (Országos Levéltár K 504 217 cs.).

A bizottság tagjai felosztották egymás között a szorgalmi időt s minden tag a ráeső időben felügyelőként látogatta az iskolát. A tanítók egyik legkomolyabb sérelme ez volt, hiszen havonta más-más követelményekkel kellett szembenéznük.

Sérelem volt az is, hogy a bizottság bíraskodott a tanító fegyelmi ügyében is. A tanító, ill. igazgatójelölési jog is a tanítók szakmai tekintélyét sértette, valamint az is, hogy a jövedelem nagyságára e szerv tett javaslatot a községnek (Országos Levéltár K 504 228. cs.).

A bizottság tagja jelen volt a tanévvégi vizsgálatokon, ami szintén jellegzetes konfliktusforrás volt.

A tantervmódosítást is e bizottság kezdeményezhette, ez leginkább a szakirányú iskoláknál jelenthetett konfliktust. Egy-egy tekintélyesebb iparos új gépét vagy gyártási eljárását kellett évente váltakozva kiszorgálni (Országos Levéltár K 504 228. cs.).

A századforduló óta a VKM jegyzékből a tanítótestület javaslatára a felügyelőbizottság állapította meg a taneszközöket. A tanítóegyesületnek az volt a véleménye, hogy itt a tanítóknak kellene döntenie, hiszen a konkrét döntéseket erősen befolyásolta, hogy a felügyelőbizottság tagjai milyen helyi ipari érdekkörökbe tartoztak. (A konkrét taneszközök megrendelése óriási üzlet egy-egy helybéli iparosnak.) (Országos Levéltár K 504 226. cs.)

Az építőiparban lehetőség volt az óráknak a télre való koncentrálására, hiszen a heti tanítási idő – két munkanapon négy óra, plusz vasárnapi három óra rajz – összevonható, érveltek az illetékes ipartestületek. Ebben is e bizottság döntött, lehetőséget biztosítva a tanító túlterhelésére.

Az iparhatóság a tantestület és a felügyelő bizottság meghallgatásával eldöntheti nappali vagy esti tanoncoktatás legyen-e. Ha tanácsukat nem hallgatta meg az iparhatóság, akkor a felügyelő bizottsága fellebezhetett (1935-ig), a tantestület azonban nem! A II. fokú iparhatóság viszont a tanfelügyelőt köteles volt meghallgatni, III. fokon pedig a KM a VKM-t meghallgatva döntött.

A mesterek követelésére már a századforduló óta kimondták a rendelkezések, hogy a különböző osztályokat eltérő napokon tanítsák, tehát ne egyszerre vonják el a mesterektől a tanoncokat. A napok kijelölése érdek-

harcok tárgya, hiszen míg a tanítóság a saját népiskolai órarendjéhez, kántori elfoglaltságaihoz stb. való igazodásban lenne érdekelt, addig az iparosok érdekeit a hetipiacok napja, családi vagy társasági szokások határozzák meg, a szombattal és a szombati napra való felkészüléssel kapcsolatban pedig a zsidó iparosok elleni konkurrenciaharc a meghatározó. Ugyanezt érintette, hogy (az államilag-egyházilag előírtakon kívül) a felügyelőbizottság jogköre volt három szünnap kijelölése (Országos Levéltár K 504 224 cs.).

Másfelől viszont kisebb helységekben a tanoncok száma nem indokolta, hogy két csoportban oktassa őket az amúgy is túlterhelt – főállását tekintve népiskolai – tanító. Munkája tehát egyszerűen megkétszereződik, ha – akár egyetlen! – két-három tanoncot foglalkoztató, nélkülözésük megosztásában tehát érdekelt – iparos vagy kereskedő rákényszeríti akaratát az iparos tanonciskolai bizottságra.

Egyes tárgyak alól felmentések voltak lehetségesek, s minden ilyen felmentéssel a tanonc munkaidejét lehetett növelni. A mészárosok, nyomdászok – nyilván eltérő okokból – a vasárnapi rajztanulás alól, a négy középfokú iskolát végzetek pedig az általános műveltségi tárgyak alól kaphattak felmentést. A felmentéseket az iparos tanonciskolai bizottság jelentése alapján adta meg a tanfelügyelő. Ezt az egyesület sérelmezte, hiszen így tipikusan általános műveltségi kérdések megítélésében nem a tanító, hanem az alacsonyabban kvalifikált bizottság döntött (Országos Levéltár K 504 220 cs.).

A tanügyigazgatás elérte, hogy a tanonciskolai bizottság határozatait a tanfelügyelővel láttamoztatni kelljen. A kifogásolt határozatot a bizottság nem hajthatta végre, de fellebezhetett a VKM-hez. Azután ez a jog is megszűnt, mint a tanügyigazgatás mozgásterét sértő 1935 előtti rendeletek nagyrésze.

A tanítóság és helyi iparosság konfliktusából tehát "a nevető harmadik", a tanügyigazgatás került ki győztesen.

A századforduló óta a tanonciskolával nem rendelkező helységekben a tanoncok a népiskolai ismétlőbe jártak. E tény ellentmondásosan érintette a szakoktatásban érdekelt erőket. Az iparosok sérelmezték, hogy az ismétlőiskola munkarendje – a dolgok természeténél fogva – a többségben lévő földműves szülők érdekeihez igazodott, így néha a legnagyobb megrendelések idején szippantotta el a munkaerőt. Iskolaállítás előtt ez került a mérleg serpenyőjébe. Ráadásul az iskolafenntartásért akkor is fi-

zetni kell a községi pótdótot, ha tanonciskolát nem állítanak fel. Ugyanis a dualizmus kori rendelkezések értelmében a tanoncoktatás a következőkből volt finanszírozandó:

- a) díjakból és pénzbüntetésekéből (ez az iparosokat terhelte),
- b) községi jövedelmekből (ez valamennyi helyi polgárt érintette),
- c) maximálisan 2%-os pótdóból (ez szintén a helyi polgárt érintette),
- d) VKM államsegélyből (mely mindig a decentralizációt szolgálta).

A tanítók ezekkel az érvekkel is harcoltak, míg alkalmanként elérték, hogy a tanonciskolát tényleg fölállítsák, majd függetlenítsék.

A századforduló óta 50 tanonc számára külön községi tanfolyam rendezését tette kötelezővé a rendelet. Ezt – részben az egyesület nyomására – a huszas évek iparpolitikája következtében 40-re módosították. Az egyesület tovább szorgalmazta a maximális létszám csökkentését. Kis létszámú osztályokban értelemszerűen könnyebb volt dolgozni és az eredmény is érzékelhetően jobb volt. A tanítók szövetségesei a kvalifikáltabb szakmákat űző iparosok voltak.

A századforduló óta általános és szakirányú tanonciskolák voltak. (A kereskedő tanonciskolák mindig az utóbbi csoportba tartoztak.)

1930-ban három iskolatípust különböztethetünk meg: általános, vegyes és szakirányú. Arányuk: 323-39-108 ez 1938-ra 265-12-99 lesz. A létszámcsökkenéssel nagyjából egyenletes marad a szakirányú iskolák számaránya is 23 ill. 26%. Az új területek visszatérte további szerény javulást hoz, 1941 ben már 29% az arány. (Jól tükrözi ez a cseh oktatáspolitikai magasabb színvonalát.)

A jó példával a társulati- és magániskolák járnak elől, 1938-ban mind az öt társulati-iskola és a magániskolák nyolcvan százaléka szakirányú. (A spontán fejlődés nem a szakirányúság felé halad, ezt a piac is bizonyítja farkastörvényeivel, a szakirányú magániskolák száma csökken az általánosaké változatlanul kettő marad. Az állam tudatosan fejleszti a szakirányúságot, kettővel nő a szakirányú állami iskolák száma. A községieké csökken, az átmeneti lehetőség elvesztése a vegyeseket építette le.)

Az államsegély összege a községekkel szemben 184,6 ezerről 155,9 ezerre csökkent. Még jellegzetesebb, hogy az állam a társulati iskolák szerepét visszaszorítandó 18-ról 2,4 ezer pengőre csökkentette dotációjukat. Ez azt jelzi, hogy az államnak az iskolamonopóliumról, mint hosszú távú célról táplált elképzelései fontosabbak voltak, mint az iskolastruktúra

szakmai korszerűsítésének elve, hiszen éppen a példamutató iskolák dotációját csökkentették.

Az egyesület követelte, hogy a szakirányú iparos tanonciskolákkal kapcsolatban ipari tanműhelyeket állítsanak fel, amelyekben – a technológiai oktatás keretén belül – az ipari műhelyek munkáját kiegészítendő rendszeres és módszeres gyakorlati oktatásban részesülhessenek a tanoncok, és olyan ismereteket és új rendszerű ipari eljárásokat is elsajátíthassanak, amelyeket az egyoldalú műhely kiképzésben nem sajátíthatnának el.

E horribilis költséggel járó akciót az iparosok ellenezték, annak ellenére, hogy az iparosság vezetői illetve az iparirányításhoz kötődő társadalompolitikai érdekekért felelős körök felismerték, hogy a kisiparosság hosszú távú fennmaradásához és versenyképességéhez erre szükség lenne. Konkrétan viszont az a pillanatnyi konfliktus bizonyult erősebbnek még az ő szemében is, hogy a szakoktatás kialakult rendjét – elmélet az iskolában, gyakorlat a műhelyben – ez veszélyezteti, ami pedig már középtávon megkérdőjelezhetné volna a tanoncszerződés rendszerét, azaz fenyegette a kisiparosság egész presztízst, és nem utolsósorban olcsó munkaerővel való ellátását. Bizonyos iparoscsoportok ezt nem pusztán a költségek, és a fenti érvek miatt ellenezték, hanem mert a hagyományos céhes logika mentén új, maguknál magasabban kvalifikált, új eljárásokhoz értő konkurrens megjelentésétől tartottak. Ez ebben az időben nem pusztán piaci konkurrenciát jelentett, hanem pl. hitelkonkurrenciát is, hiszen az ipari racionalizálásért, a többtermelésért felelős körök befolyására a jelentősebb hitelszervezetek a korszerűbb technológiával, illetve munkaszervezéssel működő kisüzemeket jelentős kedvezményekben részesítették (Országos Levéltár K 504 225 cs.).

Az egyesület azt követelte, hogy az iparos tanonciskolát mindenütt tegyék szakirányúvá. Persze az iparos tanonciskolai tanítók között is voltak az általános irányúságnak hívei (Magyar Iparosnevelés 1928/5). Nem kétséges az érdekeket egyértelműen az döntötte el, hogy a tanítók egy-egy csoportjának képzettsége egy szakirányú vagy egy általános irányú iskolában érvényesülhetett-e jobban.

Az egyesület felvetette a körzeti szakirányú iparos tanonciskola kérdését (Magyar Iparosnevelés 1942/2). Az egyesület elnöke szorgalmazta, hogy az összes általános irányú iparos tanonciskolák a körzeti központi szakirányúba olvasztassanak be (Magyar Iparosnevelés 1942/26). E koncepció radikálisan megnövelte volna a szakmailag is tekintélyes iskola

társadalmi presztizsét a mesterekkel szemben, s hasonló helyzetbe hozta volna őket, mint a felsőipariskolákat. Ugyanakkor a specializált működés lehetőségét biztosított volna a tanítóknak olyan elmélyedésre egy-egy szakmában, amely elméleti publikációkra tette volna őket képessé, hosszú távon pedig – a zsidótörvények fennmaradását feltételezve – egyre nagyobb esélyt adott volna arra, hogy az "Aladárok" (Stromanok) helyére a magántisztviselői állásokra belépjenek, lényegesen magasabb jövedelemmel folytassák karrierjüket.

A tanonciskola presztizsét, jelentőségét – mivel a szakoktatási hierarchia legalján helyezkedett el – fokozni igen nehéz volt. Az ebben az iskolában végzett tanulókat ugyanis teljes egészében a szabad piacra dobta – a többi iskola rangját garantáló – az ugynevezett minősítési törvény, mely az egyes állami pozíciók betöltéséhez szükséges minimális végzettséget (középiskola 4-6-8 osztálya, négy polgari, jogakadémia stb.) határozta meg, így az itt képzetteknek nem nyújtott megoldást.

E lehetőség pótlására az egyesület követelte, hogy aki kötelezettségének nem tesz eleget és a tanonciskola látogatását eredménytelenül végezte, az iparhatóság segédi levelét legalább hat hónappal később adja ki (Országos Levéltár K 504 222).

Az egyesület szorgalmazta, hogy különböztessék meg az ipari munkás és szakmunkás kategóriáját, s aki nem jár iskolába, csak az előbbi lehessen (Magyar Iparosnevelés 1928 5. 7.p.).

Az iparkamara és a tanonctanítóegyesület együtt kifogásolta, hogy a tanonc sorsára a bizonyítványoknak hatása nincs (Magyar Iparosnevelés 1942 2. 115.p.).

Minden más iskolatípus presztizséhez hozzátartozott, hogy hova lehet abból tovább menni. A dolgok természeténél fogva ez a tanonciskolánál fel sem merült, egészen addig amíg a Nemzeti Munkaközpont ki nem fejtette koncepcióját, miszerint a tanonciskolák a felső ipariskolára és a technológiára is képesíthessenek megfelelő fejlesztés után. A legkiválóbbak számára a legfelsőbb iskolák kapuit is meg kell nyitni (Magyar Iparosnevelés 1942 2. 112.p.).

Az iskola – és tanítói – tehát tragikus módon nemcsak a keresztény kisiparral való összefonódottságuk miatt, hanem attól függetlenül is, a totalitarizmus erősítésében, a gazdasági szféra állam alá rendelésében érdekeltek.

A századfordulón a tanítóegyesületek követelése az volt, hogy a tanonciskolába lépés minimuma az elemi elvégzése legyen. A rendelkezések viszont elegendőnek ítélték, hogy a 12 évet betöltött gyerek folyékonyan olvasson, olvashatóan írjon s a négy alapműveletet egész számokkal el tudja végezni. E súlyos kompromisszumot az alacsonyán kvalifikált szakmák kedvéért hozták a VKM és a szaktárca vezető körei, a tanítóság folyamatos tiltakozása ellenére.

Ha az elemi végzettség nem volt meg, az igazgató – az illető tanító és az iparos tanonciskolai bizottság egyik tagja jelenletében – levizsgáztatta a tanoncjelöltet. A meg nem felelteket előkészítő osztályba utasították. Az adott helyzetben állandó konfliktus állott elő a tanítók és az alacsonyabb kvalifikációjú munkaerőt igénylő iparosság között. A tanító érdeke az lett volna, hogy az elemi el nem végzett gyerekek kivétel nélkül az előkészítőbe kerüljenek, sőt egyes tanítói csoportok szerint ezek teljesen kizárassanak a tanoncszerződésekből, míg az iparosok abban voltak érdekelték, hogy a tanoncok előképzettségüktől függően, de minél magasabb szinten helyezkedjenek el a tanonciskolában. Az egyesület a harmincas években már egyértelműen szorgalmazta, hogy zárják ki az elemi iskolát el nem végzetteket a tanonciskolából (Országos Levéltár K 504 220 cs.).

Az egyesület követelésével összhangban mondta ki az 1936. VII. tc. 20. paragrafusa, hogy tanoncul csak olyan egyén alkalmazható, aki legalább az elemi hatodik osztályát sikerrel elvégezte. Más kérdés, hogy ez a rendelet nem lépett életbe, s attól kezdve ennek életbeléptetéséért küzdhetett az egyesület.

A huszas-harmincas években folyamatosan emelkedett a tanonciskolai tanulók előképzettsége, zömük vagy 8 elemi, vagy polgári után érkezett. Ez a tendencia 1938-ban megfordult, mert a területgyarapodás felszip-pantotta a polgárit végzetteket köztisztviselői (csendő, postatisztviselő) pályára, másrészt sokan inkább gazdasági középiskolába mentek az érettségi reményében (Magyar Iparosnevelés 1942/117). Az egyesület saját megfigyelését megerősítik a statisztikai adatok: a tanoncok képzettségi helyzete az évek folyamán javult, a harmincas évtizedfordulón még a tanoncok 3,2%-a járt előkészítő osztályba, ez 1938-ra már 0,6%-ra csökkent, és még az elmaradott térségek visszatérte sem tudta nagyon visszafordítani a tendenciát (1942: 0,9%) (Magyar Statisztikai Évkönyv).

A tanulók egy-egy harmada járt az I. és II. osztályba, a III-osok száma pedig 21% körül mozgott. Az elitet jelentő IV. osztályban pedig

7–6,4–7,8 hullámozást figyelhetünk meg (a három időpontban). Viszonylagos, gyakorlati eredményt el lehetett tehát érni az előképzettségről szóló tanítói követelésekkel.

Az előkészítővel kapcsolatos problémáik még érthetőbbek, ha megnézzük az előkészítőbe lépők iskolázottságát. Egyharmaduk a négy elemi végezte, további 17,5%-uknak volt 5 elemi, 21%-uknak hat elemi és fél százalékuknak ennél magasabb végzettsége. Ebből azt is láthatjuk, hogy az előkészítőbe utaltak nagyrésze nem az adminisztratív kritériumok hiánya miatt (azaz négy eleminél kisebb végzettség) került oda, hanem a felvételi bizottság döntése értelmében. Az előkészítőbe utaltaknak csupán két százaléka volt analfabéta, s ez a töredék olyan töredékét jelenti, mely csupán azt jelzi, hogy a legalacsonyabb helyzetűek számára is volt egy szűk ösvény az iparba, bár nyilván a legalacsonyabb presztizsű és legnehezebb fizikai megerőltetést követelő iparokba. Feltételezhetjük, hogy az előkészítőbe lépő műveletlenek nagyrészt nem is végzik el a tanonciskolát, nem válnak később sem iparossá vagy szakmunkássá, tanonclétük csupán munkavállalásuk számára nyújt keretet.

Külön kérdés a felső csoport, a tanoncok elitje, mert ilyen is létezett. Ennél a csoportnál a szakmai színvonal és általános műveltség aránya a tanonciskolai oktatás szakmai presztizsének védelme okoz gondot. Az egyesületi vezetők követelték, hogy szakirányú tanonciskola látogatása alól 24 éves korának betöltéséig magasabb fokú előképzettsége alapján se legyen mentesíthető senki, ha nem rendelkezik a szükséges elméleti szakismeretekkel (Országos Levéltár K 504 222 cs.).

A műveltségi előfeltételeken kívül az egyesület vezetői és az iparoskörök is felismerték, valamiféle speciális, csak rájuk jellemző "input-controllt" is be kellene vezetni az alapvetően elméletorientált oktatási rendszer értékvizonyaiak ellensúlyozására. Az egyesület tehát szorgalmazta a tanoncok képességvizsgálatát. A miniszterelnök 5960/1941-es rendelete kötelezővé is tette a pályaalalmassági vizsgálatot a tanoncok számára (Magyar Iparosnevelés 1942/2).

Noha az érettségizettek száma csak 86, mégis háromszáznál is többen kötnek fél éves tanoncszerződést. Ez azt mutatja, hogy sokan kitanulnak egy szakmát, majd elhelyezkedni nem tudván, átképzésre vállalkoznak.

Mások konfliktusba keveredve a mesterrel, másutt kötnek újabb tanoncszerződést. Félbemaradt idejük beszámítását az egyesület szorgal-

mazta, az ipartestületek viszont ellenezték (Országos Levéltár K 504 285 cs.).

A VKM még 1924-ben intézkedett úgy, hogy az öt-hat középiskolát vagy polgárit végzeteket azonnal a III. osztályba kell beíratni. A tanítók sérelmezték, hogy az erősen eltérő szintű ifjakat besorozták egy már működő osztályba, ami megnehezítette munkájukat.

Különösen sérelmezték, hogy a tanoncvizsga letételéhez nincs előírva a III. vagy IV. osztály elvégzése, sőt elvileg akár az előkészítő osztályból is segédi vizsgára volt bocsátható a tanonc.

A lényeg tehát, hogy a modern értelemben vett iskola egyik legfontosabb kellékével, a szelekciós mechanizmussal, nem rendelkezett a tanonciskola.

A tanoncok életmódjáról az egyesület vezetői (akik a budapesti statisztikai hivatal egyik nagy kutatásában vettek részt) megállapították: A tanoncok 86%-a otthon lakik, mert a tanulók munkaadói csak néhány kisipari szakmában biztosítottak szállást. A péktanoncok, mészáros-, cukrásztanoncok több mint kétharmada lakott munkaadójánál. A szabó- és cipésztanoncok harmada-fele kap lakást, s viszonylag jó a helyzet a kovácsoknál, lakatosoknál asztalosoknál is. Az egyesület vezetőinek egy része szorgalmazta, hogy érdekeltté tegyék a mestereket, lakás biztosításában, mégpedig olynéban amelynek körülményeit az ipartestület a tanítók bevonásával ellenőrzi. Az érdekeltség fő motívuma az lett volna, hogy az egyesület szerint kivetendő tanoncotthon járulék alól a mesterek ezzel mentességet szerezhettek volna. A tanítók viszont a tanoncotthon jövőbeni pedagógiai haszna helyett közvetlen hasznot húzhattak volna a mester lakás és műhelyviszonyainak ellenőrzéséből (Országos Levéltár K 504 220 cs.).

A tanoncotthoni pozíciókra inkább számító tanítócsoporthoz viszont a mestereket tanoncszálláshely fenntartására ösztönözték. Azzal érveltek, hogy több ágazatban a tanoncnak azért adnak szállást, mert kora reggel, illetve késő este szükség van munkájára: ilyen a péktanoncok, sütőtanoncok kovácstanoncok sorsa. A tanoncotthonok felállítása kemény gazdasági érdek is volt, hiszen a vidéki iparostanoncok elmaradása okozta az egyre növekvő fővárosi tanonchiányt, és hogy csak a tanoncotthonok felállítása segíthetett ezen a bajon (Magyar Iparosnevelés 1928/4. 12.p.). Ezen a ponton az iparos tanonciskola tanítók érdeke összefonódott az

ekkoriban felfutóban lévő és mind inkább szociálpolitikai ízt kapó gyermekbírósági csoporttal (Németh Péterék.)

Áfra tanítóegyesületi vezető szerint a gyáripár kötelessége fenntartani, a tanoncotthonokat, az iparosság 10%-a is magához vehetne 3-4000 tanoncot (Magyar Iparosnevelés 1942/40). E kompromisszum az ipartestületekkel közös fellépést szolgálta volna.

Az ipartestületek szorgalmazták, hogy a tanoncotthonok építését központilag ellenőrizzék (Magyar Iparosnevelés 1942/74), teljessé téve a koncepciót: a liberális nagytőke pénzéből – a kis és középiparossággal összefonódott keresztény iparigazgatási csoportok ellenőrzésével – kell építkezni és a kisiparosoknak kell a megrendeléseket adni.

A nagytőke számára ez képtelen helyzet mert az így létrejött otthonokban az antiliberális szellemben kiválogatott tanoncokat távol lehet tartani a liberális hatásoktól, s még jobban az antiliberális tanítóság és kisiparosság ellenőrzése alá lehet vonni.

Szabó Gyula képviselő, egyesületi vezető még azt is kijelentette, hogy sürgősnek látná a nagy budapesti lakások – zsidó nagypolgári lakások – tanoncotthonok céljára való kisajátítását (Magyar Iparosnevelés 1942/139).

Bizonyos jobboldali csoportoknak már a tanítóság ellenőrzése sem volt elegendő, úgy gondolták el kell választani az otthont az iskolától, a Nemzeti Munkaközpont tervbe vette a bennlakásos rendszer megszüntetését.

A szülőknél lakók aránya az elitzszakmákban – aranyműves könyvkötő – igen magas volt, szoros összefüggésben azzal, hogy a szülők nagyrésze budapesti. Feszültség itt egyelőre nem volt, de egy újabb zsidótörvény az adott szakmákból kiszoríthatta volna a jobb lakáskörülményekkel rendelkező, a munkafeltételeket, tanulási feltételeket hagyományaik szerint is inkább biztosító családokat. A tanonciskola érdekeltsége tehát az ipari numerus claususban nem egyértelmű (Országos Levéltár K 504 237 cs.).

A szociálpolitikai, tanügyigazgatási körök valamint az egyesület sérelmezte, hogy tanoncotthonban a hallgatóknak csak 0,8%-a lakott. Érthető, hogy ezek arányának növelését a tanítószervezet olyan intenzíven szorgalmazza, hiszen a mindennapi nevelést csak itt lehetett kontroll alatt tartani. (A tanítótestületnek, noha ezt szorgalmazta nem volt

lehetősége a mestereknél lakó 13,2%-nyi tanoncot ellenőrizni, nem beszélve a szülőknél rokonoknál vagy ágybérletkiadóknál lakókról.)

Az ambiciózusabb vidéki tanulók a vasipari szakmában szerettek volna elhelyezkedni, amelyeknek az volt a feltétele, hogy rokonaik nekik szállást nyújtsanak, hisz itt a mesterek általában nem nyújtanak szállást. (A vasgyáarak tanoncainál ez fel sem merül, s nincs tanoncotthon sem.) Ezt a BM csoportok különösen fájlalták, hiszen a magasan szervezett nehézipari munkásság felhígítására csak az lett volna az esély, ha a szociáldemokrata eszméktől még érintetlen vidéki tanonc, nem a nyilván már régebben városi, esetleg szakma- (és szakszervezet-)beli nagybátyjánál lakna, amely egyenesen viszi őt a munkásmozgalomba.

A lakásért fizető tanulók – 800-an voltak – számára még az általános tanoncotthon program megvalósítása előtt a tanítók fizetős tanoncszállókat követeltek. A 3-5 pengős hetibérért e tanoncok állandóan erkölcsrendészetileg, politikailag, egészségügyileg, pedagógiaileg nemkívánatos külső hatásoknak kitett külvárosi lakásokban laktak.

A tanoncok ételmezése, természetbeni ellátása az élelmiszeriparban és kereskedelemben természetesen jó, és nem rossz a cipészeknél, asztalosoknál, lakatosoknál, festőknél, órásoknál sem, ahol a tanoncok gyakran segédkeztek a napi háztartásnál is, így a mester gyakran megosztotta velük ebédjét és vacsoráját is. Egyes szociálpolitikai csoportok szorgalmazták, hogy a tanonciskolák népkonyhaként is működjenek, ennek finanszírozási biztosítékait viszont senki nem tudta megteremteni (Országos Levéltár K 504 221 cs.).

A ruhaellátás sehol nem volt igazán tömegesen jellemző (még a szabóknál sem). A tanoncmunkáért természetben fizetni a háború előtti idők jellegzetes formája volt, a háború alatt viszont az iparosmesterek jelentős része a fronton volt, s a többieknek is nehézségeket okozott a háborús viszonyok között (a fekete piaci árak, "elkönyvelhetetlenség") a tanulók ételmezéséről és ruházkodásáról gondoskodni. Így e helyett bért kezdtek fizetni. Az inflációs pénzromlás pedig érdekeltté tette a mestereket abban, hogy továbbra se természetben fizessenek. Az állami munkaközvetítő hivatal jelentéseiben (pl. 1920-as) sokszor bukkan fel, hogy a vidékiek ellátásos helyeket keresnének Budapesten, ezekből viszont nincsen kínálat. A munkaközvetítő hivatal érzékelte, hogy a kevés fizetés a gyermekek ételmezésére és ruházására elégtelen.

A tanonciskolai tanítók kétségbeesetten szorgalmazták bizonyos pihenőidő garantálását, hisz a fiútanoncoknak csak kétharmadrésze tudott 8 órát pihenni, sőt tízedük csak 6 és fél órát aludt. A pékek harmada hat óránál is kevesebbet pihent. A tanonctanítók a szabadnapok számának növekedését szorgalmazták, szövetségben a szociálpolitikai és egészségügyi csoportokkal. Sajátos módon ez a gyáripár érdekével is találkozott, hiszen nekik – a törvények és a helyi szakszervezet nyomása miatt – mindenképpen több szabadnapot kellett adniuk, mint a kisiparosoknak, akiknek ettől javult a versenyhelyezete. A tanoncok több mint felének nem volt szabadsága. Ezen belül a fiú iparostanoncoknak csak harmadrésze kapott szabadságot (a lányoknak kétharmada), az is leginkább 1-2 hét volt.

A leventetörvény miatt a tanoncok hetenként 2-4 órában testnevelési katonai kiképzést kaptak. (Ettől függetlenül a fővárosi iparostanoncok 68,6% sportolt rendszeresen, ez alatt persze leginkább az értendő, hogy vasárnapi szabadidejükben futbaloznak vagy korcsolyáznak.) A tanítóegyesület – s a tanügyiigazgatás – persze azt szorgalmazza, hogy rendszerezett, egyesületekkel, illetve az iskolában ellenőrzött testnevelés folyék.

A tanonciskolai tanítóság – ellentétben tehát pl. a középiskolaival, polgári iskolaival, népiskolaival – követelte az ifjúsági egyesületek, a leventeoktatás, ill. a cserkészlet és vallásoktatás kiterjesztését. Azt is szorgalmazták, hogy a leányifjúsági egyesületek a fiúkéhoz hasonlóan legyenek kötelezőek s ezek keretében háztartási órákat kell tartani (Magyar Iparosnevelés 1928/4. 12.p., 1942/3. 26.p.). A tanoncok megbetegedését vizsgálva – ez átlagosan 40%-os volt – kitűnt, hogy a legbetegesebb szakma a fogtechnikusok, vésnökök, fényképészek, autószerelők, óráskok, a legegészségesebbek pedig a szabók, cipészek, bádigosok, kőművesek, kovácsok, mészárosok, lakatosok. Ennek korabeli jellegzetesen jobboldali megnyilvánulása, hogy a nagyobb fizikai megerőltetést igénylő szakmákra eleve jobb fizikumú és egészségesebb "vidéki" tanoncokat vesznek fel. Valójában ez azt mutatja, hogy az órás mesterek, fogtechnikusok kultúráltabbak, mint mondjuk a hentesek, mert kisebb betegséget is bejelentenek. (Az eltitkolt betegségek tömeges megjelenése jól megfigyelhető az "egészséges magyar fiúkat" alkalmazó szakmák magas mortalitásában. Az egyesület követelése – hogy a tanonc megbetegedését nekik legyen joguk bejelenteni, akár a mesterrel szemben is – nem egyértelműen a tanonc egészségét védte, sokkal inkább a tanító pozícióját

javította volna, éppen azokkal a mesterekkel szemben, akik az elméleti tudást nem sokra becsülték.

A tanítóegyesület szorgalmazta, hogy a társadalombiztosítási járu-lékot teljesen a munkaadók fizessék, ezzel leginkább a kőművesekkel, vasesztergályosokkal, kovácsokkal, lakatosokkal kerültek szembe. A kovácstanoncok majd 9%-a nem is volt az OTI-nál biztosítva.

A századforduló óta iparos tanonciskolai tanító csak olyan személy lehetett, aki a VKM által kinevezett bizottság szerint műszaki, ipar-művészeti vagy kereskedelmi képzettsége alapján (vagy előttük letett vizsga szerint) alkalmas volt erre (Országos Levéltár K 504 223 cs.).

Az ipartestület beleszólást követelt a tanítói képesítésbe. Kétség-bevonta, hogy a VKM bizottság – néha kizárólag tudományos képzettsé-gű emberek – ítélete egyenértékű lenne a szakiskolákéval. A tanítóegye-sület viszont követelte, hogy külön erre a célra szolgáló tanárképzőt szer-vezzenek (Országos Levéltár K 504 245 cs.).

Mikorra kialakul a tanítóképző akadémia koncepciója, az egyesület is főiskolára szerette volna vinni tagjai képzését: "az iparos tanonciskolai tanároktól, nevezzük azt tanítónak vagy tanárnak* a létesítendő iparos ta-nonciskolai tanító-tanárképző intézet elvégzését kell majd megkívánni. Ez minimum két éves legyen, főiskolai jelleggel" hangsúlyozza egy iparos tanonciskola vezető (Magyar Iparosnevelés 1942/52).

Úgy kell megszervezni azt, hogy a pedagógiai képzettségűek ipari is-mereteket sajátíthassanak el, a pedagógiai képzettséggel nem bíró tanítók (tanítójelöltek) pedig pedagógiai kiképzésben részesüljenek. Ezzel megfelelő mozgást kívántak biztosítani a mérnökök, esetleg az felsőipar-iskolát végzettek számára, úgy hogy azoknak azért át kelljen haladniuk a szakma speciális kontrollján (Országos Levéltár K 504 245 cs.).

A Mérnökkamarával és egyesülettel együttes követelésük az volt, hogy mérnökök egy országos bizottság előtt pedagógiai szakvizsgát tehes-senek.

Amíg ez meg nem valósul – szorgalmazta az egyesület – a főhi-vatású tanítókat a szakminiszter fennhatósága alá tartozó felső vagy szak-iskolákhoz kell beosztani két éves továbbképzésre.

* Az út azonos, mint a polgári iskolai tanítói, ill. tanári cím kérdésnél NPT.

Az egyesület szerint külön kell képezni a fő- és mellékállású tanítókat, s a csak részben szakosított tanonciskolai tanítók továbbképzéséről is gondoskodni kell. Ezért főhivatásuként ezentúl csak okleveles tanító működhessek.

További követelésük az volt, hogy az iparművészeti főiskolával és a felső ipariskolával kapcsolatosan a tanítói és rajztanári oklevéllel bírók a szükséges ipari szakismeretekre is kiképeztessenek.

A már ezen főiskolákat végzetek az erre kijelölt tanító és tanárképzőkben pedagógiára oktattassanak.

Az előkészítő osztályban, továbbá az I-III. osztályban olvasásra és az első osztályban fogalmazásra elemi iskolákra képesített tanítókat alkalmaztak a századforduló óta. Az egyesület egyes csoportjai szorgalmazták, hogy ide is csak a specializált tanonciskolai tanítók kerülhessenek.

A mellékhivatású igazgatók külön is szervezkedtek, s követelték az azonos bérezést és azonos előlépési esélyeket (Országos Levéltár K 504 246 cs.).

Az iparos tanonciskola igazgatóját és tanítóját – az iskolai bizottság által tett hármas kijelölésben ajánlottak közül – a századforduló óta, az iskolát fenntartó község választás útján alkalmazta. A tanügyigazgatási csoportok elérték, hogy a bizottság – ajánlattétel előtt – azt a tanfelügyelővel egyeztetni volt köteles.

Az egyesület szorgalmazta, hogy az általános és részben szakosított tanonciskolák tanítóinak kiképzése nyári tanfolyamon történjék, úgy, hogy a rajzot stb. a helyi iparral kapcsolatba lehessen hozni. Ezt a rajztanítóegyesülettel folytatott elég határozott vitában el is érték (Országos Levéltár K 504 223 cs.).

Azt is szorgalmazták, hogy ha egy községnek egy iparág intenzívebb tanítására van szüksége, elküldhessék valamely tanítójukat valamely felső vagy szakiskolába. A tanítóság megpróbál a helyi érdekekhez simulni, megakadályozandó a mesterek vádjait a praktikum lebecsüléséről.

A képzés és helyettesítés költségeit vagy a fenntartó, vagy az állam fedezze, szorgalmazta az egyesület, tudván, hogy a tanítóságnak erre saját pénze sosem lesz elég, számos község viszont akadályozni fogja a továbbképzést, ha költségeit nem háríthatja az államra.

Az önálló tanítói állásra rendszeresített tanítót csak életfogytig lehetett alkalmazni a századforduló óta, a nem önálló állásokon viszont az alkalmaztatás időleges volt. Az egyesület nyomására a VKM javasolta, hogy legalább három évre alkalmazzák a tanítókat: E tanítók a három éven belül csak a kir. tanfelügyelő felszólítására, illetőleg hozzájárulásával, alapos okokból, az iskolai bizottság által előzetesen teljesített vizsgálat eredményéhez képest, a község által mentethetnek fel.

A tanonciskolai tanító feladata több volt, mint más egyszerű tanítóké, hiszen tájékozódnia kellett a helyi konkrét ipari szükségletek felől, a más iskolákban szokásos óráközi szünet nélkül kellett tanítani, a tanulók ellenőrzőkönyveivel adminisztrálnia, a taneszközöknek – ez sokkal több mint egy egyszerű népiskolában – gondját kellett viselnie. A tanítóegyesület mindezt pótlékokat szorgalmazott (Országos Levéltár K 507 243 cs.).

Az iparos tanonciskolai igazgató tanító is volt egyben, az egyesület állandóan követelte önálló státuszlétesítését. Ennek nem csak közvetlen érdekvédelmi okai voltak, hanem hosszú távúak is: az igazgató nehezebben találta meg a hangot a község és a bizottság vezetőivel ha közben tanító-tanonctartó viszony is kialakult közöttük (Országos Levéltár K 507 244 cs.).

A századfordulón a maximális osztálylétszámot a közismereti tárgyaknál hatvanban, a rajznál negyvenben állapították meg, azzal, hogy nagyobb létszám esetén párhuzamos osztályt kell indítani. A tanítók folyton szorgalmazták az osztálylétszámok csökkentését, a mesterek viszont tiltakoztak ellene.

A tanítók kifogásoltak, hogy túl nagy a tananyag, kevés az idő és az ismétlésekre, ami az eredmény felmutatásának garanciája lenne kevés idő marad (Magyar Iparosnevelés 1942/115).

A tanonciskolai tanítók követelték, hogy minden olyan községben ahol a tanoncok száma meghaladja a 30-at az iskolafenntartót kötelezzék arra, hogy önálló épületet emeljen vagy béreljen a tanonciskolának. Emögött persze súlyos érdeellentétek álltak. Az iparos tanonciskolai tanítóság egyrésze önállósítani kívánta magát a népiskolától. Az önálló iskola fejlesztése miatt a mellékhipivatású tanítóság érezte érdekeit fenyegetve (Országos Levéltár K 504 222).

A választmány külön követelte a VKM-től, hogy

- az óradíjakat már előre az év elején állapítsa, illetve állapíttassa meg, és fejtsen ki nyomást az iskolafenntartókra, hogy ne szüneteltessék az óradíjakat.
- Mindazok az iparos tanonciskolai tanítók és tanárok akik mint mellékhivatásúak több mint négy éve működnek az iparos tanonciskolánál, állásukban megerősíttessenek.
- Erősíttessenek meg azok is, akiknek a most megszerezhető iparos tanonciskolai képesítésük már megvan, és az iskola állandó osztályainak száma ezt lehetővé teszi.
- Önálló főhivatású tanonciskolai tanítói állások szerveztessenek s ezekre a már alkalmazásban lévő mellékhivatásúak választassanak meg.
- A főhivatású tanítókat anyagi előmenetelt biztosító fizetési osztályokba sorozzák be.
- A fizetési osztályba való besorolásnál számíttassék be az előző iskolafenntartónál, iskolafajtánál, vagy közszolgálatban eltöltött ideje.
- A mellékhivatású tanítók fizetése legyen arányban a főhivatásúakéval.
- A szolgálati idő arányában emelkedjék a fizetés.
- Ha a mellékhivatású tanítók szolgálatában, önhibáján kívül, megszakítás következik be, akkor a megszakítás előtt eltöltött idő szolgálati nyugdíjigény szempontjából függőben marad mindaddig, míg az illető újból iparos tanonciskolai szolgálatot teljesíthet, avagy nyugdíjaztatása esetén a megszakításig eltöltött idő a nyugdíj megállapításánál nyerjen beszámítást.

A végső megoldás itt is az lett volna, mint a mesterekkel való viszonynál azaz mintegy fölé kerülni a saját szintnek, bekerülni a községi képviselőtestületbe.

A mezőgazdaságpolitikában az 1930-as évek végén, a negyvenes évek elején kialakult ellenőrzött gazdaság rendszere az igazgatás szerepét növeli a piaccal szemben, az igazgatási beosztás fokmérőjének pedig a szakképzettséget deklarálja. Ezt az FM által szervezett kir. téli gazdasági tanfolyamokon (ezüstkalászos) szerzik, ahol az előadók egyrésze tanító

volt, ezek a gazdák azután bejutottak a község képviselőtestületébe, ami fokozta a többi tanító elkeseredettségét, akik még mindig nem vehettek részt ebben a munkában.

Az iparos tanonciskolai tanítók lapjában kezdtek el olyan cikkeket megjelentetni – de több lap is átvette a gondolatot –, amely szorgalmazza a tanítók hivatalos delegálását a községi képviselőtestületbe. Végül Szinnyi kultuszminiszter is kijelentette a parlamentben, hogy ez egy jogos és megfontolandó dolog, elsősorban a tanítói pálya vonzerejének fokozására.

A tanonc tanítóegyesület vezetői az elemi iskolai tanítóegyesületek vezetőinél nevesebb emberek, de akadnak köztük hasonlóan névtelenek is. Látható, hogy egyikük sem valamely szakmai produktummal, de nem is pedagógiai alkotással tűnt ki. Míg a tanítóegyesületi vezetők főleg "nemzeti" (azaz ideológiai- propagandisztikus produktumokkal emelkedtek ki – irredenta versek, stb) a középiskolai tanárok tudományos teljesítményekkel, a polgári iskolai tanárok pedagógiai módszertani munkákkal, addig a tanonciskolai tanítók leginkább tanonc-szociális illetve tanonc-iskolaigazgatási kérdések taglalásával.

Irodalom

- A Budapest Székesfővárosi Iparos tanonciskolai Tanítók és Tanárok Egyesületének alapszabályai. Bp., 1931.
- A magyar ipar. Szerk. Árvay József, Bp., 1941.
- A magyar ipar almanachja. Bp., 1932.
- Áfra Nagy János: Az iparos- és kereskedőtanulók népességi viszonyai és szociális helyzete Budapesten. Bp., 1932.
- Áfra Nagy János: A magyar iparostanoncoktatás története. Bp., Ipari Tanfolyamok Országos Vezetősége, 1929.
- Berend T. Iván – Ránki György: Magyarország gyáripára a második világháború előtt és a háború időszakában 1933-1944. Bp., Akadémiai Kiadó, 1958.
- Berend T. Iván: Válságos évtizedek. Bp., Gondolat Kiadó, 1982.

- Berend T. Iván – Szuhay Miklós: A tőkés gazdaság története Magyarországon 1848-1944. Bp., Kossuth Könyvkiadó-Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1973.
- Berey Katalin: Az ONCSA munkássága 1940-1944. In Oktatásról, társadalompolitikáról, Bp., MTA Szociológiai Intézet, 1982.
- Chorin Ferenc: Szociálpolitikai szempontok. In: Honi Ipar, 1935. november 7.
- Csépányi Dezső: Az ellenforradalmi rendszer munkásellenes politikája 1935-1939. A rendszer ipari szociálpolitikája, Bp., Akadémiai Kiadó, 1972.
- Fenyő Miksa: 1938. In: Honi Ipar, 1938. január 20.
- Gyulay Tibor: A magyar ipar. In: Fehérvári iskolahét, 1939.
- Illyefalvi I. Lajos: A főváros polgári népességének szociális és gazdasági viszonyai. Bp., 1935.
- Illyefalvi I. Lajos: A munkások szociális és gazdasági viszonyai Budapesten. Bp., 1935.
- Illyefalvi I. Lajos: A székesfőváros jelentősége hazánk anyagi és szellemi művelődésében. Bp., házi nyomda 1940.
- Jáki László: A tanoncifjúság szociális és egészségügyi viszonyai a Horthy-rendszerben. Iparitanulóképzés, 1959. 10. sz. 31. p.
- Jelentés az 1933/36. költségvetési évben rendezett ipari továbbképző tanfolyamokról. Bp., Ipari Tanfolyamok Orsz. Vezetősége, 1938.
- Jenei Károly: Az ellenforradalom támadása az ÁFOSZ ellen. Századok, 1962/3-4.
- Kádár L. Levente: A közigazgatás szociális feladatai: A mai magyar közigazgatás. Bp., 1936. Szerk: Mártonffy Károly
- Kallós Imre: 48 órás munkahét a textiliparban. In: Magyar Közgazdaság, 1934. november 21.
- Kereskedelmünk és iparunk az 1933. évben. Bp., 1939.
- Kunder Antal: Az ipari munkavállalók szabadidő intézménye. In: Magyar Közigazgatás, 1939. április 9.

- Lackó Miklós: Ipari munkásságunk összetételének alakulása 1867-1949. Bp., Kossuth Könyvkiadó, 1961.
- Ladik Gusztáv: Iparügyi közigazgatás. Bp., 1942.
- Magasházy Béla: A legkisebb munkabérek megállapítása és a munkaidő szabályozása. In: A mai magyar szociálpolitika. Bp., 1939. Munkabérminimum-munkaidőmaximum. In: Honi Ipar 1935 aug 7.
- Magyar Gyáriparosok Országos Szövetségének... évi jelentése Bp.,.
- Magyar Iparosnevelés 1931 és 1939 közötti vezető cikkei
- Minimális munkabérek a textiliparban. In: Honi Ipar, 1937. június 24.
- Nemzeti kereskedelmünk és iparunk. Szerk.: Mester Kálmán, Bp., 194?
- Nyolcvan éves a középfokú iparoktatás. 1879/80-1959/60. Szerk.: Szakmáry László, Bp., Tankönyvk. 1962. 285 p.
- Orel Géza: Az ipari és mezőgazdasági szakoktatás köréből. Bp., 1937.
- Propper Sándor: Új ipari forradalom. Népszava, Bp., 1933.
- Rónai Zoltán (Vándor Zoltán álnéven): Fasiszta bürokratizmus a társadalmi önkormányzat ellen: Szocializmus 1935 8 sz
- Szávay Gyula: A magyar kézművesipar problémája. Bp., 1925.
- Szurday Róbert: Munkabérminimum-munkaidőmaximum. In: Honi Ipar 1935. augusztus 7.
- Víg Albert: Magyarország iparoktatásának története az utolsó száz évben. Bp., 1932.

A FÉLFELSŐFOKÚ SZAKOKTATÁS TÖRTÉNETÉHEZ

(A Pesti Kereskedelmi Akadémia esete)

A létrehívó: a gazdaság

A Pesti Kereskedelmi Akadémia története több tekintetben is alkalmas arra, hogy "félélsőfok-történeti" kutatásunk esettanulmányává váljon. Először is ez az első olyan – nagyobb jelentőségű, a magyar közoktatás rendszerébe integrálódó – intézmény, ahol az alapító *nem egyházi* személy, de *nem* is az *állam*, illetve az uralkodó. Eképpen ez az első modern, valóban *polgári* iskolatípus. Az első olyan iskolatípus, melynek problémái nem illeszthetők be a katolikus-protestáns versengés, az egyes szerzetesrendek közötti versengés, a királyi felségjog kontra egyházi autonómia, központ kontra megye hagyományos értelmezési keretébe. Az első olyan iskolatípus, melynek végzettjei nem valamilyen ideologia, felekezeti elfogultság, politikai megítélés szerint érvényesülnek, hanem *piacképes szaktudásuk szerint*. Az első olyan iskolatípus, ahol a szimbolikus tananyag a *pragmatikus tananyaggal* szemben egyértelmű vereséget szenved.

Jellemző módon egy *nagyvállalat*, a Pesti Lloyd-Társulat elnöke kezdeményezte a kereskedelmi akadémia létrehozását. A magyar nagykereskedők mindkét nagy érdekcsoportjának nézeteit képes volt integrálni törekvéseiben, így előbb a *Pesti Nagykereskedők és Nagyiparosok Társasága* (alakult 1846), majd a *Pesti Polgári Kereskedő Testület* tette magáévá a javaslatot. Az ötvenes évek politikai légkörében fontos információ volt, hogy a prágai kereskedelmi körök hasonló iskola alapítására indítottak mozgalmat. Céljuk nyilvánvalóan az volt, hogy elkerüljék az aulikus magatartás vádját, mely a magyar (és cseh) társadalomban a német és zsidó eredetű kereskedők számára fokozottan veszélyes lett volna, mintául *nem* valamely *bécsi intézményt*, hanem az 1831-ben megnyílt lipcsei iskolát választották (Szinnyei Magyar írók élete és munkája: Appiano József, Bricht 1896).

A kormányzat a kereskedelmi iskolaügy ellenőrzéséről éppúgy nem mondhatott le, ahogyan a többi iskola ellenőrzését standardizálta az Ent-

wurfban. A rendelet kimondta, hogy az igazgató és a tanárok csak a *kormány jóváhagyása* után alkalmazhatók, s a fenntartók attól féltek, hogy a helytartótanács az iskola működésének folyamatába is be fog avatkozni. Az alapító kereskedelmi testületek elsősorban arra törekedtek, hogy a jogszabály kiterjesztő értelmezésének, illetve obstrukciós lehetőségének gátat vessenek. 1857. május 13-án a Helytartótanácsához intézett beadványban kérték, hogy az pótló rendelettel jelentse ki, hogy nem akar magának kinevezési jogot biztosítani, s a megerősítéseket hat héten belül elintézi. A helytartótanács leszögezte, a kormány nem tart igényt kinevezési jogra, csak azokat akarja kizárni a választásokból, akiknek képzettsége vagy erkölcsi magatartása kifogásolható. Emögött már a kortársak is politikai szelekciót, gumiszabályt sejtettek. Arról is biztosították a grémiumokat, hogy a megerősítéseket nem fogják halogatni (utóbbi nem sikerült betartatni). A következő kérdés az volt, hogy a fenntartók és a tényleges kormányzást végző puffer szervezet hatásköre hogyan oszlik meg. A kialakított szabályzat értelmében az igazgatót és a tanárokat a vezérőlbizottság választja és bocsátja el; az igazgatót azzal a különbséggel, hogy az ő megválasztását a fenntartó testületek hagyják jóvá (Bricht 1896).

Figyelemre méltó, hogy a kormányzat a *vallásoktatást* általánosan kötelezővé kívánta tenni, a fenntartók viszont azt kérték, hogy a hathónapos esti tanfolyam tanulói közül csak azokat kötelezzék az egész éven át tartó vallásoktatásra, akiket mestereik még fel nem szabadítottak. E törekvésben persze még sokkal inkább a munkaidő-védelmező politikát kell látnunk, mint a szekularizálódó polgárság törekvését a hittan befolyásának csökkentésére, de mindenesetre figyelemre méltó, hogy valamennyi – "időrabló", "nem szakismereti" – tantárgy közül éppen ezen kívántak takarékoskodni. A helytartótanács újabb rendelkezése szerint a vallásoktatás az ismétlődő oktatásra kötelezett tanulókra vonatkozik, de segédekre, könyvvivőkre és ifjú önálló kereskedőkre nem terjed ki.

A hathónapos esti tanfolyam, a munka világához legközelebb eső oktatási forma *függetlenítése a városi és kerületi iskolai hatóságoktól* – melyek különösen ebben az időben a kereskedelmi oktatással igencsak ellenszenvező papok és bürokraták befolyása alatt állottak – a kereskedők fontos törekvése volt.

A premodern korból örökölt szakképző intézmény "a vasárnapi iskola" mögött számos nagybefolyású kereskedelmi érdekszervezet állott,

s ezt az iskolát továbbra is a Kereskedelmi Akadémiától elkülönítve, mint külön intézményt tartották fenn (Schack-Vincze 1930).

Az intézmény alapozó *finanszírozását* nem maguk az alapítók vállalták, hiszen ekkora összeggel – 40.000 forintra volt szükség – egyetlen érdekképviselőti szerv sem rendelkezett, hanem gyűjtést indítottak a kereskedők körében. A Pesti Lloyd-Társaság honorálván, hogy elnökének elképzeléseit fogadták el az alapítók, évenkénti tiszta jövedelmének harmadrészét ajánlotta föl az intézet támogatására. A folyamatos finanszírozást a fenntartó testületek végezték, ehhez tandíjbevételek járultak. A tandíjat az első számításoknál magasabban, évi 100 forintban állapították meg.

Az új iskola lényege, s ami benne újítás volt a régebbi, alsóbb fokú szakiskolákkal szemben, hogy a középiskola felsőbb tagozatának tárgyait a szaktárgyakkal egyesítve tanította. Eképpen a *szakosodásnak*, és a piac közvetlen igényeinek lényegesen jobban eleget tett.

A vezérő bizottság, a Helytartótanács állásfoglalása dacára a *magyar nyelvet* kötelezően taníttatta, épp azért, mert a tanítványok túlnyomó többsége nem tudott magyarul. Az alapítók nyilvánvalóan felismerték, hogy az ideologikus magyar uralkodó körök támogatását csak így lehet megszerezni. Az is nyilvánvaló volt, hogy a magyar kereskedők többsége magyarosodni akart legalább fiaiban, nem annyira a "Hungarus" tudat következtében, hanem leginkább azért, mert világossá vált: a magyar nagykereskedelem főprofilja a továbbiakban is elsősorban az agrárexport és a magyar birtokosság iparcikkkel való ellátása lesz; azaz azok a kereskedők fognak előnyt élvezni a piacon, akik anyanyelvükön fognak kommunikálni a birtokosokkal és gazdatisztjeikkel. A kiskereskedelem fő vásárlóinak mind nagyobb része a magyar anyanyelvű középosztály volt, és – a társadalom legaljára pillantva – az önellátásból a nemzetiségiek átlagánál módosabb és iskolázottabb magyar parasztság bontakozott ki legelőször (Bricht 1896).

A hallgatók *rekrutációjával* megkíséreltek gondoskodni arról, hogy az iskola valóban képes legyen rá, hogy a középiskolákkal egyenrangúként szerepeljen. A tanulókat az alreáliskola vagy az algimnázium, tehát a harmadik reál vagy a negyedik gimnáziumi osztály elvégzése után vették fel. Az oktatási piac azonban nem engedte meg e szelekció következetes alkalmazását. A hiányos előképzettségű tanulók részére előkészítő-osztályt is nyitottak. A rekrutáció másik fontos kérdése volt, mennyire fogadják el a magánintézetekből átjött növendékeket. Noha

ezen – tisztán piaci alapon szerveződött – ad hoc intézmények erősen szakosodottak voltak, a tanári kar érdeke az volt, hogy hangsúlyozza ezen tanulók tudása a "szigorúan vett kereskedelmi tárgyakban sem üti meg a mértéket".

Szakoktatás vagy felsőoktatás?

Az intézményen belül hamarosan két alapvető osztóvonal alakult ki: az egyik dimenzió a *nemzeti kérdés*, a másik a *professzionalizáció* vonala mentén osztotta meg az intézmény irányítását.

Az óvatos vezérlő bizottság az ötvenes évek politikai viszonyai között két igazgatót (*egy németet*, a hallei szakoktatási szakembert, Körner Frigyes Ágost, és *egy magyart*, Szabó Józsefet, az akadémikus mineralógia professzort) nevezett ki, de a politikai viszonyok megcsuszamlása a német igazgató menesztéséhez, és 1860. szeptember 25-én Szabó megválasztásához vezetett. 1859-ben a hagyományosan legideologikusabb tantárgy, a történelem tanításában fordulat következett be: ez volt az első olyan tantárgy amit teljes egészében magyarul tanítottak. Szimbolikus értékű az ehhez szükséges személyzeti döntés, a magyar nyelv és a történelem tanítására egy sokféle legitimációval rendelkező személyt kellett választani: bölcsészdoktorként az "akadémiker" felelt meg, kiugrott kegyesrendi szerzetesként annak az egyetlen rendnek a szellemiségét hozta, mely érdeklődött a szakoktatás iránt, főállása – IV. kerületi főreáliskola – a városcentrum egyik legjelentősebb modern szellemi központjával való szellemi rokonságot sugallta (Szinnyi Magyar írók élete és munkája: Kudelka István).

A professzionalizáció erővonalában az első jelentős kérdés az volt: célszerű-e a felső kereskedelmi iskolát *két évfolyamra* leszállítani. Ez piaci szempontból is kedvezőbb lett volna, másrészt pedig mivel a vidéki tanulókra kedvezőbbnek tartották, az ottani kereskedelmi körök támogatását is ezzel remélték megnyerni.

A tantestület érdeke – és mindazok érdeke, akik az adott intézmény *presztizsét* akarták növelni – ez ellen hatott. Az új igazgatóról is tudni lehetett: éppen ellenkező irányban tervezte a reformot: az intézmény rekrutációját szigorúbbá kell tenni, és a magasabb általános műveltség bázisán közelebb kell kerülni a specializációhoz. Az igazgató első támadása az előkészítő osztályoknak szólt. 1862-1863-ban az egyik

előkészítő osztály megszüntetése után négy osztályba iratkozott be annyi tanuló, mint amennyi az addig legkedvezőbb esztendőben öt osztályban oszlott meg. Az első osztály növendékeinek öröndetes szaporodását már nem lehetett letagadni.

A politikai viszonyok átmeneti visszafordulása megint megerősítette a "*német vonalat*", 1862-ben ismét a hallei szakembert választották igazgatónak. Körner Frigyes Ágost – nem tudván támaszkodni az ideologikus közvéleményre – azokkal keresett szövetséget, akik a bevételek visszaesésétől tartottak, illetve akik az előkészítő osztály fenntartásában voltak érdekeltek. Így az *előkészítő osztály* fenntartásához ragaszkodott (Szinnyei Magyar írók élete és munkája: Körner).

A vereséget szenvedett fél, hiába lépett a nyilvánosság elé ideologikus érvelésével (elismervén, hogy "... *idegenből* milyen *szellemi erőket*, milyen tudományos kapacitásokat kaptunk, mi csak jogosan, méltányosan és humánusan cselekszünk, sőt a legégetőbb szükségét elégítjük ki, ha az ország ujjaalakulásakor ezeket az elemeket *eltávolítjuk*".) A kérdés változatlanul a *középiskola-főiskola alternatíva* maradt: a röpirat szerző – a kortársak a bukott igazgatót, Szabó Józsefet sejtették benne – amellet érvelt, hogy régi jóhírű pesti kereskedelmi iskolák mellett egy új ilyen középfokú iskolának a keletkezése fölösleges volt. "Nem erre, hanem kereskedelmi főiskolára lett volna szükség" (Szinnyei Magyar írók élete és munkája: Szabó József).

A magyar oktatási szféra hagyományos "üzletellenességére" is rá kívánt játszani: "Egy ily intézet igazgatója nem lehet bürokrata, nem üzletember vagy hirdetés-, levél- és újságíró, nem a tantiémjeire utazó ügynök, legkevésbé pedig commis-voyageur, hírlapi reklámgyártó."

A piac azonban visszaigazolta, hogy ilyen iskolára van szükség. A szülők a középső osztály elvégzése után már üzletbe adták fiaikat.

Vidékről az akadémiára özőnlött szegény zsidó tanulók "többyire szatócsoknál, ügynököknél, pálinkamérőknél és zsibárusoknál laknak, akik egésznap el lévén foglalva, velük nem törődnek, úgy hogy érintkezésükben a nagyvárosi proletariátus látókörén, erkölcsén és műveltségén felül nem emelkedhetnek." – érvelt az akadémiai lobbí a szakiskolaival szemben (Bricht 1896).

Az akadémiai jellegű bírálat azért is támadta az igazgatót, hogy *könyveket nem tudósokkal iratott, hanem maga írt, különböző tárgyak*

számára. A tanárok nagyrészt is Körner alkalmazta. Azt az elvet vallotta, hogy több tárgyat kell egy kézben egyesíteni s lehetőleg oly tanárokat kell alkalmazni, akik csak a Kereskedelmi Akadémiának szentelik munkásságukat. Ez a káderpolitika határozottan sértette az intézménybe korábban átjáró középiskolai tanárokat.

Hiába rendelkezett a "nemzeti vonal" ill. a "felsőbb iskolai vonal" széles akadémikus kapcsolatokkal, *a kormányzat láthatólag a kereskedelmi körök véleményére adott*, így az intézet 1869-ben megkapta az "önkéntességi jogot". (Az iskolatípusok rangját a meglehetősen "hadseregközpontú" közvéleményben az biztosította, hogy az iskola elvégzése után az "önkéntes" státusz járt a hadseregben, hasonló státusz mint a középiskolát végzetteknek). A kereskedelmi miniszter 1870-ben az új iskolaépület építése alkalmából adott 10.000 forint államsegélyt ahhoz kötötte, hogy a magyar nyelv ápolására nagyobb gondot fordítsanak. (A vezérlőbizottság még 1865-ben elhatározta, hogy a magyar nyelv sikeresebb tanítása érdekében az algebrát magyarul és németül, a váltójogot és a történelmet pedig csak magyarul fogják tanítani – a mozgásirányt, tehát a nemzetiek sem vitathatták.)

A középiskolai tanárság hatalomátvétele

Vége a nemzeti-felsőiskolai vonal megfelelő szövetségést talált: az iskolából kiszorított *középiskolai tanárságot*. 1871 januárjában az Országos Tanáregyesületi Közlöny Körner ellen intézett kemény támadását más támadások is követték. A Tanáregyesület ebben az időszakban óriási befolyású szervezet volt: a századfordulóra kibontakozó felekezeti megosztottság az egyesületi mozgalomban még nem létezett, így az egész tanárságot képviselte. A később nagyhatalmú szakmapolitikai szervezet az Országos Közoktatási Tanács (OKT) egyik legfontosabb funkciója a tankönyvbírálat is a kezükben volt, s a középiskolai törvény benyújtásának ismételt sikertelensége a parlamentben rendkívül fontossá tette a liberális kormány számára, hogy a mindenfajta normativizációt ellenző felekezeti fenntartókkal szemben megszerezze a tanárság szimpátiáját.

Legalább ennyire fontos volt azonban, hogy a Kereskedelmi és Iparkamara is a Pesti Kereskedelmi Akadémia bővítése mellett foglalt állást, egyértelműen elutasítva a Budapesti Tudományegyetem és a Magyar Tudományos Akadémia illetékes köreinek a Kereskedelmi Minisztérium

által is megfontolásra érdemesnek ítélt álláspontját, az önálló *állami* kereskedelmi főiskola létrehozását (Matlekovits 1872).

A középiskolai tanárság nyomása ezért nagypolitikai súlyúvá vált, s a vezérőbizottság végül is felmentette Körnert, magas nyugdíjat állapítva meg neki.

Az új igazgató, aki korábban a bécsi kereskedelmi akadémián tanított, nyomban előterjesztette átalakítási koncepcióját, amit a bizottság minden változtatás nélkül el is fogadott: ez a középiskolai tanársággal összefonódó felsőiskolai lobbizs győzelme volt (Szinnyei Magyar írók élete és munkája: Lewin).

Az ötvenes-hatvanas években kialakult elképzelésekkel szemben ki-mondotta, hogy *az intézet célja nem lehet segédek vagy tanoncokat képezni*. "Akik az ún. Akadémiai osztályokból kerülnek ki, azok irodatisztek akarnak lenni vagy önálló üzlet élére állnak."

Az új tananyag középpontjába kerülő jogi és nemzetgazdasági ismeretek *magasabb előképzettséget* követeltek, alreált vagy algimnáziumot. Az előkészítő osztályt is megszüntették, s azoktól, akik reáliskolai vagy gimnáziumi bizonyítványt felmutatni nem tudtak, szigorú felvételi vizsgálatot követeltek meg.

A tankönyvkérdésben is szembefordultak a korábbi gyakorlattal, *külső nagynevű értelmiségiek*, általában középiskolai tanárok könyveit vezették be. Így adták ki már 1872-ben Matlekovits Sándor Kereskedelem-történetét, 1875-ben Herich Károly Kereskedők kézikönyve című munkáját, majd 1877-ben Schnierer Gyula Kereskedelmi jogát.

A praktikum erőivel szemben az erőteljesebb nemzeti elkötelezettségű csoport nyomására a német tanítási nyelv lassan kiszorult.

Az igazgatót – a "vonal" állami támogatottságát igazolandó – a kormány szakértőként alkalmazta a kereskedelmi szakoktatás országos szervezésében.

Az előképzettség szintjének javulásához hozzájárult, hogy 1876 óta az önkéntesi jogra csak azok tarthattak számot, akik négy középiskolai osztály elvégzése után kerültek az Akadémiába. Elestek az önkéntességtől azok is, akik a reáliskola harmadik osztályából kerültek át (Magyar Tanügy 1876).

Az új vezetés következetesen haladt a "felfelé" vivő uton. A cél az volt, hogy az iskola a *főiskolai* színvonalhoz közeledjék; specializálódott szaktanfolyamokat szerveztek, elsőként természetesen vasútít, itt ugyanis az állam volt a megrendelő és nem a munkaerőpiac.

A fenntartók az iskola szempontjából ismét az *egyetemi szférából* és nem az iskola belső világából hoztak vezetőket: olyan figurát kerestek, aki a gazdasági és akadémiai körök számára egyaránt elfogadható.

S bár Lewint hosszú betegeskedése alatt Névy László – az iskola tanára – helyettesítette, s halála után is ő látta el az igazgatói teendőket, az új igazgató a műegyetem könyvviteltan és kereskedelmi számtan tanára lett, aki emellett még bölcsészdoktorátust is szerzett. A politikai és gazdasági körökkel való intenzív kapcsolatát mutatja, hogy a pénzügyminiszter Ghyczy Kálmán öccse, a M. Kir. Általános Hitelbank felügyelőbizottságának tagja volt (Szinyei Magyar írók élete és munkája: Ghyczy Géza).

Új funkciójával az oktatásügyi szférának is erős embere lett: tanár-vizsgáló bizottsági tag, sőt, 1890/91-ben az Országos Közoktatási Tanács (OKT) alelnöke lett.

A kereskedelmi iskolai tanárság hatalomátvétele

Az iskola tanári kara *emancipálódásának* jeleként saját tanári karából sikerült 1885-ben igazgatóhelyettest választani. Ő – a már említett – Névy László volt. (Ugyanakkor lett a testület titkára s egyidejűleg a Kereskedelmi Testület tanonc és továbbképző iskolájának igazgatója a későbbiekben szabadkőművesként ismert Bricht Lipót.) A tanári szakma általános megerősödésének évtizedében, a közelmúltban létrejött tanár-egyesület vezetőjeként azután sikerült Névynek igazgatóvá választatnia magát éppen a II. tanügyi kongresszus évében. A szakiskolai tanárból lett igazgató nagyon másféle karriert futott be, mint elődje. Az igen rangos családból származott (apja ügyész volt) emez alsóközéposztálybéliből (apja tanító-jegyző) (Szinyei Magyar írók élete és munkája: Névy).

A választás nyilván nem véletlen. Magyar-történelem-klasszika filologia tanárként (és a Petőfi társaság egyik alapítójaként, e tárgyak egyetemi magántanáráként, az Ellenőr irodalmi rovatának és a Jeles Írók Iskolai Tárának szerkesztőjeként, számos tankönyv szerzőjeként) megtestesítette a kor *ideológiai* kulcstudományait.

Nagypolitikai szempontból: kiugrott szerzetesként (a katolikus egyházon belüli liberális-konzervatív konfliktusban a Szabad Egyház c. – nevének megfelelő oldalon álló – folyóirat köréhez tartozott) – volt református gimnázumi tanárként alkalmassá vált a szekularizálódó "*felekezeti-közi*" politikai életbe való bekapcsolódásra.

A szomszédos *oktatáspolitikai* szférákhoz is jó kapcsolat fűzte: a kor két legtekintélyesebb szakmai érdekszervezetének az Eötvös-egyletnek és az Országos Középiskolai Tanáregyesületnek volt tiszteletbeli tagja, sőt utóbbi közlönyének tíz éven át szerkesztője.

A legjelentősebb elem, hogy személyében egyesítette az *alsó és középfokú* szakoktatást, hiszen ugyanakkor, amikor a fenntartó igazgatóhelyettesé választotta, a Pesti Polgári Kereskedelmi Testület saját alsófokú iskolájának (melyet a régi vasárnapi iskolából ő alakított át) igazgatójává választotta, s melynek néhány évvel később az iskolát legitimáló történetét is megírta. A nyolcvanas évektől egymás után jelentette meg a közép és alsófokú szakoktatás számára írott, nemcsak irodalmi, hanem pl. könyvviteltani tankönyveit – beletanulván e szféra követelményeibe is.

Önálló *politikai szerephez* a végre megszerveződő ágazati tanáregyesületben jutott: 1894-ben az akkor alakított Kereskedelmi Szakiskolai Tanárok Országos Egyesülete elnökének választotta meg, s mint ilyen vezette a felső kereskedelmi iskolák szervezetére vonatkozó tárgyalásokat. A felső kereskedelmi iskolák legfontosabb fenntartójára más jogcímen is gyakorolt befolyást, mert 1894-től Budapest törvényhatósági bizottságának is tagja lett.

A felsőfok elszakadása

A középiskola és az alsófokú szakoktatás eme közeledése, ami egyébként az 1894-es tanítástervben is megnyilvánult, az iskolától való függetlenedésre készítette a felsőfokú – és feljebb kívánczó – tanfolyami szférát (Kereskedelmi Szakoktatás 1894).

A kereskedelmi képzés felsőfokusítása és egy közgazdasági egyetem létesítése: ezt a gondolatot ekkoriban vetette fel a Hangya, a Magyar Gazdaszövetség Fogyasztási és Értékesítő Szövetkezete (Magyar Paedagogia 1917: 302).

A kereskedelmi szakképzést a merkantil elkötelezettségű középkereskedelmik közül kiszakítani, s az agráriusoktól szorgalmazott egyetemnek odaadni: ez túlzott feszültséget jelentett volna, így a kormányzat kompromisszumként kereskedelmi felsőfokú intézményeket hozott létre, "akadémia" néven, s egyidejűleg – 1900 márciusában – megvonta a középfokú intézetektől az *akadémia* címet. A rendelet a Budapesti Kereskedelmi Akadémia érdekeit is érintette (Kereskedelmi Szakoktatás 1900).

A cím megmentése érdekében a vezérlő-bizottság hajlandó volt az egyéves tanfolyamot főiskolává átszervezni. Világos volt, hogy a külön főiskolai tanfolyam e cím feltétele. (Ezt bizonyítja, hogy néhány évvel később a debreceni kereskedelmi iskolát fentartó kereskedelmi testület, amely anyagilag igen sokat áldozott a debreceni kereskedelmi akadémiáért, nem akarván iskolájának rangját kisebbiteni, hajlandónak nyilatkozott arra, hogy ő is fog felállítani iskolája élére egy ilyen magasabb kereskedelmi tanfolyamot, miért is hagyassék meg neki a kereskedelmi akadémiái cím és jelleg. Lobbistájuknak nem kisebb személyiséget, mint Thaly Kálmánt nyerték meg. A miniszter azonban elégnek tartotta, ha Budapesten és Kolozsvárott van ilyen kereskedelmi akadémia) (Képviselőházi Napló 1901: 386).

Az intézményt tehát 1900-ban kettéválasztották. Az alsó tagozat neve "a Budapesti Kereskedelmi Akadémia felső kereskedelmi iskolája" lett, ezzel beleilleszkedett a felső kereskedelmik közben kiépült hálózatába (szervezetét az állami tanítástervvel egyeztették), a felsőé a Budapesti Kereskedelmi Akadémia Kétéves Akadémiai Tanfolyama lett. Az új szervezet a tanulmányi ügyek vezetésére tanulmányi tanácsot állított fel, amelybe a két miniszter is kiküldte – vétőjoggal rendelkező – megbízottait: viszont függetlenné tette az a akadémiát a többi felső kereskedelmi iskolát uraló főigazgatóságtól. A kereskedelmi akadémia létesítésének kemény feltételeket szabott a kultuszminiszter: csak érettségivel lehetett belépni, minimum kétéves volt, legalább heti hatvan órát szervezett (a két évben összesen), s modern felszerelést írtak elő számára. Ugyanakkor a tanulmányi tanácsok – a kormányrendeletben megállapított tárgyak keretei között maguk szabták meg a tananyagot. (A két akadémia jellege eltérően alakult: míg a pesti önálló maradt, addig a kolozsvári – nyilván a kisebb városban korlátozottabb előadói körre, és az e módon ott mégiscsak fokozható presztizsre tekintettel az egyetem keretei között működött.) (Kereskedelmi Szakoktatás 1901).

A keleti nyelvek tanfolyamából keleti kereskedelmi tanfolyam lett s elvesztette egyoldalúan nyelviskolai jellegét. Az átalakítás különben még Baross Gábor miniszter kezdeményezésére történt. A tanulók már nem csak "áttanultak" ide, más iskolában történő elfoglaltság mellett, mint eddig, hanem a tanfolyam saját hallgatókat gyűjtött. A most már kétéves tanfolyam élére külön hattagú felügyelőbizottságot is állítottak, melynek egy-egy harmadát a két illetékes miniszter nevezte ki. A tanárokat és az igazgatót a VKM nevezte ki. Új részletes szabályzat írta elő a tárgyak anyagát, olyan új tárgyakat – közjog, közigazgatási jog stb. melyeket nyilvánvalóan a gazdaságirányító társtárcák "rendeltek meg" (Magyar Paedagogia 1901: 253). Az intézmény teljes függetlenedése névváltozással is járt: *Keleti Kereskedelmi Akadémiának* keresztelték át. Szimbolikus jelentőségű volt, hogy ezen akadémia – noha állami fenntartású volt – régi helyéről a kereskedelmi és iparkamara épületébe költözött. Az államigazgatás pozitívan jelzett vissza a kereskedelmi akadémia teljesítményére, a századfordulón a Kereskedelmi Minisztérium szaktudósítókká, a KÜM konzulátusi hivatalnokokká nevezte ki a tanfolyam végzettjeit. Az állami befolyás alatt lévő vállalatok, a MAHART, a Magyar Kereskedelmi Múzeum, a Magyar Kereskedelmi Részvénytársaság alkalmazták legnagyobb számban az Akadémia végzettjeit. A század elején már erősen szelektáltak a felveendő hallgatók között. Sajátos módon, miközben az egyetemekre szabadon lehetett beiratkozni, ebben a modern intézményben már zártszám uralkodott. Az erős felvételi ellenére differenciálni kellett a növendékeket. Ennek legjelentősebb oka, hogy az intézmény irányítói a kereskedelmi iskolában érettségizettekről nem mondhattak le, hiszen saját köreikkel kerültek volna összeütközésbe, az iskola rangjához viszont hozzátartozott, hogy gimnáziumot és reáliskolát végzetteket is az intézménybe vonzzanak. Így a felsőfokú intézményben a gimnáziumot végzettek számára külön kereskedelmet és külön franciát kellett tanítani (Kormányjelentés 1989: 164, 1900: 170, 1903: 143).

Néhány év alatt világossá vált, hogy a kereskedelmi körök nem elégednek meg azzal a befolyással, amit a felügyelőbizottság egyharmadán keresztül gyakorolhatnak – és ezen elégedetlenségük meg is nyilvánult – így a felügyelő bizottságot a gazdasági élet képviselőivel egészítették ki. A Budapesti Kereskedelmi Testület azt az álláspontot foglalta el, hogy a középkereskedelmi iskolákban törléseket és összevonásokat lehet tenni a szaktárgyakban, ha az iskola elsősorban az áruüzletre készít elő s nem a nagyobb pénzintézetek, bankok vállalatok igényeihez kíván alkalmazkodni, amire ott vannak a kereskedelmi főiskolák. Elhagyhatónak látta

mind azt, ami a kereskedelmi számtanból, könyvviteltanból, levelezésből a nagy cégek igényeihez alkalmazkodott (Szuppán 1903: 11). A szerző aki a budapesti kereskedelmi főiskola igazgatója volt a Fakereskedők és Faiparosok Országos Egyesületével is megállapodást kötött arról, hogy egy-egy ágazatra kiterjedő speciális tanfolyamokat rendez nemcsak rendes főiskolai hallgatók, hanem gyakorló tisztviselők részvételével is (Magyar Paedagogia 1904: 556).

A nagy gazdasági érdekképviseltek tehát a felsőfokú szakemberképzést részesítették előnyben a középfokkal szemben. A specializálódott intézmények nagyobb, a szükségképpen általánosabbá váló középfokú kereskedelmi intézmények kisebb mértékben függtek ezután a kereskedelmi tárcától és érdekképviselletektől.

A VKM befolyásának megnövekedése a szakoktatási érdekcsoport iskolán belüli befolyásának csökkenéséhez vezetett. Míg Névy elsősorban az új szakoktatási elit képviselője volt, az új igazgató kifejezetten a VKM embere volt, s míg Névy rendelkezett kapcsolatokkal az egyetemi szférában, az új igazgató nem vitte magasabbra egy műegyetemi repetitorságnál, s nem ideológiai tudományokkal, hanem matematikával és geometriával foglalkozott. Viszont két évtizede a tanügyigazgatás – mégpedig a gimnázium alatti iskolák igazgatása – ismert figurája volt, mint a VKM népoktatással foglalkozó tisztviselője (és testnevelési szakértője), majd az OKT népoktatásügyi előadója tanügyi szervezeti ügyekben. Tanulmányai elsősorban metodikai kérdéseket tárgyaltak. Láthatóan a képzőintézeti körhöz tartozott, de végül mégsem egy tanítónőképző, hanem a mérítési bázisában sokban hasonló a budapesti állami felsőbb leányiskola igazgatója lett.

Amikor 1898-ban VKM az Állami Kereskedelmi Iskolai Tanárképző-Intézetet felállította, a vezérő-bizottság ajánlata alapján a Budapesti Kereskedelmi Akadémiát jelölte ki *gyakorlóiskolául*: így az iskola – mármint a felső kereskedelmi iskolai tagozata kitüntetett helye még megmaradt a rendszerben (Kereskedelmi Szakoktatás 1898).

Körülbelül tíz esztendő elteltével azonban már nemcsak a Hangya és nem csupán az Agráriusok kezdték el szorgalmazni, hogy a kereskedelmi képzés kerüljön a közgazdasági egyetemre: 14 különböző gazdasági érdekképviselő javasolta ezt az országgyűlésnek 1913-ban (Magyar Paedagogia 1917: 302). (Ekkor már a Magyar Mérnök és Építészegylet, sőt az Országos Jogászyűlés is mögöttük állt.) A műegyetemen 1912-ben működni kezdett a közgazdasági szakosztály, a pozsonyi egyetem

jogi karával kapcsolatban a magyaróvári akadémia is fakultás jellegűvé vált, s már a háború alatt mozgalom indult a szegedi Balkán-Akadémia érdekében is.

Az 1912-13. iskolai évben megszűnt a Kereskedelmi Iskolai Tanárképző Intézet és az Akadémia között fennállott kapcsolat, s a Tanárképző a Bölcsészkar keretébe integrálódott, ezzel a Kereskedelmi Akadémia egyik utolsó "felső kapcsolata" is megszűnt (Kereskedelmi Szakoktatás 1912).

A kereskedelmi akadémia önállósága körül láthatólag elfogyott a levegő: megteremtésének igénye olyan erős volt, hogy 1918 májusára a kar alapításához szükséges iratokat a kormány a király kabinetirodája elé terjesztette. E tényről a rendszer bukása után sem lehetett nem tudomást venni. 1919. évi augusztus hó 31-én a VKM leiratot intézett a vezérlő-bizottsághoz és nyilatkozatot kért arra vonatkozóan, hogy hajlandó-e a kereskedelmi akadémiai tanfolyam a Keleti Kereskedelmi Akadémia, a Világkereskedelmi Főiskola és Kereskedelmi Iskolai Tanárképző Intézet további együttműködését Kereskedelmi Főiskola címen lehetővé tenni. A fenntartó testület erre természetesen vállalkozott.

Az egyetemi lobbí azonban erősebbnek bizonyult. Az 1920-as kormányrendelet a közgazdaságtudományi karba a kereskedelmi akadémiaák főiskolai tagozatait is beolvasztotta, majd az 1921. 31 tc. megalkotta a közgazdaságtudományi kart.

Irodalom

A Budapesti Kereskedelmi Akadémia 1857-1907 (Szerk.: Szuppán Vilmos). Emlékkönyv, Bp., 1907.

A Budapesti Kereskedelmi Akadémia évi jelentése (1859/60, 1917/18)

Bricht Lipót: A Budapesti Kereskedelmi Akadémia története. Bp., 1896.

Dengl János: A hazai felsőfokú kereskedelmi oktatás múltja és jelen állapota. Franklin, Bp., 1925.

Előadói javaslat a Budapesti Kereskedelmi Akadémia Újjászervezése tárgyában. Országos Ipari és Kereskedelmi Oktatási Tanács, Bp., 1901.

Fináczy Ernő: Szakoktatásunkról. In: Magyar Paedagogia 1916.

- Schack Béla – Vincze Frigyes: A kereskedelmi oktatásügy. Bp., 1930.
- Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái, 1-14.k. Bp., 1891-1894.
- Szuppán Vilmos: Vélemény a felső kereskedelmi iskola reformjáról. A Budapesti Kereskedelmi Testület megbízásából és kiadásában, Budapest, 1903. Lloyd ny.
- Vincze Frigyes: Szakoktatásunk múltja és jelene. Bp., 1937.
- Vincze Frigyes: A középfokú kereskedelmi szakoktatásügy hazánkban és a külföldön a 19. század ötvenes éveitől napjainkig. Bp., 1935, Sylvester ny.
- Vincze Frigyes: A középfokú kereskedelmi iskolai típus kialakulása és kettős célkitűzése. Bp., 1931.

Megjelent:

- 170 Ladányi Andor: A felsőoktatási törvényről
- 171 Balogh Miklós – Lukács Péter: Oktatásirányítás és iskolarendszer
- 172 Hegedűs T. András: A regionális beiskolázás a felsőoktatásban
- 173 Hammer Ferenc: Diktatúra és vezérkultusz
- 174 Ladányi Andor: A felsőoktatás fejlesztésének kérdéseiről
- 175 Biro Lajos: Pedagógusok a közoktatási törvény koncepciójáról (1991)
- 176 Vélemények a közoktatási törvény koncepciójáról (1992) Szerk.: Lukács Péter
- 177 A magániskolák tanácskozási Szerk.: Várhegyi György
- 178 Az Oktatókutatási Intézet 1991. évi kutatási beszámolója
- 179 Liskó Ilona: Rendszerváltás az iskolákban
- 180 Nagy Péter Tibor: A magyar tanügyigazgatás egyensúlyi hagyománya
- 181 Györgyi Zoltán: Budapesti pedagógusok véleménye az oktatási törvénytervezet koncepciójáról és a pedagógus-bérendszerről
- 182 Szép Zsófia: A közoktatás költségvetési kapcsolatai
- 183 Csanády Márton – Lux Ambrus: Rendszerváltás és értékteremtés (300 budapesti középiskola társadalmi és politikai értékrendje)
- 184 Szigeti Jenő – Szemerszki Mariann – Drahos Péter: Pedagógusok véleménye az egyházi iskolák indításáról
- 185 Egyházi iskolák indítása Magyarországon (Tudományos tanácskozás Gyula, 1992. június 22-24.)
- 186 Kozma Tamás: Új fejezetek a nevelésszociológiából
- 187 Csanády Márton: Nem tudják, de költik? (A közoktatásfinanszírozás adatszolgáltatási rendszeréről)
- 188 Forray R. Katalin – Györgyi Zoltán – Híves Tamás – Imre Anna: Az ózdi térség közoktatásának helyzete, kilátásai
- 189 Vámos Dóra: Munkapiac és szakképzés az NSZK-ban
- 190 Liskó Ilona: Szerkezetváltó iskolák
- 191 Szabó László Tamás: Migráció és oktatás
- 192 Gábor Kálmán: Civilizációs korszakváltás és az ifjúság
- 193 Szemerszki Mariann: Főiskolai és egyetemi oktatók a felsőoktatási törvény tervezetéről
- 194 Tamas Kozma: Expansion in Higher Education: The Case of the East European Region (Proposal for the 15th Annual EAIR Forum, Turku, Finland, August 15-18, 1993)
- 195 Balogh Miklós: Önkormányzat és oktatás (Változó feltételek, önkormányzati döntési modellek)
- 196 Györgyi Zoltán: Mezőgazdasági szakoktatás az iskolarendszerű oktatásban és a munkaerőpiac képzésben
- 197 Imre Anna – Papházi Tibor – Szemerszki Mariann: Tandíj a felsőoktatásban?
- 198 Kozma Tamás: A közoktatás fejlesztési koncepciójának tudományos megalapozása
- 199 Szecső Tamás: A tömegkommunikáció társadalmi hatásai (Bevezetés a tömegkommunikáció szociológiájába)
- 200 Fehérvári Anikó – Györgyi Zoltán – Tóth Éva: Ifjúsági munkanélküliség (Megyei esettanulmányok)
- 201 Ladányi Andor: "Nemcsak a gazdasági életben van szükség racionalizálásra, hanem kultúrpolitikánk terén is"
- 202 Gábor Kálmán – Mátay Melinda – Balog István – Kántor Zoltán: Az ifjúság és az elit
- 203 Ladányi Andor: Ami jó benne és ami nem (A felsőoktatási törvény mérlege)
- 204 Annási Ferenc – dr. Baráth Tibor: Vélemények az iskolai menedzserképzésről egy regionális kutatás tükrében
- 205 Híves Tamás: Kartográfiai ábrázolás lehetőségei az oktatáskutatásban
- 206 Ladányi Andor: A felsőoktatás fejlesztési tervéről